

10123 10.125/6 54
AZ ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

SZERKESZTI : RÉDEY TIVADAR

— VI. —

A XVIII. SZÁZAD MAGYAR NYOMTATVÁNYAINAK MEGHATÁROZÁSA

ÍRTA:

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1938

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai

című sorozatban eddig megjelent:

- I. **Hoffmann Edith:** A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai.
- II. **Gárdonyi Albert:** Régi pesti könyvkereskedők.
- III. **Goriupp Alisz:** A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában. 1884—1934.
- IV. **Iványi Béla:** Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. 1331—1600.
- V. **Hubay Ilona:** Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.
- VI. **Trócsányi Zoltán:** A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KIADVÁNYAI

SZERKESZTI :

RÉDEY TIVADAR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VI.

BUDAPEST

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

1938

A XVIII. SZÁZAD MAGYAR NYOMTATVÁNYAINAK MEGHATÁROZÁSA

ÍRTA:

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

OSZK

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
Budapest VIII., Múzeum-körút 6—8.
Igazgató: Thiering Richárd.

A „nemzetietlen kor“ magyar könyvei.

1. A XVIII. század Magyarországon a lenézett és megvetett század: a „nemzetietlen kor“, amelyben a testőrök fellépéséig nem volt magyar nyelvű irodalom, feledésbe ment a nemzeti viselet és kimentek a divatból a magyar szokások.

Ha a „nemzetietlen kor“ elnevezés tulzás is, nem minden alap nélkül való. DÉVAY ANDRÁS jezsuita írja 1764-ben Nagyszombatban megjelent, „*Nap után forgó Virág*“ című, DREXELIUS JERÉMIÁS műve után készült fordításának előszavában a következő figyelemre méltó sorokat:

„Meg-bocsáts jó Olvasóm, és ne vedd nehéz néven, ezen csekély magyar fordítást; nem vólt ízándékom *czifra magyarsággal ebben élnem*, hanem fokakhoz, és jobbára az egy-ügyűekhez ízóllanom... Lefznek talán némellyek, a' kik ezen könyvet *csak azon okból-is, hogy született Anyai Magyar nyelven szóll, meg-vetik, és semminek tartják*, mert annyira megvelztegettettek Hazánk régi őfei, kik jövevény, 's idegen nyelven kapdosnak, hogy *nem csak únalmas előttők a' magyar szó, de ha tudgyák-is, a' nyelvet szégyenlik*, és maid útállyák folytatni. O jaj régi jó! midőn a' nemzet maga hívségével, Istenének, 's-világi uralkodójának kedvessé tette magát, meg vetette forsát! kiről méltán lehet mondani: Midőn bősben vólna, nem értette.

Az Isten olzította a' nyelveket Szent Lelke által, tud, és ért minden-féle nyelven, *ne szégyenlyed azért, ha egyébbel nem, az Istennel Magyarúl Szóllani.*” (DREXELIUS JERÉMIÁS—DÉVAY ANDRÁS: *Nap után forgó Virág*. Latinból való fordítás. Nagy-Szombat, 1764.)

DÉVAY ANDRÁS előszava más szempontból is fontos: bizonyítja, hogy a barokk „czifra magyarságot“ maguk a barokk-

írók is észrevették és igyekeztek már szabadulni tőle. Ezt bizonyítja a következő adat is.

DIÓSZEGI K. ISTVÁN SZ. I. M. Doktor lefordítja a „*Lelki Fegyver ... Buzgó Háláadások*“ című művet (Debreczen 1751), „Mellyek, Elsőben Német Nyelvből Belga nyelvre fordíttattak: Viszontag, ... Magyar Nyelven ki-adattattak, Belgyiomban Diószegi K. István ... által.” Minthogy ezt a művet az „erőtlenebbeknek kedvéért“ fordította le, azt írja az „Elől-Járo Beszéd“-ben: „Hogy magamat e' Fordításban lévő szólásomnak formájával, a' gyengébbekhez szabnám: e' végre a' *Magyar szóknak tzikornyázását el-távoztattam.*“

Tehát katolikus és protestáns részről egyaránt elhangzik a tiltakozás („*czifra magyarság*“, „a' *magyar szóknak tzikornyázását*“) a barokk stilisztikai túlzások ellen, de általában csak Debreczen egyházi írói köre törekszik egyszerűsége. Az egész Dunántúl s az egész Erdély továbbra is a legkeresettebb „*czifra magyarsággal él*“ irodalmi stílusában. De „*czifra magyarsággal él*“ a nagy urak számára készült díszes könyvkötéseiben is, nemcsak Nagyszombat, amelynek dús aranyozású, gazdag motiválású könyvkötései a barokk ízlés legjellegzetesebb megnyilatkozásai, hanem Debreczen és Kolozsvár is, amelyek színes berakásos kötéseikkel azt az ízlést szolgálták, amely éles ellentétben állott a protestáns puritanizmussal.

A címlap „*tzikornyázása*“ általános divat volt e korban, katolikusoknál, reformátusoknál egyaránt, de a legkevésbé ismét Debreczenben. Efféle címek alatt jelentek meg a magyar egyházi, vallásos tartalmú művek: A katolikusoknál: „*Nap után forgó Virág*“, — „*Meg-sértődett ártatlanság ... Nepomucenus Szent János ... tífztelségére Mufika és Comoediabéli Verfekkel*“, — „*Vizből és vérből ... Údvösséges Fördők*“, — „*Lelki paradicsom*“, — „*Az égben kézen fogva való vezetés*“, — „*Minden-napi kenyér, mellyet ... apróra tőrdelt Bertalanffi Pál*“, — „*Esther ... az az a' mennyei sugarlásoknak Tárháza úgymint E Tárházi méltóságos és nagyságos Galánthai született Groff ... Esthergomi Erfek ... Esterházi Imre ...*“ — „*Diána Istenaszfzongynak kedves nyájafsága ...*

avagy a' Szarvasoknak ... vadászattya, mellyben ... Dáma
avagy igen szerelmes Nyőstény-szarvas ... Anna Maria Tere-
sia Tolheimb aszszony, Gróff Zichy János úr özvegye ... el-
ejtetett."

A protestánsoknál „Liliomok völgye“, — „Paraditsom-
kertetske“, — „Amaz ő Ura' házának terhét viselő erős Szeg-
nek az Eliákimnak ki vágattatásán való bánatja a' Jéru'sá-
lémnek“, — „Acus magnetica, az az Kristus Jésusára, mint
északi tsillagára szüntelen siető, és a' világ szél-veszes Tenge-
rén evező szenteknek az Idveség Tsendes rév-partjára egyenes
utat mutató Mágnessel fel-készült Hajós-Tő, mellyet néhai
tiszteletes tudos Deáki F. Jó'sef uram' ... életének egy tse-
kély magyar oratióban tett le-rajzolásával, ki-beszélllett Huszti
György ...“ — „Izraelnek pásztora és köve Jó'sef: néhai méltó-
ságos liber baro N. Váradi Intzédi Jó'sef ur Ö Nagysága ...“.

A katolikus kiadványok címlapjait ezenkívül gyakran
barokk ízlésű figurális és ornamentális díszítések élénkítik.
Talán a legszebb magyar barokk címlap PADÁNYI BIRÓ MÁR-
TON prédikáció gyűjteményének címlapja, amely a túlsúfolt,
agyonterhelt díszítés helyett talapzaton álló, barokk-keretes
arcképet ad. A címlap díszítése protestáns kiadványoknál nincs
meg, viszont illusztrációkat találunk lutheránus ájtatos köny-
vekben is (GERHÁRD JÁNOS: *Liliomok völgye*, — ARNDT-
HUSZTI-BÉL MÁTYÁS: *Paraditsom kertetske*), a fejlécek, záró-
díszek alkalmazása pedig egyaránt divat protestáns és katho-
likus kiadványokban. Nagyon szépek és gazdag motiválásúak a
nagyszombatiak, s érdekesek az erdélyi protestáns nyomdák
halotti beszédeinek kaszát tartó csontvázas, vagy koponyákat
ábrázoló záródíszei (kolozsvári nyomda). Fonatos, virágos,
csillagos fejlécek a régi magyar kézimunkákra emlékeztetnek.

De térjünk vissza DÉVAY ANDRÁSNAK a nemzetietlen, a
magyar nyelvet megvető és elhanyagoló irányzat ellen tett
nyilatkozatára:

DÉVAY ANDRÁS panaszos szavaiban igazságtalan túlzást
látunk. A bécsi udvarban az uralkodói kegy fényében sütké-
rező mágnások, a tudomány arisztokratikus elzárkózottságá-
ban élő és a tudományos internacionale szükségében hívó tu-
dósok valóban elhanyagolták a magyar nyelvet, a magyar

könyvet és a magyar szokásokat, de mily elenyészően csekély volt ezeknek a száma az ország lakosságához képest. S a tudósok munkája, ha latinnyelvű volt is iskolában és irodalomban, a legtávolabbról sem volt nemzetietlen. BÉL MÁTYÁS, PRAY GYÖRGY, TIMON SÁMUEL, KÉRY-BORGHIA, HUSZTY, SAJNOVICS stb. művei csupán nyelvükben voltak latinok, de szellemük magyar volt. A hazát pedig a papok a kor legbővebb termésű irodalmi műfajában, a prédikációkban lépten-nyomon emlegették s a „*prédikációs halottak*“ felett mondott halotti beszédek tanúsága szerint a magyar úr legnagyobb érdeme a nemzet, a haza szeretete és önzetlen szolgálata volt.

A XVIII. századbeli magyar könyvek példányszámai.

2. Ebben a nemzetietlen korban millió és millió példányszámban forogtak közkézen magyar könyvek. ZOLTAI LAJOS-nak a debreceni könyvnyomda XVIII. századbeli működéséről és termékeiről írt tanulmánya szerint a fiúk számára írt ABC 1723—1800-ig összesen 137.260, a leányok számára készült ABC ugyanez alatt az idő alatt 111.000, az Agenda több kiadásban 29.000, az Almoskönyv 9.500, Argirius históriája (1739) 2.000, Benitzky Péter Rythmusai (1756) 2.000, Gyöngyösy István Dedalus temploma (1735) 2.007, Lisboniai földrengés 500, Moulin Péter: Elmékedések (1758, 1761) 4.500, Osterwald: Szent Historia több kiadásban összesen 73.000, Ráday Pál lelkihódolás több kiadásban összesen 21.502 példányban. Varjas János Mesterséges magyar elégia (csupa *e* magánhangzókkal) egy kiadásban (1775) 1.000, Tékozló fiú Históriaja (1726, 1758) 5.000 példányban. A Zsoltárkönyv különböző kiadásai közel 70.000 példányban. Zoltai közli a Debrecen város nyomdájában a XVIII. században megjelent könyvek jegyzékét, 147-tételben (fiú ABC 28 kiadása egy tétel). Ezek közül ismeri száznnyolc múnél a példányszámokat; e száznnyolc mű összesen 1,188.619 (egymillióegyszáznnyolcezerhatszáztizenkilenc) példányban került ki a sajtó alól. S hol vannak még a kolozsvári, nagyenyedi, marosvásárhelyi, nagy-szebeni, nagykárolyi, nagyszombati, egri, pozsonyi, soproni, kassai, győri, pécsi stb. nyomdák, amelyek szintén öntöttek

az egész századon át a könyveket, elsősorban iskolakönyveket, és vallásos műveket a piacra.

Hogy a nagyszombati nyomdából hány nyomtatvány került ki a XVIII. század folyamán, nem tudjuk. De hogy szintén nagy tömegekben ontotta a könyveket, többek közt a magyar nyelvűeket is, azt elképzelhetjük a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda történetében közölt adatok alapján, a melyek szerint „a nagyszombati nyomdából, az apró nyomtatványokat nem számítva, 1745-től 1773-ig 382 latin, 62 magyar, 36 német, 46 tót, 5 francia és 1 horvát nyelvű, összesen 532 munka került ki“ (80 lap.)

„Az államosítás első évében, nem tekintve az apró nyomtatványokat (directoriumok, katalogusok, tézisek stb.) s az újra kiadott iskolakönyveket, 11 munka jelenik meg kiadásában. 1774-ben ez a szám hétre apad, a következő két esztendőben ismét 21—21 munkára szökik fel, úgyhogy az államosítás évétől 1776-ig, tehát az utolsó, még Nagyszombatban töltött esztendőig, nyomdánk összesen 52 latin, 2 magyar, 2 német és 2 tót munkát ad ki.“ (u. o. 100 lap).

Ha a XVIII. században a nagyszombati és debreceni nyomdák termelését óvatosan másfélmillió példányszámmal vesszük föl, a pécsi, győri, egri, pozsonyi, budai, soproni, kassai, kolozsvári stb. nyomdák termelésével együtt talán négy millióra is tehetjük a XVIII. században megjelent magyar könyvek összes példányszámait.

Ez a szám Zoltai Lajos kis füzete előtt teljesen valószínűtlen és elfogadhatatlan lett volna, de az ő adatai után valószínűen közelíti meg a XVIII. században megjelent magyar könyvek példányszámát. Ez az óriási szám megmagyarázza azt, hogy miért maradt korunkra oly nagy tömeg XVIII. századbeli könyv és a ránk maradt példányok nagy száma megérteti velünk, hogy miért nincs értékük az egyébként tipografailag gyakran igen szép, de tartalmilag, irodalom, tudomány szempontjából nem becsült XVIII. századbeli könyveknek.

3. E század lebecsülése folytán a magyar könyvnyomdatás legnagyszerűbb emlékei merültek feledésbe, sőt pusztultak el részben talán örökre. Mert a XVIII. század magyar

könyveit, minthogy gyűjtésük eddig még nem volt divat, az antiquarius piacon semmire sem becsülték s van tudomásunk olyan esetről is, hogy egyik könyvtár XVIII. századbeli magyar nyelvű duplumait (prédikációs-, énekes-, imádságos-, iskola-könyveket, cathecismusokat) az antiquarius piacon nem tudván értékesíteni, métermázsaszámra a makulaturásnak volt kénytelen eladni. S minthogy a XVIII. században megjelent magyarországi nyomtatványokról nincs nyilvántartás, katalógus, (a PETRIK-féle könyvészet 1711-től soknak a címét följegyezte ugyan az Orsz. Széchényi Könyvtár, a M. Tud. Akadémia, a Kir. M. Pázmány Péter Tudomány Egyetem könyvtárának és egyéb könyvtárak adatai alapján, ez azonban korántsem teljes), lehetséges, hogy e kor könyveiből igen sok az utolsó példányig megsemmisült, vagy csak néhány, esetleg egyetlen példányban maradt fönn. Lesz idő, amikor a XVIII. század egyik-másik ritka, gyönyörű tipografizálású, szép metszetekkel ékes nyomtatványáért a gyűjtők úgy fognak versengeni, mint a háború előtti években egy-egy Sylvester Bibliáért (1541), vagy a Zrínyiász kiadásért (Adriai Tengernek Syrenája, Bécs, 1651).

Miféle könyvek jelentek meg 1711—1790 között?

4. „*A' Melly kis munkátskát láttz, szedegettetett L. A. Séneca íráfiból, melly elsőben ebben a' formába Déák nyelven... végre pedig Nemzetünk nyelvéen... Bécsbe 1654 dik esztendőbe botsáttatott ki, fordittatván... T. P. KÉRI SÁMUEL Szent Ferencz szerzetele által, — olvassuk a „Keresztyen Seneca“ Bécs, 1711 című nyomtatvány „Elöl járo Befzéd“-ében.*

„*Mivel pedig felettébb el-ritkult, el-annyira, hogy már irúl sem láthatni, söt hanem-ha jó reménségü ifjabb N. JEJZENÁK PÁLnak magyar könyvek körül való gondofsága [nem] talált volna réá, éppen el-temettetett volna, a' honnan mindazonáltal a' mostani Magyar-Ország Fő-Cancelláriussa M. G. BATTYANI LAJOS ö Excellentiája Nemzetéhez való igaz szeretete méltónak ítélte ujjabban ki-nyomtatattatni... mind a' fordításnak, mind az ujabb nyomtatásnak gondgyát réám parancsolta,*“ — írja tovább az átdolgozó, aki első személyben beszél, de nevét elhallgatja.

„Mit cselekedtem mind e' kettőre nézve? ha a' régít a' mostanival öfve (!) vetheted, könnyen meg-ítélheted: azt mindazonáltal mind azon tudos embernek becsülete meg-sértődése, mind magam dicsekedése nélkül meg-valhatom, hogy ez a' mostani munka, a' Séneca elméjével jobban meg egygyez és tisztábban jött-ki . . .

A XVIII. század nyomtatványainak egy része ilyen új, változtatott, vagy változatlan kiadása XVI—XVII. századbeli magyar munkáknak. Újra kiadják HELTAI GÁSPÁR, PÁZMÁNY PÉTER, LÉPES BÁLINT, HUSZTI ISTVÁN, BENITZKI PÉTER, GYÖNGYÖSI ISTVÁN, PÁPAI PÁRIZ IMRE stb. műveit. (Lásd bővebben MKSz. 1938. 158—160 l.)

5. De nemcsak könyveket adtak ki újra. Kiadtak becses régebbi kéziratokat is, amelyek még nem jelentek meg nyomtatásban. Így 1730-ban Kolozsvárott megjelent DOBRAI TSULAK SÁMUEL következő műve.

„Lelki Olaj, Mellyel az egészséges lélek a beteges Lelket nagy hűséggel kenegeti, 's önnön magát-is vidámitja.“ Ez a könyv kéziratban hevert kerek hatvan esztendeig s csak 1730-ban jelent meg Kolozsvárt, Telegdi Pap Sámuel könyvnyomdájában. Az előszóból megtudjuk, hogy ezt a könyvecskét a tiszteletes autor hajdan I. Apafi Mihály fejedelemnek ajánlotta, „de az időnek és állapotnak változások miatt szekrény fenekén valaholott el-felejtetve hevert; mig nem néhai Mélt. BETHLEN FERENTZ urnak, ki is bóldog emlékezetü Mélt. II. APAFI MIHÁLY Hertzeg Kedves Hites Társával, Mélt. BETHLEN KATA Hertzeg Asszonnyal egy test 's vér vala, kezébe jutna, és ezt maga kedves Párjával Méltóságos RHÉDEY KRISTINA Asszonnyal közlené. Maga a' közelebb említett Méltóságos Ur a' Hazának és Isten Házának nagy kárával, életének válaftott szép korában, e' világi rövid s' bóldogtalan életet az örökké bóldog Mennyrországon, Isten méltóztatásából, el-tserélvén, a meg-hagyatott Istenfélő Özvegy . . . sokszor igyekezett e' könyvet és ebben szorittatott drága Olajt a' kísértetekben forgó Kegyes Lelkekkel ki-nyomtattatás által közleni: de sok nyavalyáji, próbáji, 's időeknek szomorú viszontagsági mind ez idejig tartalékul vóltanak. Most már kevés pihenési között, másként-is a' teremő bőlts Isten Uri Magzattal nem gazdagitván, szüli e' meg nem

halandó, drága szerekből, Isten hegyéről, és az Evangyéliom kies mezejéről tisztán össze-rakattatott kedves illatu Munkátskát . . .“

Milyen betűtípusokat használtak a XVIII. századbeli magyar nyomdákban?

6. Egy 1707-ben megjelent polihisztorikus munkában találtam a következő adatot a magyar nyomdákban ismert és használt betűkről:

„*Nomina, quibus species Typorum à maximo ad minimum nuncupantur, sunt;*

Sabbon, Miffal, Roman, Text, Tertia, Media, Cicero, Garmond, Petit, Virginal. Primae duae species solum habent Stantem, reliquae verò Currentem simul et Stantem. Earum Sabbon est maxima, Virginal autem minima.

Typorum alii sunt recentes, alii vetusti, alii attriti, alii emendandi, alii augendi.“ (J. LYCZEI: *Iter Oeconomicum*. Tyrnaviae, 1707., 29. l.).

A másik adat 1773-ból való:

A „*Specimen characterum seu literarum id est; typorum latinorum probatissimorum secundum suas differentias exhibitorum, qui Tyrnaviae in collegii Societatis Jesu officina fusoria formantur . . . MDCCLXXIII.*“ c. műben a betűk felsorolása nagyság és érték szerint a következő:

Latin betűk: Regial versalia . . . (!), Sabon versalia (!), Missal versalia . . . (!) Sabon minor . . . Tertia versalis (kétféle), media versalis, . . . duplex media cursiva . . . Canon cursiva, duplex tertia antiqua, duplex tertia cursiva, duplex media antiqua et cursiva, duplex cicero antiqua et cursiva, text antiqua et cursiva, paragon antiqua et cursiva, tertia antiqua maior et minor, tertia cursiva maior et minor, media, cicero antiqua et cursiva; az antiquából maior, minor et longa is volt. Volt azután még: Brevier, garmond, petit és coloneltípus, mindenikből antiqua és cursiva; azután media, cicero, brevier, garmond és petit graeca, garmond haebreica, továbbá corál és missál hangjegyek, initialék, finálék . . . (IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ: *A Kir. M. Egyet. Nyomda Tört.* 1577—1927).

A XVIII. század nyomdái és a magyar helyesírás.

7. Kereken kétszáz esztendő telt el azóta, hogy az első nyomtatott magyar szövegek megjelentek s a magyar írás már több mint félezer évvel túl van az első kísérletezések korszakán. A XVI. század első nyomtatott szövegeiben a legkülönbébb próbálkozásokat látjuk még magyar szavak hangalakjainak lejegyzésében: PESTI GÁBOR még *y*-nal írja az *i*, *j* és *ü*-hangokat, ugyanez nála a palatalizáció jele, ami más íróknál, SYLVESTERNÉL és SZÉKELY ISTVÁN-nál a mássalhangzó jegye felé, vagy mellé tett vessző (*nağ, ollánoc*); — egyes íróknál, illetőleg nyomdákban a *k* hang jele szó elején és közepén *k*, szó végén *c*, az *u* és *v* hang jele szó elején *v*, szó közepén *u*; a *cs* jele nyomdánként különféle *ch, cz, ts, a c* jele *cz, tz*, az *ő, ü* jele *ô, û, ô, ü ó, ú, ô, ü*. Az *e* hangok írása is nagy probléma volt. A nagy grammatikai műveltségű, humanista iskolázottságú tudósok mennél pontosabban akarták lejegyezni a magyar szavak fonémáit s igyekeztek különbséget tenni a nyílt rövid és hosszú, valamint a zárt rövid és hosszú *e* hangok között (*e, è, é, ê, e* stb.). Az irodalmi nyelv azonban a XVI. század végén oly nyelvjáráson alakul ki, amely a nyílt és zárt *e*-k, *é*-k közötti különbséget nem ismeri, minek következtében a különféle *e* hangok *pontos* jelzése abba marad s már a XVI. század végétől kezdve *többsnyire* csak kétféle *e* hangot különböztetnek meg: a rövid és hosszú *e, é* hangot.¹ A többi *e*-betűk (*ê, è, ë*) előfordulnak ugyan még a XVII. században is, ennek azonban többé nincs jelentősége. Magyarázata az, hogy a nyomda betűkészletében fennmaradtak s a nyomdász szükségből felhasználja őket.

8. Irodalomtörténet és nyelvtudomány a régi magyar nyomtatványokat egy zárt csoportnak szokta tekinteni, szemben a kódexekkel és a XVIII. századbeli nyomtatványokkal. Pedig a régi magyar nyomtatványok első évtizedei, a maguk helyesírási kísérletezéseivel és nyelvjárási szövegeivel kétségkívül a kódexekkel tartoznak egy csoportba, viszont a XVII. és XVIII. század között, nyelvi tekintetben nem lehet határ-

¹ L. bővebben TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása*. Budapest, 1935.

vonalat húzni. Az 1711-es évszám, a régi magyar nyomtatványok határvonala semmit sem jelent. Ez a határvonal, amelyet SZABÓ KÁROLY a régi magyar nyomtatványok (a „magyar ősnymtatványok”) számára meghúzott: 1711, CZVITTINGER DÁVID Specimenjének megjelenése, — egészen önkényes, amely sem a magyar könyv, sem a magyar nyelv, sem a magyar irodalom, sem a magyar helyesírás történetével semminémű kapcsolatban, vagy vonatkozásban nincs. Ez a határvonal nem jelent semmit, — bár az utolsó évtizedekben ettől az évtől szokás számítani egy újabb, egységes kort, a „nemzetietlen kort”, amelynek magyar nyelvű irodalmát az irodalomtörténetírás — néhány írótl leszámítva, — ki is rekesztette vizsgálódása köréből.

9. Ez azonban más lapra tartozik. Célunk itt a magyar könyvtörténet vizsgálatával kapcsolatban a helyesírás történetének vázolása, annak vizsgálata, hogy a magyar szóalakokat, a fonémákat milyen nyomdai jelekkel jegyezték le a XVIII. században nyomtatott szövegekben?

A felelet egyszerű: általában úgy, mint a XVII.-ben. A helyesírás a legtöbb fonéma lejegyzésében már egységes: az *ember, kéz, asztal, állat, ház, híd* stb. szavakat, általában a szóalakok legnagyobb részét már minden szövegben egyformán írják, de van sok hang és hangkapcsolat, amelyeknek írásában még mindig vannak eltérések.

Az *abc* betűi közül az *a, á, b, d, e, é, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, t, u, v, z* betűk írásában a nyomtatott szövegek között nincs eltérés. Viszont a *c, cs, gy, j, ly, ny, ő, ű, s, sz, ty, ü, ű, zs* hangok írásában még mindig tovább tart az ingadozás, vagy állandó és következetes eltérés az egyes szövegek között, írók, nyomdák szerint.

Az alább következő pontokban írók és nyomdák szerint fogjuk vizsgálat tárgyává tenni a helyesírási sajátosságokat. Sajnos, a megfigyelés, az anyag áttekintése nem olyan egyszerű, mint látszik. Ennek a lebecsült századnak gyűjtőktől és antiquáriusoktól egyaránt lenézett könyvei nem találhatók meg a budapesti nagy könyvtárakban. Pl. a debreceni fiú, és a leány *abc*-t, amelyeknek az egész XVIII. századon át számos kiadványa jelent meg, s amelyek alapján megfigyelhettük volna egy kulturális területen, egy nyomdán belül a helyes-

írás változását, egyetlen budapesti könyvtárban sem találta meg.

Hely és nyomda megnevezése nélküli nyomtatványok.

10. Mi értelme és célja van a magyar könyvtörténet szempontjából ezeknek az aprólékos filológiai kutatásoknak?

Sok olyan XVIII. századbeli nyomtatvány van, amelynek impresszuma mindössze ennyi: „*Nyomtattatott 1735-dik Esztendőben.*“ Hogy hol nyomtatott, az nem derül ki. — Sokszor találkozzunk olyan halotti orációval, amely kolligátumnak egy darabja. Például: „*Párjához igaz és tökéletes Szívnek gyógyulhatatlan Sebe, melyet vett a' Mindenhatónak keze által . . . RÁDAI RÁDAI PÁL urtól a' halál által lett meg-fosztatásával, nagy keserűséggel illettetett Mára, Tekéntetes és Nemzetes KAJALI KLÁRA asszony . . .*“ (A hosszadalmas cím többi részét elhagyom.) „*Nyomtattatott 1735-dik Esztendőben.*“ Ez a cím a RÁDAI PÁL temetése, illetőleg halála alkalmából tartott prédikációk gyűjteményének közös címlapja. E prédikáció-kolligátum, közös ívszámozással (lapszámozás nélkül) tartalmazza VERESMARTI V. SÁMUEL, MISKOLTZI SZ. JÁNOS, ANDREAS KÁRMÁN, PATAI SÁMUEL, JÁNOSI GYÖRGY, SÁRKÁNY DÁVID prédikációit. Az ilyen kolligátumok fátuma, hogy szétszedik őket. Az egyik gyűjtőnek PATAI SÁMUEL, a másiknak SÁRKÁNY DÁVID prédikációjára van szüksége. A különszakított prédikáción sokszor se címlap, se nyomda, se évszám. S a kutató meg akarja állapítani, hogy az ő tulajdonában levő prédikáció mikor és hol jelent meg? — Erre nézve szolgálhat kiinduló pontul s útmutatóul a helyesírás.

Végül vannak nyomtatványok, amelyek az impresszum szerint Amstelodamban, Francofurtumban, Jenában, Lipsiában, Miaburgban stb. nyomattak. Kérdés valóban ott nyomattak-e? Hisz en a XVIII. században már számos katolikus és protestáns nyomdánk volt itthon is, amelyek a legkényesebb igényeket is kielégíthették. A külföldön való nyomtatás körülményes és talán az itthoninál költségesebb is volt: ki kellett küldeni, vagy személyesen ki kellett vinni a kéziratot, — a korrektúralevonatokat korrektúra céljából haza kellett küldeni, vagy e célból ott kellett tartózkodni, a kijavított korrektúralevonatot vissza

kellett küldeni, — aztán, amikor a mű már ki volt nyomtatva, haza kellett szállítani. Itthon a határon a könyvszállítmány ugyanolyan cenzúra alá esett, mintha itthon nyomtatták volna ki. Nem lehetetlen hát, hogy egyik-másik műre azért, hogy a cenzura kellemetlenkedéseitől szabaduljanak, hamis impresszumot nyomtattak. Talán ilyen aprólékos vizsgálattal meg lehet állapítani, hogy a külföldi nyomdahellyel ellátott nyomtatványok egyike-másika itthoni nyomdában készült. Viszont jelentek meg a hely és nyomda megnevezése nélkül nyomtatványok, amelyek nem itthon jelentek meg. Például a *„Zakkariásnak, a' pápa titkos író-deákjának az austriai tartományokban lett vallásbéli megvilágosításról, Rómából költ levelei az ő lelki barátjaihoz. Ki-adattak egy eretnek-által. Fordítottak olasznyelvből. 1786. E/zt.”* című nyomtatvány tartalma felől megjelenhetett volna e korban, II. József korában valamelyik magyar nyomdában is.

S ezt a nyomtatványt mégis külföldi nyomtatványnak tartom szépen metszett, keskeny betűi miatt, továbbá az ő, ű miatt (az ékezet nem a két pont közé esik, hanem az első pontra), amely jelet ebben a korban más magyarországi nyomtatványból nem ismerjük.

1792-ben jelent meg a *„Fel fedezett titok. Az-az vallástétele egy olyan tudos ifjúnak, a' ki sokáig igyekezett rajta, hogy Frajmaurer leheffen . . . Beszéli a' vallástételt az ifjú, halála előtt kevéssel 1792.”* Hely és nyomda megnevezése nélkül, (Szerzője HORVÁTH ÁDÁM?) És se szeri, se száma azoknak a XVIII. századbéli nyomtatványoknak, amelyek hely, nyomda és év nélkül jelentek meg.

Keresnünk kell hát a módokat, amelyek segítségével ezek nyomtatási helyét és idejét megállagíthassuk.

11. Ehhez két eszközünk van: a) a tipografiai összehasonlítás; b) a helyesírás.

a) A tipografiai összehasonlítás.

A tipografiai összehasonlítás egyszerűen a meghatározandó nyomtatványnak a vélt korból származó impresszumos nyomtatványokkal való pontos egybevetése.

b) Helyesírás.

A XVII. századbeli előzmények.

12. A XVII. században GELEJI KATONA ISTVÁNig a helyesírás még fonetikus volt. Fonetikusan írtak a katolikusok és reformátusok egyaránt, — még a grammatika-író SZENCZI MOLNÁR ALBERT is. A fonetikus írás a birtokos személyragozásban és az igeragozásban a *j*-és alakokat (*-ja, -je, -juk, -jük, -játok, -jétek, -ják, -jék*) hangzás szerint írta: *lálttya, lálttyuk, lálttyátok, lálttyák*. Ezt a hagyományt töri meg a racionalista protestantizmus a XVII. század közepén.

13. A jésülés írását GELEJI KATONA ISTVÁN a „*Magyar Grammatikatska a' vagy az igaz magyar irásban, és szollásban kívántato néhány szűkféges observatiok*“ (ny. Gyula-Fejérváratt, 1645) c. művében már etimologikusan tanítja: „VII. A' kettős confonanfok mellé-vettetett *y*, a' pronuntiatiohoz képeft a' kőzfégi írásbã, igazán tsak egygyes confonanfra, ugy-mint *j*-re vonattathatik; Mert az *l, n, t* után ugy pronuncialodik, mint az *y*. Mint: *Vádolja, gondolja, bánja, szánja, mutatja, oktatja*. Mellyeket vulgò így fzoftak írni: *Vádollya, gondollya, szánnya, bannya, mutattya, oktattya*: De nem igazán; mert a' themában tsak egygyes confonans vagyon: *Vádolok, vádol*; ... s' tégy egy *j*-t, s' egy *a*-t hozzájok, s' ottan *vádolja, gondolja* ... lélfznek. A' hol mind-az-által a' themában, vagy prima perfonaban, kettős confonanfok vagynak, ott a' több perfonaban-is meg kell őket hagyni. Mint: *Allok, áll, álljon; hallok, hall, hallja, halljátok* ... etc.“

„VIII. A' *d* után a' *j* a' pronuntiatióban mindenkor ugy ejtődik, mint a' *gy*, de azért ugyan nõ kell ugy írni. Mint: *Adja; mondja, tudja, imádja* etc. Egyébként ha mind a' pronuntiatio fzerént írunk, ezeket-is így kelleftk írunk: *Hadgyárjő, adgyo-fzöt néki, fogd gyáromban, verd gyol-meg, eredgyámbor* etc. mert a' ki mondatáfok ugy efik, de mind-azon-által igazán nem ugy, hanem így iratnak: *Hagyd járjon, adj jó szót neki, fogd járomban, verd jol meg, eredj jámbor. Eredék, ered, eredj, védek véd, védj* ... *Hányok, hányjátok, hányják* ... (Gelej Katona István: M. Gramm. A2—A3).

Ezzel szemben SZENCZI MOLNÁR ALBERTnek 1610-ben megjelent „*Nova Grammatica*“-ja szerint még az *y*-os írás

volt a helyesírás: „*Felebaráttya, Felebarattyoc, Felebarattyai*“ (84 l.) és „*kéretendgyüć—kéretendhettyüć* (130 l.).

14. GELEJI KATONA ISTVÁNNAK 1645-ben megjelent műve tehát szembehelyezkedik a jésülés kérdésében eddig katolikuskoktól, reformátusoktól egyaránt elfogadott helyesírási gyakorlattal és új helyesírást javasol. Lássuk, hogy a XVII. században miként jelentkezik a nyomtatványokban az új irány hatása. De mielőtt a protestáns nyomtatványokat 1645 után megvizsgálánk, említsük meg, hogy Kolozsvárt ABRUGI GYÖRGY már korábban más módon szakított a régi helyesírással. ABRUGI GYÖRGY egyik nyomtatványában, CZANAKI MATHE: *Az dög-halalrol*-ban a következő helyesírást látjuk:

Kolozsvár.

CZANAKI MATHE: *Az dög-halalrol valo rövid elmélkedés* (Ny. ABRUGI GYÖRGY, 1634).

ö, ő, ü, ú: *döghalálnak 1, bölcseknek 1, bö 1, könyveket 1. — c: orczaiokat 31, niolczvan 55, ercz 49, czikkeli 89. De: citrom 133. — es: czak 3, czuda 3, czalárd- 5, bölczeke 5, czelede 7, miczoda 9, czillagok 55, olezo 45. — zs: Sidokat 47. — JÉSÜLÉS: illien 3, magyarazok 3, egieb 3, edgiüt 3, haniat 3, igi 5, egiéb 7, giönrköd- 7; meg-feitéseben 11, mondgiak 9, táttiak 11, tudgiuk 15, mutogattia 15, fordittia 19, ne feli 19, fellüink 39, ki szárafztia 134. — Régies helyesírási maradványok: e: fele 1, 3, meg 7, szűkfeg 11, meg-feitéseben 11. — é: kérdéseknék 1, régieknék 3, nélkül 3, elméjeket 5, és 13, neki 17. — á: tudománioknak 3, tanitásnak 7. — gh: ighen 5.*

Ez még fonetikus helyesírás, de a *j*-t és *y*-t mindenütt egyaránt *i*-vel írja.

*

15. A protestánsok számára készült, a hagyományokkal szakító helyesírást, bármekkora tekintélye volt is GELEJI KATONA ISTVÁNNAK, a protestáns nyomdák nem fogadják el azonnal. Lássunk néhány XVII. századbeli protestáns nyomtatványt, mennyire alkalmazkodnak az új helyesíráshoz:

Amstelodám.

A' Mi Urunk Jesus Christusnak Uj Testamentoma magyar nyelvre fordittatott KÁROLI GÁSPÁR által Es moltan ujon-

nan . . . kibocsáttatott M. TOTFALUSI KIS MIKLÓS által (1687).

ö, ő, ü, ű: *ö* *előtte* 19, *hegyről* 19, *örök* 73, *között* 73, *kívül* 93. — **c:** *artzúl* 13, *ortzádat* 13, 15, 15, 15, *tántzola* 39, 39, *tömlöztz-* 39. — **cs:** *botsáfú-meg* 15, *parantsolta* 41, *mitsoda* 77. — **zs:** *Jérusálemre* 13, *rosda* 15, 15. — **Jésülés:** *örüljetek* 11, *gyűjtjék* 11, *fénljék* 11, 11, *eltöröljem* 11, *tani-tándja* 11, *álljatos* 13, *áldjatos* 13, *feltámasztja* 13, *megbot-sátjátok* 15, *tisztulj-meg* 19, *parantsolj* 19, *menjenek* 39. **De:** *eskügyetek* 13, *eskügyél* 13.

Ez a nyomtatvány a GELEJI KATONA-féle helyesírást követi. Viszont ugyancsak M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak egy 1696-ban megjelent nyomtatványa még mindig a régi fonetikus helyesírási elvek szerint van kinyomtatva: l. alább PÁPAI PÁRIZ FERENCZ: *Pax Aulae* c. művét.

Debrecen.

SZENCZI A. PÁL: Reszegesek jajos pohara . . . (Ny. ROSNAI JÁNOS, 1682).

ö, ő, ü, ű: a *petit antiqua* szedésben: *bűnt* A1, *Idvezitönket* A1, *gyönyörűséget* A1, *gyönyörködtetésnek* A1, *felől* A2. — *ó* A2, *követi* A2, *lévő* A2, *időben* A2, *nélkül* A2. A *petit cursiv* szedésben: *gyönyörűségének* A1, *keserű* A2, *fő* A4. — **c:** *or-cza* A2, *leczeke* A3, *árbocz* A3. — **cs:** *csapása* A3, *nincsen* B. — **zs:** *morsalékot* B. — **Jésülés:** *solgja* A3; *el-száraztja* A2, *tartja* A2, *mondgja* A3, *reszegeskedgyének* A3, *lattyuc* B. — **Régiességek:** *e:* *eges* A2, *arnyekot* A2, *azert* A2, *legyen* A2, *gyermekét* A2. **De:** *elég* A3, *édes* A3, *mértékleteffő* B, *idején* B. (vegyesen). — *k ~ c:* *világnac* A2, *uralkodic* A2, *pirulás-nac* A2, *fejénec* A2, *teftnek* A2 stb. — **De:** *kedvezők* A2, *kerék* A2 stb. (vegyesen mind a két írásmód). — *fz:* *e geß* A2, *léßen* A2, *rëßegség* A2, *ßerelmétül* A2. Az *ß* helyett látunk *f* és pontosvesszőt is: *rëf;eges* A4, *rof;* A4, *rëf;egek* A4, *f;egények* B, *el f;aggacz* B, *f;abad* B, B, *vif;f;a* *élned* B, *rëf;egségig* B, *vëf;endőjé* B, *rëf;egefnék* B, *rëf;égicsed* B2, *gonof;* B2.

Debrecen.

COMAROMI C. GYÖRGY: *Pestis pestise* (Ny. KARANCSI GYÖRGY, 1664).

Jésülés: *állapottyából* 9; *meg javullyanak* és *tisztullya-nak* 8, *mondhattjuk* 13, *ki tafsittya* 15, *mondhattya* 25, *tudhattya* 27, *lattyá* 27, *tudgyák* 41, *indully* 43, *mozdully* 43,

vellyed 43, *predállják* 47, *láltya* 57, *ragasztja* 68. — **De:** *cseledjekre* 41; *cselekedjék* 25, *mondja* 25, *tudja* 27, *mődják* 41.

Tehát ez is fonetikus helyesírás, de a *-dj*-kapcsolat írásában már etimologikus.

Debrecen.

SZENT-PETERI ISTVÁN: Izrael szekerei, es lovagjai ... (Ny. KASSAI PÁL, 1691).

ö, ő, ü, ú: nagy-cicero szedésben: *Elő-Beszéd* B4. *Függefe* C2, *Rövid* D2; — kis-cicero szedésben: *Böcsültre* B3; — garmond szedésben: *tótt* B3, *rejtsúk* B3, *idvezült* B3, *túrénnek* B3, *ügye* B3; — petit antiqua szedésben: *bőtűsön* B4, *bölcs* B4, *kivül* B4, *Istentől* B4; — *földre* B4, *követi* B4, B4, *öreg* B4, *első* B4, *ki-üz* B4; *közzül* B4, *ő* B4; *születik* B4, *előtt* C; — *tűzes* C2, *könyörgés-* C3; — a petit cursiv szedésben: *keferü-séget* B4, *gyönyörűsége* C, *Törvény* C2, *örökség* C3, *sövényt* C4; *Becsüllýetek* C4, *bánös* D, *ó* D, *Egből* D. — **c:** *Leczkénkben* C2, *Szenczi* C, C, *Felvinczi* C. — **cs:** *mocskol-* B4, *bocsát-* B4, *bölcs* C, *csak* C, *csap-* C. — **zs:** *Balsamom* C2. — **Jésü-lés:** *meg-háborittyák* B4, *bocsáttya* B4, *foházkodgyunk* C. *állyon* C2, *vigasztallyad* C2, *kiáltya* C2, *adgyanak* D2. — **Ré, giességek:** *e:* kis-cicero szedésben *meltó* B3. *Függefe* C2, *im-* B3; petit-antiqua szedésben: *erősségei* C3, *idveffeges* C3, *veszőe* *felben* C4; a petit cursiv szedésben: *nekem* C, *véve* C, *Törvény* C2, *keppen* C2, *ellenfegre* C3. — *é:* garmond cursiv szedésben: *nekem* B4, — *é:* *Izraël* D2. — *à:* petit antiqua szedésben: *után* B4, *Páztort* C3. — *k* (szóvégi): *magzatoc* B4-*öregeknec* B4, *kinec* B4, *ki-üzettetic* B4. — *sz:* *β:* *βemek* D, *egesß* D. — *V* szókezdő *u* helyén: *Vr* C.

Itt tehát az *ö, ő, ü, ú* jele: *ö, ű*, (kétféle alakban) *ó, ú, ő, ű*, A régi, XVI. századbéli nyomtatványok helyesírásából megmaradt az *e, é, ě*, de csak szórványosan, valamint a szóvégi *k*-nak *c*-vel, a szókezdő *U*-nak *V*-vel való írása, szintén csak elvétve, imitt-amott. Egyébként a helyesírás fonetikus.

Debrecen.

SZENT-PETERI ISTVÁN: Hangos trombita. Avagy. Olly terhes s' menydörgő tanítás, mellyben a' fölséges Iftennek a' Réfzegeskedéfnék meg-bűntetésében ki-tetfző birói igazsága ... le-iratik ... (Ny. VINTZE GYÖRGY, 1698).

Az Előbeszédben: *ö, ő, ü, ú:* *Istentől* Előb. *meg-rög-*

zött Előb. Ördög- Előb. kétélő Előb. az ő ... apródinak Előb. eleitől Előb. között Előb. nélkül Előb. — **c:** Czövek Előb. Táncz Előb. — **cs:** tseleked- Előb. csecsemő Előb. tse-tsemő Előb. munkácskám Előb. — **Jésülés:** ditsirettyeket Előb. gyalázattyokat Előb. — vonnya Előb. tündököllék Előb. — **Régiességek:** é: végiglen Előb. — ő: ragyogó Előb.

Az Ajánlásban (Lectori ... Salutem): **ő, ő, ü, ű:** jőv Aj. felől Aj. első Aj. küszöbben Aj. örömeft Aj. a cursiv szövegben azonban: többekből Aj. ördög Aj. lévő Aj. — **cs:** tsak Aj. — **Jésülés:** Baráttya Aj. — fuvallya-meg Aj.

A szövegrészben: **ő, ő, ü, ű:** őket A6, hegedű A6, hívök-höz A6, gyűlöld A6, örökké A7, A7, tollók B, örök B7, ördög B7. — **c:** Letzkében A8, tzafojlya-meg A8, tzegezes C5. — **cs:** tsúfolásáért B6, tsikorgatása B7, tsólnak D. — **De:** csépet D2, csontya B5. bocsáta B7, — **Jésülés:** itallyára A8, akarrattya B4, gondgyok B5, kinnya B7, részegeskedgyenek A6, gondollyák-meg A6, ily C3, mondgya A8, alittyátok A8, adgya-ki B3, hadgya B3. — **Különössége:** é: ezt A7, szeréz B3. — á: italbá A8. — ő: órája A8. — Az I6 oldaltól kezdve, 5 oldalon át a borgisz szedésű szöveg helyett petit-szedést látunk. Ebben az ő, ű jel már nem fordul elő, ellenben a következő jeleket találjuk az ő, ő, ü, ű jelölésére: tök I6, önnön I6, előtt I6, főt I6, I/tentől I6, edgyügyü I5, löttetek I6, örök I7, órok I7, bővölkködést I7, szükön I7, könnyen I7.

Az I8 oldalon (az utolsó oldalon) a szöveg szedése non-pareille, (hogy ne kelljen új ívet kezdeni, az I6 oldaltól kezdve préselték a szöveget, előbb petit, majd non-pareill szedéssel). Itt ugyanazokat az ő, ű jeleket látjuk, amit a petit-szedésben. Meg kell jegyeznünk, hogy a betűk már kopottak és az ő, ű feletti jelek már gyakran nem láthatók világosan.

Kolozsvár.

SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: Halotti Centuria (Kolozsvár, 1683).

ő, ő, ü, ű: örök 29, dicső/séges 29, éllünk 31, ő 31, te-gyűk 31. — **c:** czikkelyek 33, 39, Leczkében 33, 35, 35, nyólcz 35, orczának 39, lánczokban 51, úczákon 553, Harczollyunk 583. — **cs:** kincset 37, csak 37, meg-csalattatának 49, meg-csufoltatának 49, tanácsábúl 65, csecsemő 75, kicsiny 115, mocska 577, el-pecsétel 577. — **zs:** Solt. 39. v. 10. 169, 322, Sid. 9. 27. 169, 322, sákban 553, morfalékjokat 565, sellérek 136, 138. — **Jésülés:** állapottya 33, indulattyok 73, magzattyokhoz 73, magzattyát 73, nadgyá 115. illattya 569. mondgya 35, firattya 35, tudgya 37, kevélykedgyünk 37, láttyuk

39, hasonlittya 41, bizonyittya 43, piroffittya 44, gondollyák-meg 45, éllyetek 46, nevellye 46, adgyon 46, gyakorollyátok 46, mully anak-ki 57, Szenvedgyék 561, mondgyák 561, Hidgyúk 571.

Kolozsvár.

PÁPAI PARIZ FERENCZ: Pax Aulæ. az-az: Bölts Salomon ... Regulainak ... elő-adáfa ... (Ny. M.-Tótfalusi K. Miklós által. 1696).

ö, ő, ü, ű: veszekedő a3, felöl a3, égő a3, fűt a3, kettő a4. — **c:** koczódo a6, czéllját 1. — **cs:** tsipke a3, nintsen a3, botsát- a4, tsúszó- a5, Böltsnek a5. — **zs:** vizsgáló a5, Afiában A7, Jérusálembe A9. — **Jésülés:** állapattyokban A2, magyarázattya 1, ábrázattyából 15, mondgya a3, tanittya a3, ostromollya a4, ragadgya-meg a4, fokasztyák A2, tudgyák 1, mondgya 3, láttjuk 5, mütattya 9, láttya 9.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda).

Discursus de summo bono, a' leg-főbb jóról ... (Ny. M. TÓTFALUSI K. MIKLÓS, 1701).

ö, ő, ü, ű: betsüsb 3, minémü 3, ő 3, töle 55, jö 55, fő 55, szüz 245. — **c:** czélunkra 5, 41, 369, orczát 51, nyólcz 61, czédru 271. — **De:** harmintz 154, ortzajok 230, katzér 230, piatzon 243, tzifrás 271, kilentzven- 273, artúzlat- 293. — **cs:** tselekedet 3, szerentse 5, méhetskék 7, tsak 41, motskos 55, tsalárd 63. — **De:** Császár 185. — **zs:** Soltár 59, Persákat 69, petrefelyem 273. — **Jésülés:** fele-barátjának 53, ábrázatjára 177, viadaljában 196, gyalázatja 197, artzúlatjában 293, gondja 355, akaratját 371. — **De:** báttya 61, Attyokat 695; — látjuk 3, tartják 5, fontoljuk 7, hagyjuk 7, szopogatják 7, rözegeskedjenek 9, gondolják 9, meg-tekintjük 9, tudják 41, 41, kelljen 41, 41, mondja 41, magasztalja 45, apolgatja 47, hallják 47, bánják 175, hagyja 371. — **De:** hadgya 65. — **Különössége:** ó: ó köntöst 181. — **ú:** amictus 181.

Lőcse.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ: Pax corporis (Ny. BREWER SÁMUEL 1692).

ö, ő, ü, ű: őszve 87, kőrül 91. — **c:** eczetben 81, 83, kapczáját 83, orczáját 83, Gálicz- 85. Czukkert 88, — **cs:** ki-facsart 81, 83, 83, csőpüre 83, roncsollya 85, tseppents 82. — **zs:**

Rósa 83, 83. — **Jésülés:** módgya 80, orvosollyák 85, ronc-sollya 85, dörgöllye-meg 85, kennyed 87.

Lőcse.

ÁACHS MIHÁLY: Bóldog halál szekere... moft Máfod-fzor... (Ny. Lötsén, 1708).

ö, ő, ü, ú: *szüntelen* Aj. L. *ő* Aj. L. *örökös* Aj. L., -*egyedül* 1, *öt* 4, *erővel* 4, *elsőben* 4, *bűn* 4, *nélkül* 4. — **e:** *czelhoz* Aj. L., *czéla* 36. *Grátziát* 4, *tzéloz* 35, — **cs:** *fintsen* Aj. L., *tsak* 1, *szereintsés* 1, *kitsiny* 4, *Tseh* 12, *bölts* 17. — **Jésülés:** *állapottya* 12, *indulattyokat* 35, *gondolattya* 35, *akarattját* 51, *megmútattya* 12, *változtattya* 13, *tudgya* 15, *Láttya* 15, *botsámtya* 33, *éllyen* 51, *fenn-tarttya* 77, *láthattya* 360.

Az ajánló levél borgisz, a szedés petit. Az Ajánló Levél szedésében az *ö, ü, ő, ú* jele *o, u*, — a szövegrészben *ö, ü*.

*

Tehát, amint látjuk, a régi hagyományos fonetikus helyesírás a XVII. században GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírási reformja után is tovább él a protestáns nyomtatványokban is. A megvizsgáltam XVII. századbeli nyomtatványok közül GELEJIT csak M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS amstelodami bibliája követi, amely 1687-ben jelent meg. TÓTFALUSI KIS M. egyébként a *Ratiocinatio de orthographiá-ban* (1634) elfogadja GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírását. TORKOS ANDRÁSNAK Halléban megjelent két munkája, (l. 236 és 252 l.) oly helyesírással van nyomtatva, amely sem nem tisztán fonetikus, sem nem tisztán etimologikus helyesírás. Általában követi a régi, fonetikus helyesírást, de keveri az új helyesírási alakokkal (*vonynyad*, *szolgálljon*) a kolozsvári Discursus (1701), részben követi KARANCSI GYÖRGY egyik nyomtatványa, COMAROMI C. GYÖRGY: *Pestis pestise* (1664), amely a -d végű szavak jésülését etimologikusan írja: *mondja*, *cselédjekre* stb.

Az etimologikus helyesírás teljes győzelme a protestáns nyomdákban a XVIII. században.

16. A PÁPAI PÁRIZ FERENC: *Dictionarium Latino-Hungaricum — Hungarico-Latinum* Leutschoviae, apud HAEREDES SAMUELIS BREWER, 1708) függelékeül egy helyesírási munka jelent meg. Ennek a címe: „JOHANNIS TSÉTSI Illuftris Scholae

Sáros-Patak: Rect: in eaq' SS. Theologiae et Philofophiae Profefforis *Observationes Orthographico-Grammaticae, De recta Hungaricé Scribendi et Loquendi ratione, Poft Obitum Auctoris Editae à JOHANNÉ TSÉTSI FIL.*

Az *Observationes* előszavában a következő felvilágosítást kapjuk a munkácska céljáról:

„*Praefatiuncula Clarissimi Domini Auctoris.*

Volens praeposteræ Vocum Hungaricarum Scriptioni, Lectioni et Constructioni quadantenus mederi, placuit has Observationes, poft amplam aliorum Messum, quasi Spicilegium, in gratiam eorum, qui mihi operam dant, exhibere.“

Tehát ez a munkácska a magyar szavak rendetlen írását, olvasását és szerkezeteit igyekszik valamelyest meggyógyítani s a szerző fejtegetéseit, mások gazdag aratása után, mint tarlózást, azok kedvéért adja elő, akik őt támogatták.

TSÉTSI JÁNOS helyesírási szabályából bennünket itt a következő hangok és hangkapcsolatok írása érdekel: *ö, ő, ü, ű, c, cs, zs, dj, lj, nj* tj.

ö, ő, ü, ű: „Fiunt ex vocalibus Diphtongi Duæ, ut: *Ō, Ū*,” — írja TSÉTSI. „1. Diphtongus *Ō*, ex *e, o*: *Ū*, ex *e, u* constat. Hinc 2. Corruptè pingitur sic: *Ō, Ū*; aut *Ō, Ū*; aut *eō, eū*; fed sic: *Ō, Ū*. . . . Ut Vocales, ità Diphtongi inter se accentu dividuntur in Longas *Ō, Ū*, et Breves *Ō, Ū*.” (2 l.)

Tehát TSÉTSI az *ö, ü, ő, ű* betűjeleket elítéli s az *ő, ű, ő', ű'* írást tartja helyesnek. (Ez utóbbit, az *ő', ű'*-t a magyar nyomdák sohasem alkalmazták.)

c: „Tz rectius scribitur per *tz*, quàm per *cz* . . . ut *tzérna, tzél* etc. quàm *czérna, czél*, etc.“ — **cs:** „Ts accuratius exprimitur per *ts*, quàm per *cs*.“ — **zs:** „Z, z est litera distincta ab *s* et *z* . . . Scribendum itaque est *Seb*, Vulnus. 'Zeb, Loculus. *Sir*, Flet, 'Zir, Adeps. Sic: 'Zidó, 'Zobrák, 'Zák, 'Zújta, 'Zadány etc. — In omnibus Libris Hungaricis, præter opera PETRI PÁZMÁN Cardinalis . . . , et Biblia Hungarica GEORGI KÁLDI Jesuitæ, non habita est ratio hujus 'Z. — Aliqui sic etiam exprefferunt 'S ut: 'Sák, Saccus: at propius accedit ad *z*, quàm ad *s*.“ (3—4 l.)

dj, lj, nj, tj: „Verborum Indicativi et Subjunctivi Terminationibus in *a, am, ad, em, ed, e, uk, ük, átok, étek*, non *gy*, aut *ly*, aut *ny*, aut *ty*, sed *j* debet præponi. Ut: *mondja*,

szenteljük, vigasztaljuk, kívánjátok, tartják etc. non *mondgya, szentellyük* etc. Vitiosam iftam Scriptionem invexit sola pronuntiatio talium Verborum, accomodatam eidem.“ — „Composita cum Affixo Tertiae Personae Singulari non debet scribi *gya, lya, nya*, vel *tya*, fed *ja*, vel *je*. Ut: *gondja*, cura ejus, *akarattja*, voluntas ejus: non *gondgya, akarattya*.“ etc. (7 l.) „... *Atyja*, Pater ejus: *anyja, bátyja, nénjek* ...“ (9 l.).

A TSÉTSI-féle *Observationes*, amely GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírási elveit követi, az alapja a XVIII. századbeli református kiadványok helyesírásának, amely a kritikus pontokban a következő szabályokat követi: *ő, ű, tz, ts, 'z, dj, lj, nj, tj*.

A „*Magyar A-BÉ-CE*“, amely a kolofón szerint „Nyomtat. M. DCC. XIX. Efst.“ (H. n.) a következőképen tanította a helyesírást a gyermekeket.

Elsorolván az ábc betűit, a kis betűknél kétféle *s*-et különböztet meg: *f* és *s*, de hogy a kétféle *s* miként alkalmazandó, azt nem mondja meg. Az *s* az ábc szövegrészában a záró *s*, az *f* szókezdő *s*, kis *sz* mindig */z*. De az *s*, *ss* írásában egészen következtelen a szó belsejében. Azt írja például, hogy *bóltteségnek* A5, *ditsóségedre* A5, *kegyelmesen* A5, *védelmezésed* A5, — de *Efedezem* A5, *áldásoddal* A6, *gond-viselőnk* A8. — A dupla *ss* írásában: *világosságára* A5. A7, *élhefsek* A5, *idveségűnkre* A6, *használhaffunk* A7, *ékefségűnk* A7, *óhaffam* A7, *meg-térhefsek* A7, *hirdettefsék* A8.

Bizonyos következetesség mégis megállapítható az *f*, *s* betűk használatában:

1. a szókezdő *s* mindig .
2. a szóvégi *s* mindig *s*.
3. az *st*, *sm* betűkapcsolatoknál mindig */t* (*Isten*), */m* (*efmér*). Szó belsejében egyébként a rövid *s*, a fenti néhány kivételtől eltekintve, mindig *s*.
4. a kis *sz* mindig */z*, szó elején és szóközben is.

Az *ss* írásában egészen következtelen, ami annál meglepőbb, mert a könyv célja a gyermekeknek a helyesírást (és olvasást) való megtanítása volt.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szókezdő *s*-nek *f*-sel való írásában annyira következtelen, hogy még szóelválasztás alkalmával az új sorba kerülő szótagkezdő *s*-et is *f*-sel írja: *kevély-* | *fé*g A6, *bő-* | *fé*ges A6, *bóltse-* | *fé*get A7.

Ebben az *A-BE-CE*-ben az *ö, ő, ü, ú* jele az *ô, û*. A *c—tz* (*Nyoltzadik*), a *cs—ts* (*tsak*), a *zs—s* (*visgáljátok*).

A jésülés írása a ragozásban etimologikusan történik: *ha-jolj* A3, *tifz-tel-jed* A3, *adj* A6. *Szom-bat-ja* A3.

Nincs feltüntetve a megjelenési hely, de a Miatyánk szövege és az énekek mutatják, hogy ez az *abc* református iskolák számára készült, amit fontos megjegyeznünk!

A XVIII. század etimologikus helyesírása.

Bécs.

B. H. P. (BETLENI HARI PÉTER): *Edgy a' Teremtőhez fel-emelkedett elmének szabad gondolkodásai...* (Ny. a' Tsá-fzári királyi Süket-Némák Typografiájában, 1789.)

ö, ő, ü, ú: *szükölködő* El. j. *Beszéd*, *Ditsőség* 7, *ötet* 7, *örökös* 7, *esztendőnek* 7. — **c:** *ortzáknak* 13, 41, *virgontz* 13, *tzélod* 37, 91. — **cs:** *Bölts* 9, *Böltsefégednek* 9, *tsak* 9, *ditsőfégre* 9, *tsepegtet* 9. — **zs:** *rósái* 13, *mufikának* 15, *visgálása* 23, 31, 51. **De:** *'Sengéjét* 9. — **Jésülés:** *Örvendj* 9, *táplálja* 15, *meg-vidámitja* 19. *fohá/zkodjam* 21. *fedje-bé* 27, *számláljunk* 29, *furolja* 29, *hordja* 33, *le-szállítják* 33, *tartjuk* 35, *Adjad* 37, *El-hidjed* 43, *indítjátok*.

Az *egy* csak a címlapon *edgy*, egyébként *egy*: *Egy* 49, 59, 59, 89 stb.

Debrecen.

OSTERWALD FRIDERICH JÁNOS: *A' keresztyének között ez idő szerént uralkodó romlottságnak kutfejeiről...* Magyar-nyelvre fordíttatván ki-adattatott (Ny. MARGITAI JÁNOS 1745).

ö, ő, ü, ú: *Között* Ciml. *IDÓ* Ciml. *KUTFEJEIRŐL* Ciml. *fugg* 7, *különös* 7, *felől* 7. *űresebb* 63, *bűnös* 63, *űt* 301, *könnyen* 63, *közönséges* 63, *szükséges* 63. — **c:** *prédikátzió* 67, 75, *tzélját* 67, *hartznak* 109, *sententziája* 109, *tzérémóniás* 157, 169, *tzél* 209, 279, *tzifra* 337. — **cs:** *tselekefsznek* 63, *Ditsőség* 77, *tsupán* 79, *mitsoda* 79, *tsuda* 81. — **zs:** *Ekléfia* 69, *'Sidók* 165, 165, *meg-visgál* 266, *'Sóltár* 301. — **Jésülés:** *pártját* 67, *akaratjára* 267, *tzélját* 300, *tzéljok* 325, *botsánátját* 338, *nagyjából* 340, *mondják* 65, *fel-forgatja* 65, *el-rontja* 65, *urgedlja* 67, *bizonyítják* 67, *meg-vallja* 69, *állítják* 69, *gondolják-el* 69, *tartják* 73, *megfo/ztja* 73, *hallja* 75, *munkálódja* 77, *befszélljen* 79, *szóljon* 79, *adja* 117, *hiddjen* 169, *el-hagyják* 221.

Debrecen.

DODDRIDGE-TATAI FERENTZ: Az Igaz Kegyessegnek kezdete (Ny. MARGITAI ISTVÁN által 1761).

ö, ő, ü, ű: *könyörgesz* 27, *ki-nézök* 535, *éneklő* 535, *közzül* 537, *Meg-kettőztetett* 537, *Törül* (=tör-ül, tör gyanánt) 551. — De a címbetűs szedésben **o, u:** *ELŐ* 1, *rövid* 1. — **c:** *tzérémóniák* 51, *tzéloom* 61, *meg-tzáfol* 81, *palatzk* 535. — **cs:** *nintsenek* 3, *Kintsnek* 3, *tsak* 5, *tsüggednek* 11. — **zs:** *meg-visgálván* 3, 561, *'ámolyához*, *'Sólt* 608. — **Jésülés:** *Hivataljok* 5, *állapattjokra* 11, *gondjaidnak* 27; *-adja* 27, *hívhatják* 5, *ostromolják* 11, *hagyjak* 11, *kelljen* 13, 133, *kezdjem* 23, *elégedjél* 547.

Debrecen.

MARÓTHI GYÖRGY: Arithmetica. (Ny. MARGITAI ISTVÁN által 1763.)

ö, ő, ü, ű: A cursiv petittel szedett ELŐL-JARO BESZÉD-ben **o, u:** *kivúl*, *különböző*, *többnek*, *ebből*, *Számvető*, *főkepen*, *Törtt*, *ötet* stb. — Az antiqua-szedésű szövegben: *többi* 3, *Közönségesen* 7, *illő* 7, *szüntelen* 7, *elő* 7, *föld-bért* 9, *özve* 9, stb. De a szövegek közti cursivszedésben ismét **o, u:** *betűjenek* 3, *betűből* 3, *kettőt* 5, *felül* 19.

Az **ö, ü** írásában tehát még alkalmazza a régibb **o, u** betűket is s az újabb **ö, ü**-t is. Nyilván azért, mert a cursiv betűkészletben, mely régibb volt, még nem volt **ö, ü** jele, az antiqua betűkészletben viszont, mely új beszerzésű volt, már nem is vették be a régi **o**-t, **u**-t.

c: *nyóltz* 1, *kilentz* 1, *Tzifra* 1, *harmintz* 4, *It/ze* 93, 127, 127, *Krajtzár* 95, 99, 99. — **cs:** *tsak* 11, 11, *betsü* 73, *nints* 77, *Tseber* 93, *tsupa* 97, *tsinálás* 97. — **zs:** *Jósefnek* 73, *Másák* 93, *Mását* 93, *Visgáld-meg* 103, 110, *Sinór* 289. — **Jésülés:** *bánj* 45, 85, *tselekedj* 17, 85, *el-tartja* 109, *meghadja* 109, *hozhatjuk* 145, *foglalja* 9, *vonj* 11, *számlálja-meg* 23, *adjon* 23, *rendelj* 23, *ki-vonjuk* 33, *maradjon* 55.

Az 1790-ben HUSZTI RISKÓ SÁMUEL által nyomtatott NÉMETI MIHÁLY: Mennyei Tárház Kultsa c. műben is ugyanezt a református helyesírást látjuk. Debrecen az egész XVIII. századon át következetesen az etimologikus helyesírást használta.

Francofurtum.

CAMPEGIUS VITRINGA — M. V. B. F. [MAROS VÁSÁRHELYI BABA FERENTZ]: *Lelki élet* . . . (Ny. SCHWARTZ JÁNOS, 1712.)

ö, ő, ü, ű: *belső* 17, *zörgető* 57, *lévő* 57, *gyönyörűség* 57, *söt* 57, *gyűlöli* 69, *égyről* 69. — **c:** *tzélja* 21, 43, 51, *hartznak* 57, *ortzájának* 143, *tzáfoltatik* 165, *Nyóltzadik* 177, *Tzimere* 207. — **De:** *Czérémoniák* 31, 31, 31, 33, *czivódnak* 77, *Czímerét* 209. — **cs:** *nints* 17, *tsak* 19, *botsátják* 57, *kints-* 299, *betsüli* 299, *ditsőséges* 309, 309, 319, *tsepük* 319. — **De:** *Cseh* 205, 205, 205, 205. — **zs:** *Sóltár* 141, 207, *Jérufálemnek* 337, *Sengéje* 337, *visgálják-meg* 145, 195, *Ekkléfiai* 171. — **Jésülés:** *tzélja* 21, *indulatjából* 21, 59, *akaratjának* 21, 37, *áldozatjával* 51, *hivatalja* 149, *módját* 333, 338, *feljebb* 338, *tapasztalják* 19, *formálja* 47, *botsátják* 57, *adja* 59, 59, *hadja* 59, *kivánja* 59, 149, *uralkodják* 591, *bírhajtja* 339, *foghatja* 340, *mondhatja* 340. — **Különössége:** 1. az erdélyi székely kiejtésnek megfelelően az első szótag megnyúlásának jelölése: *ólvas* 339, 339, *Dólgoknak* 339, *nyilván* 339, *Bóldogfág* 139, *szólgáljanak* 141, *órvoságra* 147, *nyúgodalmára* 149, *bórnak* 157, 157, (de: *bor* 157), *búja/ágában* 157, *elvé/zi* 157, *té/zi* 157, *hág/gy* 161, *légyen* 165, *Nyóltzadik* 177, *szórgalmato/son* 177, *vígyáz* 177, *ólvastatnak* 199.

2. az *egy* szónak *é*-vel írása: *égyességén* 33, *égyben* 33, *mint-égy* 33, 35, 39, *égyzerfmind* 43, *égy-mástól* 67, *égy szabasúak* 67, *égy-általjabau* 67, *égyben* 137, *égy-aránt* 143.

Győr.

H. Gy. Ts. P. (HORVÁTH GYÖRGY Tsászári Prédikátor) *Természetnek és Kegyelemnek Oskolája.* (Ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS, M. DCC. LXXV.)

ö, ő, ü, ű: *jőnek* 19, *vérűnkke* 19, *gőzölgés* 19, *sőt* 19, *szüntelen* 19. — **c:** *portzogók* 21, 23, *ki-fitzamodástól* 23, *nyóltzvan* 23, *geréntzhez* 33. — **cs:** *Bólts* 19, *tsontok* 21, *nintsen* 25, *tsak* 27, *tséven* 27, *eretske* 28. — **zs:** *visgálnánk* 24, *frásák* 28, *Isópig* 138, *ro'z* 146, *riskásával* 146, *Sisik* 148, *'Sidokká* 180, *'Soltár* 311. — **Jésülés:** *tsontjait* 31, *akaratja* 33, *Kertjeikben* 153, *hivataljoknak* 190, *fertályjait* 229, *tzélja* 285, *gondolhatjuk* 25, *nyeljük-le* 31, *menjen* 31, *számláljuk* 31, *ofztja* 32, *el-választja* 32, *adja-által* 33, *megtisztítja* 33, *tartóztatja* 33, *emeljük* 37, *látja* 188.

Győr.

RÁTH MÁTYÁS: Egy Iftent-félő, jó és gondos anyának s nagy-anyának ... Vatai Borbára özvegy Király-falvi Roth Tamásné ... vigasztalásai ... (Ny. STREIBIG JÓSEF, 1785.)

ő, ő, ü, ű: *ő* 5, *hízfzük* 5, *öröktől* 5, *dítsőült* 5. — **c:** *tzífrázat* 21, 25, 65, *piatzárul* 86. *tzéljához* 88, *nyóltzvan* 89, 89, 91. — **cs:** *tsal* 5, *tsak* 9, *böltsek* 9, *betsület* 39, *tsetsemő* 39. — **zs:** *Zsidó* 15, 15, *visgáljuk* 17. — **Jésülés:** *hivataljában* 7, *módja* 27, *rokonjairól* 28, *magzatjaiktól* 35, *jó-téteményjeivel* 41, 61, *kinjai* 51, *Fő-Ispánja* 69, *tudományja* 69, *Atyja* 79, *segélj* 7, *meg-fosztja* 11, *mondják* 11, *magafztalják* 13, *szólljam* 13, *visgáljuk* 17, *mondhatjuk* 17, *el-gondolja* 17, *parantsolja* 19, *javallják* 23. *hagyja* 27, *tsúfolják* 35, *meg-adja* 37, *tudja* 39. — A könyv végén levő halotti versekben: *Magzattya* 91; *síratnya* 91. — **Különössége:** *életbenn* 45, *köz-benn* 49, *Tudománybann* 57, *folytábann* 57, *Ebbenn* 69, *Pár-bann* 69. — *eggy* 45, *eggyik* 68, *eggyetlen* 69, *eggyütt* 80.

Győr.

FALUDI FERENTZ 'Költeményes Maradványai ... közre Botsátotta ... RÉVAI MIKLÓS I. II. (STRAJBIG JÓZSEF Betűivel MDCCLXXXVI.) Példák az első kötetből.

ő, ő, ü, ű: *hízelkedő* 22, *fő* 22, *szellők*, *meg-kerülni* 25, *dülni* 25. — **c:** *czedrus* 23, *virgantz* 37, *tzingolódnak* 37, *tantzra* 38, *Tzukor* 40. — **cs:** *dítsírni* 25, *gyümölsös* 39, *tsókkal* 66, *tsudás* 69. — **zs:** *rózsák* 23, *istrázsát* 62, *Parázs* 63, *rózsa* 121. — **Jésülés:** *ditsekedjetek* 27, *pihenj* 31, *bánja* 35, *Rakogatja* 35, *Meg-gyógyítja* 37, *hülljon-el* 38, *Rázogatják* 41, *Próbálgatják* 41, *hüllogatja* 41. — **De:** *folyon-ki* 39.

A pozsonyi LOEWE ANTAL nyomtatta Faludi-kiadványban, melyet szintén RÉVAI MIKLÓS rendezett sajtó alá, szintén a RÉVAI MIKLÓS helyesírását látjuk.

Győr.

ROSENMÜLLER GYÖRGY JÁNOS: A Hétnek minden napjaira való ... Imádságok ... fordította HORVÁTH SÁMUEL ... Ev. Préd. (Ny. STREIBIG JÓZSEF, 1799.)

ő, ő, ü, ű: *előtt* 1, *környül-vefz* 1, *bűnösnek* 2, *gyűlölsz* 2. — **c:** *nyóltzvan* 79, *tzéljához* 79, *tzéлом* 187. — **cs:** *parantsolat* 123, *nints* 207. — **zs:** 'Sóltár 281. — **Jésülés:** *tzéljához* 79, *botsánatját* 115, *báránnya* 213. — *Segélj* 2, *adj*

13. *áldj-meg* 9, 11, *magafztalják* 5. — **De:** *elalugyam* 69. — **Különössége:** *távoztass'd-el* 259, *tölts'd-meg* 259, *Fordíts'd-el* 26, *ments'd-ki* 275, *enyhíts'd-meg* 276.

Kassa.

DUTTENHOFER — ALMÁSI SZALAI JÁNOS: Szülék' kézikönyve. (Ny. ELLINGER JÁNOS, 1794.)

ö, ő, ü, ú: *ő* 1, *Szülék* 3, *erősödni* 10, *szívü.* — **c:** *té-
loz* 205, *tzerimóniás* 261, *Letzkének* 263, *Garbontzás* 275. — **cs:** *tsak* 3, *erköltsüek* 147, *alatsony* 157, *betsül* 157. — **zs:** *alamisnáért* 155, *'Sidók-* 261, *lebsel* 266, *'Sólt* 275. — **Jésti-
lés:** *módja* 63, 63, *bátjai* 115, *indulatját* 159, *álapotjának* 271, *tartják* 3, *küldjék* 3, *gondolják* 3, *meg-tanulják* 3, *szoktatják* 11, *szaporítják* 11, *kívánja-meg* 22, *hidjék* 33, *tudja* 114, *gő-
gösködjenek* 157.

Kassa.

BENITZKI PÉTER Magyar rhythmusok, avagy versek... (Ny. Jésum Tárfasága Akad. Coll. bötüivel 1769. Elfzt.).

ö, ő, ü, ú: *eröm* 9, *őztön* 13, *szeplővel* 13, *gyűllött* 13, *kőrül* 15. — **c:** *hurtzolja* 65, *lántz* 101, *hartzhoz* 109, *hartzol* 109, *kontzban* 115, *Tzinege* 127. — **cs:** *tsak* 15, *tanátsot* 17, *Tsábított* 17, *Nintsen* 19, 19, *Otsmányb* 31, *tsepűt* 37, *tsap* 57. — **zs:** *Visgálja* 45, *'söldod* 45, *Sombokos* 107, *ftrásája* 109. — **Jésülés:** *áldozatja* 37, *illatja* 37, *gondját* 67, *gyalázatiát* 69, *útjokban* 99. — **De:** *Báttya* 87. — *Hiddjed* 17, *Haggy* 19, 25, *menjek* 25, *Múljon* 27, *Kőnyörűl* 27, *találjon* 27, *Hasz-
náljon* 29, *meg-gondoljad* 29, *rongáljon* 39, *látja* 41, *áldjad* 45, *adj* 47, *Szánjad* 47, *kívánjak* 49, *el-rontja* 57, *Rettenjen-meg* 68, *Káldj* 75, *tudjad* 79, *vigadj* 81, *(el-bádjadtam* 39).

Ennek a műnek a helyesírása meglepő kivétel: ezt a művet a katolikus nyomda a legpontosabb református helyesírással nyomja ki. Magyarázata nyilván az, hogy ennek az 1664-ben megjelent műnek 1728-i, lőcsei kiadása már református helyesírással volt nyomtatva s az új kiadás számára kéziratul egyszerűen a régi kiadás szedését adták.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

SOOS FERENCZ: A' Dög-halál Isten harcza az emberekkel... (Ny. TELEGDÍ P. SÁMUEL, 1720).

ö, ő, ü, ú: *Elsöben* 1, *előre* 1, *földön* 1, *erötelen* 3, *ö* 3. — **c:** *Harcza* Ciml. Ajánl. Kegy. Olv. (ötször *cz*-vel), 1, 3, 3, 9, *orczája* 2, 2, 5, *czikkely* 7, *czégéres* 17. — **De:** *hartzra* 1, *Ertz nemek* 3, *pénitentzia* 7, *sententziája* 9, 9. — **cs:** *ki-tsoda* 2, *Tsillagok* 3, *tsak* 4, *nintsen* 23, *fetske* 23, *Tselédes* 35. — **zs:** *'sengével* Ajánl. *'Sidó* 3, 7, 21, *vi'gáljad* 15, *'Sóltár* 19. — **Jésülés:** *vi'sz/za-adja* 2, *menjünk-ki* 2, *ölje-meg* 3, *mondja* 4, 5, *eredj-el* 4, *álljunk* 4, *küldjük-el* 5, *váljék* 15, *ki-gyomláljuk* 34. *akarattját* 5, *felebarátjának* 34.

Különössége, hogy bár a *c* jele *cz*, a *cs* jele *ts*.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

Aldasban marado emlekezete az igaznak . . . Vitez György . . . felett . . . Prédikátziók. (Ny. SZATHMÁRI PAP SÁNDOR által, 1733.)

ö, ő, ü, ú: a cimlapon *ö*: *György*. — A szövegben: *bölts* A3, *efmérhetjük* B. — **c:** *sententzia* B3, B3, B3. — **cs:** *hal-motskájától* A3, *bölts* A3, *Tsillagok* A3, *tsak* A3. — **zs:** *ala-misnájával* B3, *Ekklesiának* B3. — **De:** *alami'snálkodtak* B4, B4, *alami'snai* B4. — **Jésülés:** *barátjáról* A3, *ábrázattját* A3, *Atyjoknak* A4, *látja* A3, *szégyenlje* A3, *táplálja* A4, *muto-gatja* A4, *efmérhetjük* B, *Hivatja* B3.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

SZATHMÁRI MIHÁLY: Pongrátz Nagy-Mihályi János . . . öz-vegye . . . Széki Teleki Judit Gróf Aszszonynak . . . Utolsó meg-tifzteltetése . . . (Ny. SZATHMÁRI P. SÁNDOR, 1734.)

ö, ő, ü, ú: *Bölts* A2, *Könyve* A2, *idöre* A2, *gyülekezetet* A2, *Szükség* A2. — **c:** *letzkére* A3, *tzimere* B. — **cs:** *tsak* A2, *kintsre* A2. — **zs:** *vi'sgállják* A2, A3, *'Sidók* A2, A3. — **Jésülés:** *vi'sgállják* A2, *mondja* A3, *fogadja* B3, *gondolljátok* B3, *kivánja* B3, *emelje* B3. — **De:** (kivételesen): *tsallyon* B3.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

BÁRÓ GYALAKUTI LÁZÁR JÁNOS: Okos teremtetett állat . . . (Ny. S. PATAKI JÓZSEF, 1745.)

ö, ő, ü, ú: *ditsőségét* 1, *eröt* 1, *setétből* 1, *légyünk* 3, *efsövel* 25. *el-jö* 37. — **cz:** *Ortzádat* 9, *értz* 23, *tzélt* 23, 23.

— **cs:** *tseleked-* 5, *nintsen* 5, *tsendes* 7. — **zs:** *Jérusálemnek* 7, *paifom* 35. — **Jésülés:** *botsánatja* 3, *uralkodjanak* 5, *adjad* 5, *engedjed* 5, *áldja* 5, *hajoljanak* 7, *keljen* 7, *hiddjenek* 11, *meg-valljuk* 13, *fénljék* 15, *szóljon* 37.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

Igazságnak áldozatja ... (Ny. S. PATAKI JÓSEF által, 1745.)

ö, ő, ü, ű: *ditsösés* 11, *tsüggendezővé* 35, *Efztendő* 192, *meg-térőknek* 179. — **c:** *tornáztában* 26, *artzal* 146, *szententziázzad* 147. — **cs:** *botsátottad* 3, *tanátsokat* 30, *tsepegését* 31, *kintseivel* 47, *petsétje* 47. — **zs:** *'sírosítsad* 31, 82. 130. — **Jésülés:** *petsétje* 47, *állapotja* 35, *folyamatja* 39, *áldozatja* 107, *partjára* 116. *botját* 83, *adj* 11, *szenteljen* 11, *adjad* 11, *Tselekedjed* 12, *vígasztaljad* 13, *hagyj* 13, *meg-hódoljanak* 23, *vifelj* 31, *éljen* 148, *közöljed* 116, *háborodjon* 117, *fogadj* 143.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

BEAUMONT MÁRIA: *Kisdedek' tudománnyal tellyes tárháza ... Harmadik darab.* (Ny. „A' Réform. Kollegium Betüivel KAPRONTZAI ÁDÁM által“, 1781.)

ö, ő, ü, ű: *közzülök* 11, *jönek* 55, *körül* 55. — **c:** *ortzajokkal* 11, 11, *tzédulákra* 11, *Tzímer-* 27, *Tzet-* 55, *palatzkot* 145. — **cs:** *parantsol-* 11, *kitsiny* 11, *Tselédes* 11, 11, *tsepp* 15, *fiints* 15. — **zs:** *vi'sgálja* 123, 123. — **Jésülés:** *szólgálatjára* 145, *jó-akarátját* 145, *parantsolatja* 187, *Kelj-fel* 11, *adj* 11, *titkoljad* 11, *móndja* 15, *tsinálja* 55, *szomorkodjék* 85, *tselekedje* 85, *foglalja* 147, *uralkodjék* 175. — **Különössége,** hogy az *ly* helyett olykor *lj*-t ír; *heljre* 11, 15, *feljül* 55, 55, *foljtat* 55, 75, *Királjt* 73, 73, 175, *náspoljákban* 73, *heljesebb* 123, *kevélsége* 187, és hogy a mutató névmás (az, ez) ragozásában olykor hiányjelet tesz a *z* helyére: *a'kor* 63, *a'tól* 63, *a'nyira* 99, 113, *a'ra* 123, 123, *e'kor* 135, *a'ban* 145, *a'nak* 147, *e'dig* 157.

Kolozsvár.

MÉSZÁROS IGNÁTZ: *Buda várának viszsza vételekor a' keresztények fogságába esett egy Kartigam nevu (!) török kisaszszonynak ... történeti* (Ny. KOLLMANN JÓSEF FERENTZ költséggel, 1778).

ö, ő, ü, ú: történt 1, Görög 1, Török 1, örökbe 21, különös 59, údóval 75, tőrőffel 131, eskütte 161. — **c:** sántzok- 5, Frantzia 7, ortzái- 9, tzirkálta 47, Hertzeg- 63, tántz- 115, atzél 159, tzölönköket 163. — **cs:** tfeleked- 5, parantfol- 5-
tfak 5, bútsút 21, kotfiffal 21. — **zs:** meg-visgáltatott 5, 'zen-
géhez 9, rósát 161, Párifi 199, 'zákmányt 211, meg-sinóroz,
211. — **Jésülés:** utóljára 5, útját 7, ábrázatjának 9, látzat-
jából 25, gondjának 47, balja 140, módja 157, leljen 11, el-
beszélje 21, tedjem 23, le-telepedjen 25, látandja 27, kezdjen
69, támadjon 135, tfudálhatja 135, szánja-meg 160, el-tekéll-
jem 173, szánja-meg 173, meg-visgáljuk 173.

Kolozsvár.

MEDVE MIHÁLY: A' Bőjtnek meg Magyarázása. (Ny.
„a' Püspöki Bőtűkkel, 1784).

ö, ő, ü, ú: Tsőtörtőkig 31, erköltfeiről 5, betsület- 13,
Bőjtje 7, 7, 8. — **c:** czélja 5. — **cs:** erköltfeiről 5, tfak 5, tfe-
leked- 5, tfuda- 7, Vatsorát 11, betsület- 13, Parantfol- 19. —
zs: vizsgál- 7, 'Sidó 11, 11, Sidokból 13, Synagoga 13. — **Jésü-
lés:** Bőjtje 7, 7, 8, utjába 11, általjában 11, Parantfo-
latjai- 19, szolgálatja 23. — bizonyítja 5, el-tartoztatják 5,
mondja 5, látja 19, maradjatok 11, bőjtől 7. **De:** éllý 7, 13.
(Katholikus szöveg — református helyesírással.)

Lipsia.

GERHARD JÁNOS: Ama' gonofznak minden tűzes nyilait
meg oltható Hitnek Paissa... MISKEI ADÁM [fordítása].
(Lipfiában, 1742, Efstendőben).

ö, ő, ü, ú: állandóan ő, ű. — **c:** lántz 203, peretz 203,
pénitentzia 55, 55. — **cs:** mitsoda 11, tsak 11, tsonka 11. —
zs: 'Sidok 63, sengék 165, 165. — **Jésülés:** nyujtja 13, iga-
zitja 17, mondjad 27, tartja 29, ajánlja 35, éljen 35, Halljad
35, Hidjed 185.

Komárom.

PLACETTE JÁNOS: Az halakra imádkozva készülő keresz-
tyén ember... Könyörgések... Magyar nyelvre fordítottak...
M. P. P. P. I. által. (Ny. WÉBER SIMON PÉTER, 1791).

ö, ő, ü, ú: izű 13, gyümölsöket 13, erről 13, űt 13,
idő 15, örülni 15, fellyül 33, földön 196. — **c:** tzéljához 31,
45, 133, ortzádat 195. — **cs:** tselekezzem 15, kitsiny 15, sze-
rentsés 15, Petsét 21, tsonka- 68, tsak 131. — **zs:** vi'sgálnom

13, 23, 'Sólt 195, 195. — **Jésülés:** *tzéljához* 31, *állapotjában* 41, *indulatjával* 47, *botsátnatjokat* 213. — *vezéreljen* 17, *Közöljed* 21, *szünjél-meg* 27, *borítják-el* 29, *menjen* 31, *tselekedjed* 31, 37, *találjon* 41, 43, *Adjad* 47, 47, *szenvedjek* 69, *meg-feleljek* 119, *kivánjak* 119, *bé-fogadjá* 133.

Lötse.

Házi és uti uj kalendárium... (Lötsén, ny. BREVER JÁNOS, 1733).

ö, ő, ü, ú: *épül* A2, *Özve-jövés* A2, *Négy-szegű* A2, *köppölyözni* A2, *mezőn* C. — **c:** *Lörintz* B8, B8, *tzéloz* B8, C2, *Kurutzság* E3, *Sántzból* E3. — **cs:** *tsapja* C, *szerentsétlen* C2, *Tsászár* E2, E2, *Pétset* E3. — **Jésülés:** *mútatja* A1, *adja* C, C2, C2, *bíztatják* C2, *idvezüljünk* C2, *fel-prédálják* E3, *rabolja* E3, E3, *elhagyja* E4, *meg-szállja* E4, *Magyarázatja* A1, *néggyedjeinek* A2.

Lőcse.

Házi és uti uj kalendarium... (Lötsén, ny. BREVER JÁNOS, 1734).

ö, ő, ü, ú: *Pünköst* A1, *között* A1, *Böjti* A1, *Négy-szegű* A2, *tölti* A2, *épül* A2. — A nagyobb betűkben: *Kőzónsége* A1, *Betűk-* A1. — **c:** *Vintze* A2, A2, *Pongrátz* A6, *Lörintz* B1, *Ventzel* B3, *Beretz* B4, *Lutza* B6, *tzéloz* B8. — **cs:** *Szerentsétlen* A2, *tsetstől* A2. — **zs:** *Balás* A3, *Susaña* A4, *Jósef* A4, *Isák* B1. — **Jésülés:** *Magyarázatja* A1, *néggyedjeinek* A2. — *mútatja* A1.

Lőcse.

RÁDAY PÁL: *Lelki hódolás* (nyomdász ? 1726).

ö, ő, ü, ú: *örvendezettő*, *erősítéd* *őket* 4, *a'midőn* 4, *gyönyörűséges* 6. — **c:** *ortzám* 44, *sententzia* 60, *tömlötz-* 62, *ortzájaik* 71. — **cs:** *Tsillag* 6, *kaptsolom* 10, *petsételte* 16. — **zs:** *'Sidókért* 74, *paifoddal* 92. — **Jésülés:** *útjára* 22, *áldozatja* 58, *utóljára* 76, *malasztjai* 70, *vágyódjam* 24, *tapasztalja* 30, *könyörülj* 56, *adjad* 70.

Lőcse.

BENITZKI PÉTER: *Magyar Rhythmusok*... (Ny. 1728).

ö, ő, ü, ú: *kivül* 3, *előtted* 3, *bűnt* 5, *kezedből* 5, *betsületes* 5, *erőfedik* 7, *ördög* 7, *szüntelen* 11, *széltől* 29, *végső* 57. — **c:** *póltzra* 240, *tántzra* 241, *pintzédre* 245, *tzégér* 245, 245,

artzúl- 249, *ortzák* 286, *atzél* 287. — **cs:** *tsak* 1, *szereintsés* 5, *tsendefséget* 7, *kintses* 242, *petsenye* 242, *kúltstot* 245, *kortsomán* 246. — **zs:** *síb-vásár* 240, *rósa* 254, *'Sobrák* 261, *páfít* 276. — **Jésülés:** *útja* 254, 254, *magzatja* 284. **De:** *Attyoktól* 247. — *Reményljek* 3, *féljelek* 3, *adj* 3, *éljek* 5, *hagyj* 17, 17, *tselekedjem* 27, *süvegely* 240, *szolgájl* 240, *Válogatják* 246, *nyergelje* 248, *dúdolja* 252, *hízlalja* 253, *táplálja* 253, *tudja* 254, *dagadjak* 268, *gúnyolj* 283.

Nagy-Enyed.

TSEERNÁTONI W. JÁNOS: Szüntelen világoskodó lámpás. A' mellyet hitének kezében hordozott ... Baroti és N. Batzoni Pál Ilona aszszony ... Borosnyai N. Sigmond uramnak ... házas társa. (Ny. DEBRETZENI SÁMUEL, 1770.)

ö, ő, ü, ú: *Böltsek* A3, *között* A3, *ö* C3, *ötet* C3, *betsülted* C3. — **c:** *Abétze* B, *éjtszakán* B2, B2, B2, *profétziában* B3, *Tzimere* B4, *Batzóni* C2, *Nyóltzan* C4, *grátziáját* C4. — **cs:** *tsak* A4, *böltsefség* A4, *tanáts* B, *tserepez* C2. — **zs:** *Sidó* A4, B2, *meg-visgálandó* B, B, *'Sidó* B, *Ekklesiáját* B, B2, *'solt* B3, *Jérusálembe* B3, *alamisnálkodás-* C2. — **Jésülés:** *útoltára* B3, *akaratja* C. **De:** *Annyának* B, *Attya* C4. — *világoskodjék* A3, *aludjék* A3, *számlálják* A4, *állattják* A4, *tartja* B2, *mondja* B3, *el-ofzlattja* B4, *mondják* B4, *féljek* B4, *fénljetek* C, *vigasztalja* C, *remélljük* C, *aludjék* C, *követjük* C, *Elj* C3, *vigasztaljon* C3, *fénljek* C4, *száljon* C4, *plántáljanak* C4, *Szoljanak* C4, *Rendeljen* C4, *nyugodjál* C4.

A prédikáció szöveg-része következetes református helyesírással van nyomtatva, a verses búcsúztatók azonban — néhány adat kivételével — katolikus helyesírással:

Jésülés: *bánattyától* 2, *tzéllját* 3, *partyát* 3. **De:** *Sóldja* 1, *akaratja* 1, *kinjától* 2. — *el-áldgya* 1, *állyak* 1, *lálttya* 1, *Lálttyák* 2, *állyon* 2, *köszönnjem* 2, *kennyem* 2, *álattya*, *hullattya*, *áfszatgattya*, *sirattya* 3, *számlállya* 3, *ély* 3, *épüly* 4, *Tanúly* 4, *hallyon-meg* 4. **De:** *terjedjen* 2, *kóftolja* 2, *tudja* 2, *kezdjen* 4.

Nagy-Szombat.

Világ nagyjai! Veszedelem. Fordította német nyelvből egy hazáját féltő igaz magyar. (Ny. JELINEK WENCZEL, 1792).

ö, ő, ü, ú: *felőled* A2, *türésünkkel* 11, *idő* 11, *előre* 11. — **c:** *páltzátok* 13, *tzél-* 19, *ortza-* 25, *fértzel-* 29, *tzifra* 137. — **cs:** *tsak* 15, *kaptsoakat* 19, *nints* 19, *tsáb-* 23, *tsudás* 26.

— **zs:** *zsidó* 29, *Brozsúrák* 111, 116, *vizsgálat* 136. — **Jésülés:** *fényje* 13, *barátjaik* 13, *gondjaitok* 13, *foganatja* 15, *magzatjaitok* 15, *dögleletjek* 25, *alkotványja* 85. — *forduljak* 13, *tapodják* 17, *árúlja-el* 19, *hidjétek* 19, *halhatatlantják* 22, *neveljen* 25, *halljátok* 27, *nyomkodják* 77.

Az átvizsgáltam nyomtatványok közt ez az egyetlen nagyszombati nyomtatvány, amely etimologikus helyesírással van nyomtatva. Ez azonban már nem az akadémiai nyomda nyomtatványa, hanem magánnyomdáé.

Pest.

Buzgó áhitatosság, melyet Bóldog CALASANCTIUS JOSEF... az ifjúságban fel-ébretett. (Ny. EITZENBERGER FERENCZ ANTAL, 1758.)

ö, ő, ü, ű: *többé* 7, *rövid* 7, *Szűlei* 7, *meg-ne szűnny* 6 — **c:** *hartzolna* 5, *hartzra* 5, *páltzátskák* 15, *Ortájára* 15, *Ferentz* 15. **De:** *Ferencz* Címl. — **cs:** *tsak* 5, *tselekfzed* 6, *tsukta* 9. — **zs:** *alamisnát* 7. — **Jésülés:** *Atyja* 9, *Atyjának* 9, *Akaratját* 13. — *szorgalmatoskodjál* 8, *tanulják* 8, *botstátják* 8, *imádjad* 10.

Bár katolikus mű, tiszta református helyesírással van nyomtatva.

Pest.

BONA JÁNOS: Az Égben kézen fogva való vezetés... melyet ez előtt Deák nyelven fzerzet... BONA JÁNOS... moft pedig:... SEBE MIHÁLY IGNATZ T. N. Borfod... Vice Ifpánnya... magyarra fordított. (Ny. „Pesten, EITZENBERGERI [!] bötüivel“, 1773).

ö, ő, ü, ű: *önnön* 7, *midön* 7, *dühösége* 7, *közön-ségeffen* 8, *Tömlötz* 169, *gyümöltsei* 23. — **c:** *tzél* 1, 74, *Tornátzátul* 50, *Sententziaja* 45, *Pátza* 78, *lántzokkal* 93, *hartz* 109. **De:** *czélra* 199. — **cs:** *kitfoda* 9, 9, *tsatolni* 2, *Otsmány* 23, *tsudálsz* 47. — **zs:** *visgáld* 7, 7, 11. **De:** *Zsidók* 151. — **Jésülés:** *hagyománja* 13, *fekéljeit* 15, *ábrázatja* 53, *szomszédjának* 69. — *forditják* 2, *adják* 2, *szolgálj* 5, *hizelkedjen* 11, 13, *élj* 34, *éllj* 87, *foljon* 25, *viseljen* 43, *be-hordjak* 31. — **De:** *osztogattya* 43, *Hallyad* 47, *vallya* 199.

Ez a könyv, amelyet BONA JÁNOS apát írt, tehát katolikus munka, a legtúlzóbb fonetikus helyesírást követi a jésü-

lésnél. Túltesz a reformátusokon, amennyiben még az *ny, ly*-ben is *j*-t ír *y* helyett, ha *j* következik utána (*hagyománja, foljon*). Előfordul néhány *y*-os alak is (*ofztogattya, Hallyad, vallya*), ez azonban a szedő tévedésével magyarázható. A szedőnek, aki katolikus helyesíráshoz volt szokva, nehéz volt a *hagyománja* stb. alakok szedése s néha figyelme fáradásával ráment a keze a megszokott *ofztogattya* stb. alakokra, s a korrektor nem javította ki a hibát.

Ennek a nyomtatványnak különössége, hogy minden *ö, ő, ü, ű* betűt hosszú *ő, ű*-nek szed, továbbá, hogy előfordúl benne a fedeles *í*: *Tanítónak 9, kinjai 33*. (a mássalhangzók kettőztetése: *allig, nékedd, ell, fell* stb. nem nyomdászati kérdés s azért itt nem foglalkozunk részletesebben vele).

Pest.

Okos elmének mulatozásai mellyeket BRUEYS apáturnak frantzia nyelven irott böltis munkájából haza-nyelven kiadot BENYÁK BERNÁRD A. O. S. (Ny. ROYER FERENTZ, 1783).

ö, ő, ü, ű: *ő 1, gyönyörűségek 1, kívülötte 47, gyönyörűség 59, böltis- 59, sött 87, elkerüli 87, erőt 87. — c: kelep-tzéi- 87, tzélünkra 91, póltzra 25, piatzán 103, tzikkel- 118. — cs: tsupános 1, tsaló 87, gántsos 87, tsalárd- 87, erköts- 91, tseleked- 93, tsekély 93, kaptsóltatik 93, tsudál- 93, bötsülünk 93. — zs: visgáló 63, lepsölnek 101. — Jészülés: módjának 3, folyamatja 4, látatját 4, indulatjokat 25, gondolatjának 111, füstje 117, gondjok 123, változtatja 1, találja 3, tapaszta- 3, tartja 5, megföszti 7, meghaladja 7, fényljen 7, tudja 15, megtsükkenjen 17, fényeskedjen 17, ámitja-el 19, hizlalja 25, szöljak 29, foglalatoskodjanak 95, előladja 112.*

Katholikus mű, protestáns helyesírással.

Pest.

KÖMLEI JÁNOS: Szükségben segítő könyv. Német nyelvből... (A könyvnyomtató neve ismeretlen. — „STÁHEL JÓ'SEF és KILIAN Könyv-Árosnál“, 1790).

ö, ő, ü, ű: *nevű 1, Böltis 3, könyvének 3, örülvén 3, köz-zül 5, szörnűdött 7, Törödött 9, szüléskor 17. — c: tzivakodás- 22, tzombjaira 23, kementzére 27, 27. etzet 29, 30, ortzáink-*

nak 453, *istántziát* 453, *Hertzegek* 495. — **De:** *czéhbe* 19, 19. — **cs:** *tselekedni* 12, *tsinálnak* 12, *tanátskoztak* 12, 12, *szere-
tsétlen* 13, *sints* 13, *tsak* 16, 17, *tsikorgott* 25. — **zs:** *vi'sgál-
tatni* 19, *strá'sáltak* 21, *Jó'sef* 457, 'sú'sog (*zsizsik*) 445, 446,
446, *Mu'sikások* 481. — **De:** *meg sugorgassa* 485. — **Jésülés:**
szólgálatjából 485, *Tisztjeinek* 486. — *tanúlja meg* 9, *elmél-
kedjünk* 11, *látják* 12, *meg esmerkedjenek* 12, *adjak* 13, *Tud-
játok* 13, *el gondolja* 13, *történjen* 13, *temetődjön* 15, *adja-
nak* 485.

A hosszú *f* itt már csak az *sz* nyomdai jelében használatos.

Pest.

HUNYADI FERENTZ: Diétai predikátziók, mellyeket ... a'
maga költségén ... ki-nyomtatott DOBOS ISTVÁN ó budai
predikátor. (Ny. PATZKÓ FERENTZ, 1791).

ö, ő, ü, ú: *időtől* 1, *Nemzetünket* 1, *ünöket* 3, *tölti* 9,
közönséges 10, *föld* 11, *öltözetéről* 11, *bűnös* 89. — **c:** *tzifra* 7,
pintzék 15, *ortzával* 19, 23, *tzélja* 51, *Letzkében* 69. — **cs:** *tsa-
páfok* 3, *mitsoda* 9, *parantsolja* 13, *tsufozó* 13, *botsát* 31, *tsak*
60, *nintsen* 60. — **zs:** 'Sidók 3, *Ekklesiákat* 7, 7, 7, *Persiai* 23,
Jerusalem 31, *visgál* 89. — **Jésülés:** *parantsolattjából* 3, *álla-
pottjában* 9, *tzélja* 51, *szombatja* 73, *állapotja* 89, *barátját* 119,
befszédjéi 147. — **De:** *gondolatya* 15. — *mondja* 1, *fogadjuk-
meg* 3, *újjítja* 9, *meg-tartják* 9, 9, *viseljen* 13, *kivánjuk* 25, *ne-
velje* 31, *hallják* 51, *adják* 97. — **De:** *tartya* 15.

Pest.

MÉSZÁROS IGNÁTZ: ... Magyar Szekretarius ... (Ny. TRATT-
NER MÁTYÁS, 1792).

ö, ő, ü, ú: *földéről* 3, *idő* 5, *kivül* 5, *fő* 5, *ötet* 7, *gyűj-
tetni* 11, *küldeni* 13. — **c:** *piatzra* 17, 19, *Eksztzellentiád* 40,
40, 41, *tzéomat* 43. — **cs:** *tsak* 13, *tsupa* 17, *szereintsés* 19,
tseleked 33, *kultsós* 41. — **zs:** *meg-visgálását* 15, *usoráját*
21. — **Jésülés:** *tedje (bizonyosá)* 47, *kivánja* 15, *halladja* 17,
tartóztatja 17, *nehezteljen* 35. — *adjon* 39, *akarattját* 15, *hiva-
taljába* 39, *indulatját* 45.

Pozsony.

KLIMIUS MIKLÓSNak Föld alatt való utja ... fordítottatott
GYÖRFI JÓSEF veszprémi prókátor által. (Ny. PATZKO FERENTZ
ÁGOSTON, 1783).

ö, ő, ü. ú: *Efstendöben* 1, *készültem*, *jő* 3, *szüz* 11, *előb-ebni* 11, *midön* 11, *fölöttébb* 41, *nevetésből* 41, *élő* 41, *öket* 43, *ösz* 43, *ő* 165. — **c:** *piarcsi* 39, *piaczra* 53, *Czéhes-* 53. — **De:** *ki-katzagta* 41, *tzivódni* 45, *piatz* 53, 55, *nyóltz* 63, *tziprus* 207. — **cs:** *Paraditsom-* 7, *szintsen* 7, *tsillag-* 13, *meg-tsipé* 13, *tsak* 15, *kintset* 37, *tsomóban* 73, *matskákából* 331. — **zs:** *meg-vísgálá-sára* 3. — **Jésülés:** *befszédjek* 3, *gondolatja* 3, *hellyazatjától* 15, *parantsolatja* 45, *rendjei* 341, *le-szálljok* 3, *tartják* 7, 27, *válofstják* 27, *gondolják* 45, *szenvedjem* 47, *induljak* 49, *látjuk* 55, *maradjak* 61, *engedelmeskedjenek* 61, *javaljuk* 61, *itéljük* 87, *parantsolja* 288.

Az *ö, ő, ü, ú* jele általában *ö, ü*, csak elvétve jelöli a hosszúságot az *ő-nél*, így: *ő*.

Pozsony.

Szívet sebhető ... próba ... német nyelvből ... anyai nyelvre fordítva közöltetik a' Nemes Magyar Hazával M. MÁNDI SÁMUEL által. (Ny. FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, 1786).

ö, ő, ü. ú: *fekvő* 1, *nevezetű* 1, *böltsefségét* 1, *kivül* 1, *örömet* 3, *örököft* 3, *küldetett* 5. — **c:** *tzédulában* 9, 9, 35, *ortzáját* 19, *hartz* 97, 97. — **cs:** *parantsolta* 5, *tsak* 5, *meg-tsalni* 9, *bé-petsételtt* 9, *tsendes-* 9. — **Jésülés:** *akaratjok* 9. — *fordíthatja* 9, *gondoljuk* 15, *tsókolgatják* 19, *kelj-fel* 20, *sza-ladj-el* 20, *nyúgodj-meg* 39, *törődj* 39, *ki-ragadjad* 47, *hadj bé-két* 49, *köszönjem* 55, *szólj* 71. — **Különössége** az *egy* szó írása: *egygy* 7, 9, 11, 19, *Egygykor egygy* ... *napon* 29, *egygyfzer'smind* 39, *egygynehány* 60, stb.

(V. ö. FÜSKUTI LANDERER MIHÁLYnak 1792-ben megjelent JABLONSKI-SEBŐK: *Bölts Salamon* ... c. nyomtatványával, amely kevert helyesírású.)

Pozsony.

FALUDI FERENTZ költeményes *Maradványai* ... közre bo-tsátotta RÉVAI MIKLÓS. Pozsonbann. (Ny. LOEWE ANTAL, 1787).

ö, ő, ü. ú: *első* 6, *először* 6, *függőben* 6, *hűs* 13, *fű* 12. — **c:** *lántzomról* 15, *Frantziaul* 15, *Tzifrán* 20, *tántzra* 21. — **cs:** *tsókra* 17, *vatsorát* 17, *Szerentsére* 17, *kints* 17, *dítsérd* 17. — **zs:** *rózsa* 19, 85, *istrázsát* 45, *Rosdás* 45. — **Jésülés:** *Menjünk* 13, *Rivadjon* 13, *Keljünk* 15, *pihenj* 15, *Repedjen* 23, *foljon ki* 23, *lobogtatja*, *Rázogatják* 25.

Pozsony.

SZIKSZAI GYÖRGY: Keresztyéni tanítások és imádságok ... Negyedik ki-adás. (Ny. WÉBER SIMON PÉTER költségével és betűivel, 1795.)

ö, ő, ü, ú: között 11, idő 11, ökrökhöz 11, töled 11, bűn 11, épülését 11, könyörülő 12, főt 23. — **c:** tántzok 11, tzeljával 11, 453. — **cs:** tselekedni 11, motskol- 11, kortsmára 11, ditsér- 13, tsepjei 15, Botsásd-meg 17, szerentsésen 53, kitsiny 57. — **zs:** paisom 31, visgáld-meg 39, Ekklésia 57, 'Sóltáriból 59, Jerusálem 117. — **De:** Paizsa 339, Izsák- 503. — **Jésülés:** tzeljával 11, állapotjában 27, Felebarátjaikért 799. — motskoljad 11, munkálkodjál 12, szentelj 13, Adjad 13, segélj 13, kezdjed 20, vezéreljen 21, gondoljak 29, hadj 35, bánj 37, látja 483.

Szeben.

SZENT SIMÓNI JÓ'SEF: Az Isten Látogatásainak ... Hasznairól ... (Szeben. Ny. SÁRDI SÁMUEL, 1753.)

ö, ő, ü, ú: A fejezet-címek nagy címbetűiben ő: ISTEN-FÉLŐ 3, a szövegben azonban ö, ő, ü, ú: el-kezdő 3, kitől 3, hívő 3, öröm 3, külömb 3, onnan fellyül 3. — **c:** ortzájok 5, tselom 10, Vintzellér 14, Penitentzia 21. — **cs:** tselekedésfétől 7, Tsapáfok 7, kitsinyek 7. — **zs:** meg-vi'sgálja 11, 'Sóltárokat 13, ro'sda 19, 'Sidó 20, ró'sait 21, bal'samom 12, Mu'sikáft 12. — **Jésülés:** állapotja 13, halottjokat 17, akaratiából 25, próbálja-meg 3, meg-dorgálja 5, mondja 5, adja 7, fordulj 19, kelljen 25. — **Különössége** a hiányjelek alkalmazása: Nézz'd-el 12, 13, 19, Próbálj'd-meg 19, kerülj'd el 19, senyved't sebet 12, el-lankad'tt 12, Báty'jaiban 22.

Szeben.

Dictionarium Latino-Hungaricum ... à FRANCISCO PÁRIZ PÁPAI ... Nunc vero ... locupletatum intentione ac labore PETRI BOD ... (Sumptibus Samuelis Sárdi typographi, 1767).

ö, ő, ü, ú: Lehellő 43, ölni 43, szükön 43, Esztendő 45, Előtt 45, első 51, sütő 51, szőlő 83, szünik 83, repülök 105. — **c:** Tzibere 369, Tzigán 369, Tzinege 369, Tzipellős 369, Tzölönk 370. — **cs:** Hartsa 105, Tótsa, Potsolya, Motsár 320, tsinál 330, ditsér 330. — **zs:** 'Zellér 310, 'Zobrák 179, 'Zeb 341, 'Zémbelőd- 328. — **Jésülés:** tanátsoljak 329, el-vonhatja 333, mondjam-ki 336, tudjuk 340, Tsudálja 359, Menj-el, Eredj

365, *títkoljam* 372. — *gyalázatja* 329, *útja* 330, *akaratjok* 337, *Mindjárt* 328, 350. — **De:** *báttya* 336, 336, *Attya* 407, *atytyán* 407.

Szeben.

Dictionarium Hungarico-Latinum . . . studiô et vigiliis FRANCISCI PÁRIZ PÁPAI . . . Nunc verô . . . Operâ PETRI BOD. (Sumptibus Martini Hochmeister Caes. Reg. Typographi et Bibliop. 1782.)

ő, ő, ü, ű: *szegező*, 4, *Födöm* 101, *Fő* 101, *Győz*- 115, *Keményül*ni 165, *Ürügy* 395. — **e:** *Tzipó* 369, *Tzipros* 369, *Tzirkál*- 369, *Tzirok* 369, *Tzitera* 369. — **cs:** *Tsék* 359, *Tseh* 359, *Tseber* 359, *Tsempe* 359 *Tsendes* 359, *Tsep* 360. — **zs:** *Ro'zda* 305, 305, *Ro'zos* 305, *'Zatskó* 399, *'Zellyér* 400, *'Zembes* 400. — **De:** *morfolom* 23, *Handsár* 123, 123, *Perfelem* 287, 287, *Petrefelyem* 287, *Pofgás* 291. — **Jésülés:** *Altallyában* 9, *anyám báttya* 11, 11, *süljedek* 23, *süljefsztem* 23.

Bár e két műben vannak eltérések az etimologikus helyesírástól, a református helyesírású művek közé sorolandók annál is inkább, mert TSÉTSI *Observationes*-e itt újra megjelent.

*

Tehát ha egy évnélküli régies magyar nyomtatványban a GELEJI KATONA ISTVÁN, TSÉTSI JÁNOS-féle helyesírást látjuk, kétségtelen, hogy az nem lehet 1645-nél régibb s valószínűbb, hogy 1708 (TSÉTSI JÁNOS) utáni, mert a XVII. században az ő helyesírásukkal, a református helyesírással nyomtatott művek még csak elvétve, ritkán fordulnak elő.

A fonetikus írás tovább él a XVIII. században a katolikus nyomdákban.

17. A magyar helyesírás, — amint láttuk, — GELEJI KATONA ISTVÁN után szakadt ketté. A XVII. században még a protestáns nyomdák is csak szórványosan alkalmazzák az etimologikus helyesírást, a XVIII. században azonban, TSÉTSI *Observationes*-ének megjelenése után a református nyomdák az etimologikus helyesírással élnek, míg a katolikus nyomdák továbbra is ragaszkodnak a PÁZMÁNY, KÁLDI által megszentelt hagyományos helyesíráshoz.

A katholikus iskolák és nyomdák helyesírását PERESZLÉNYI PÁL jezsuita tudós foglalta szabályokba 1682-ben *Grammatica Linguae Vngaricae* c. művében (kiadva TOLDY FERENC *Corp. Gramm.*-ban). Ez, mint számos XVII. századbeli könyv, újra megjelent Nagyszombatban, 1738-ban. Ez utóbbi kiadás alapján vizsgáljuk, hogy a magyar helyesírást miként tanították a katholikus iskolákban.

PERESZLÉNYINÉL az alfabetum: *A, a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y, z.*

Ezek „Pronunciantur ùt apud Latinos, fi frequentes excipias.

C. in fine in antiquioribus libris invenies pro *K.* positum, et sic etiam pronunciabis. Sic utitur Nicolaus Telegdi.

CS, pronunciabis ùt Boëmicum *č* cum puncto superne, *Tanács* ... Similiter et *CH*, *Chont* ... *CZ*, quod ultimum subinde effertur *C*, Latinum in voce coelum, ùt: *Czél* ... *Aczél* ...

S, pronunciatur ùt Germanicum *Sch*, vel Boëmicum */š-* *Ss*, eandem pronunciationem duplicat. *Sz.* effertur aliquantò densius, quàm *S.* in voce *Sol*.

TS. ùt *CS*, superius. *TZ*, ùt Latinum *C*, in voce Coelum.

Z, ùt Latinum, at cum puncto superne ùt Boëmicum *ž*/ ùt *žak* Saccus ... pro quo communiar usus est literae *S*, quae tunc hujus *ž*/pronunciationem habet.“

§. 2. De Literarum divifione, et Diphtongis.

„... *Gyöngy* ... *Hely* ... *Menny* ... *Tyuk* ...

Ex his Vocalibus Diphtongi funt *ő, ű*: nimirum *ő* cum parvulo *e*, superne, pronunciaturque fonò mixtò ex *e*, et *o*: aliqui scribunt per *e o*; *ű* cum superposito parvulo *e*, offertur fonò mixtò ex *e*, et *u*, his adde *ij*, ùt */zìj*.

Item *ay, ey, őy, oy*: *Haytok* ... *Eytek* ... *Rőytem* ... *Foytom*, quae etiam, et quidem saepius per *j* scribuntur. (2—31.)

A birtokos személyragozásról a következőket olvassuk PERESZLÉNYINÉL:

„De affixis Pronominibus, quae Latinis Pronominibus Possessivis aequivalent ... § 2. De affixis possessivis tertiarum personarum.“ (52 l.)

„Tertiae perfonae habent majorem difficultatem; et pluralis tertia pendet à fingulari tertia.

Singularis tertia perſona haec habet affixa. Primae Classis. *Ja, nya, tya, a, gya*, Secundae Clas. *Je, e, i* . . .

In *D*, affumunt *gya*, Cadus, ùt: *Kád* . . . *Mód*, Modus; *Híd*, Pons. *Lúd* Anſer, *Rúd*, *Kádgya*, *rúdgya*. . . *Harminczad: . . . az ebek harminczadgyán* . . .

In *L*, habent *a*, ùt: *Angyal* . . . *Angyala* etc. Excipe *Czél*, *czéllya* Pazm. Conc. *Aczél*, *aczéllya*,

In *N*, affumunt *nya*, ùt *Kalán*, Cochlear, *kalánnya*, *kin* . . . *kinnya*, *hon* . . . *honnya* . . .

In *T*, affumunt *tya*, ùt *állat* . . . *magzat* . . . *állattya*, *magzattya*, *úttya* . . . fed ſi finale *t*, praecedat cofonans, non duplicatur *t*, ùt: *lant*, chelys, *Lantya*.

In *Gy*, petunt *a*, ùt: *Agy* (!). Lectus, *Jobágy* . . . *Hadnagy* . . . etc. ùt: *ággya* etc. *Hadnagyá*, Pazm. in Conc. pag. 598. fed Kaldi duplicat *g*, ùt: *hadnaggya* . . .

In *Ny*, ùt: *Bárány* . . . *Baránya* (!) . . . in quibus an aliqui benè duplicent literam *n* praxis impreſſorum authorum te docebit.

Ja, nya tya, a, gya.

In Plur. *Jok, nyok, tyok, ok, gyok*. . .

Kardom, *kardod,* *kardgya* . . .

Kardúnk, *kardotok,* *kardgyok*. . . .

Kinnyai, *bottyai,* *kardgyai.* (47—62 l.)

Terminata (verba) in fimplex *l*, et *n*, eas literas, duplicant et affumunt *y*, ùt *szolgál* fervit, *szolgálly*; *hajol* . . . *hajolly* . . . *von* . . . *vonny* trahe.

Terminata in *d*, affumunt *g*, cum *y*, ùt *ád*, dat, *adgy*, da, *széd*, colligit: *szedgy* collige.

Terminata in *gy*, affumunt *d*, ante *gy*, ùt *hággy* relinquit, *hadgy* relinque.“

Quaedam praenotanda.

. . . Ergo verba, quorum radix, ſeu tertia perſona fingularis, exit in literas *b, g, j*, conſonantem, *k, m, p, r*, affumunt affixum *ja*, in prima claſſe, ùt *Szab*, *ſzabja*: *hág*, *hágja* . . .

Definentia in *l*, affumunt *lya*, ùt *aszalom* . . . *aszallya*; nifi in radice jam habuerit duplex *l*, tunc non affumunt aliud *l*, ùt *hall*, audit, *hallya*.

Definentia in *d*, affumunt *gya*, ùt *ád*, *adgya*, *tapod*, *tapodgya* . . .

Terminata in *gy*, ante *g*, affumunt literam *d*, et in fine *a*, in prima claffe, ùt *hagy* reliquit *hadgya*.

Terminata in *t*, praecedente vocali affumunt *tya*, ùt *mutat* . . . *mutattya*, praecedente vero confonante, et *ay*, *aj*, *oy*, *uy*, non duplicant *t*, ùt *szánt* . . . *szántya*, *fojt* . . . *fojtya*, *szuyt* . . . *szuytya*.

*

Bártfa.

GERHARDUS JANOS—ZÓLYOMI BÓLDISAR—AACHS MIHÁLY: A' kegyessegnek mindennapi gyakorlása. (Ny. nyomdász megnevezése nélkül Bartfan 1710.)

ö, ő, ü, ű: *ellenkező* 15, *gyűmölsőzésében* 17, *gyűlöl-* 19. — **c:** *cédruza* 37, *tömlőtzeben* 15, 143, *hartzok* 137. — **cs:** *tseleked-* 17, *tsómöre* 19, *sints* 29, *tsontom* 41, *tsoportok* 115. — **Jésülés:** *tartya* 19, *mondgya* 19, *tudhattya* 29, *foghattya-meg* 49, *harmattyával* 29, *botsánattyát* 89. — **Régiesség:** *e:* *ditsőségben* 12, *emberfeg* 37, *békefeges* 37, *felelmedet* 15, *fele* 41, *mélyfegébe* 162.

Bécs.

Az Confoederált, vagy öfzve Szövetkezett Magyar Ország Statufinak és Rendeinek, Békefségről (!) valo Punctumi. (Ny. HEYINGER ANDRAS, az Univerfitás Typográphuffa által 1706).

ö, ő, ü, ű: *öfzve* Cím (cicero betűkkel), *Szövetkezett* Cím (kis cicero betűkkel), *Békefségről* Cím (garmond betűkkel), *Első* Cím (cicero betűkkel), *külső* A, *mentől* A, *bötsüllet* A, *szükség* A, *kőzött* A, *lőtt* A2, *föllyűl* A2. — **c:** *czikkelyeivel* A2, *czélt* B, *czitált* B2. — **cs:** *bocsánat-* A2, *gyűmölcsfe* B2, *csupán* B2, *csak* B2, *Cselekedetek* C, *Császárnak* D, *Bécsi* E. — **zs:** *Jesuiták* C2. — **Jésülés:** *akarattyához* A2, *Szolgálattyá-* *rul* C, *modgya* D, *változtathattyá* A2, *tartya* B, *mongyák* B2, *mutattyák* C, *maradgyon* D, *fordittyák* E, *mulattyá* E. — **Különössége:** a *g* után a *h* használata: *Ország* B2, *pedigh* B2, *megh* holtak B2, *eddigh* B2, *fogh* C, *Országban* C, *rég*hi C, *megh* engedni C, *Szabadságháról* C, *leg*h inkább C, *Világh*i C2, *Főlség*hes D, *elég*hségesképpen E, *vég*hben E. — *Szerin*th C.

De vannak *h* nélküli adatok is.

Az ige és igekötő közé nem tesz kötőjelet, hanem külön írja: *megh engedni C, megh holtak B2.*

Bécs.

Keresztyen Seneca... Moft másodikfzor a' nagy Méltóságu GROFF BATTYANYI LAJOS... költségével jöttek-ki. (Ny. GHÉL JÁNOS, 1711.)

ö, ő, ü, ú: *közöd 1, erkölcsi 1, néptől 3, kerülly 3, Késön 5, söt 9.* — **c:** *harczolyunk 27, pokrocztát 26, czéllyokat 69.* — **cs:** *nincsen 5, cseleked- 9, csuda 11, csalárd 13, kicsiny 19.* — **zs:** *strását 11, Mufikára 15, 33, vísgáld 15, Jészülés: modgyára 13, 29, úttya 51, beszédgyekből 55, czéllyokat 69, kerülly 3, oltalmazkodgyál 5, féllly 7, mutattya 9, gyakoroltattya 9, tartya 11, válogattya 11, mongya 11, ofstromollya 15, szaladgy 63.*

Buda.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: Lelket őriző látogatás... (Ny. VERÓNKA NOTTENSTEINNÉ özvegnél, 1747).

ö, ő, ü, ú: *hidgyúk 47, tisztellyúk 47, dicsérjük 47.* — **c:** *pálczája 57, orczáját 79.* — **De:** *sententziáját 65.* — **cs:** *dicsérjük 47, csinállyon 79.* — **zs:** *Z'oltáros 47, Z'idóknak 81.* — **Jészülés:** *homállyában 71, állattya 75, ábrázattya 77, 88, hidgyúk 47, tisztellyúk 47, magasztalljuk 47, áldgyuk 47.*

Buda.

HALLER JÁNOS: Nagy Sándornak... historiája. (Ny. LANDERER FERENCZ LEOPOLDNÁL, 1757).

ö, ő, ü, ú: *el-jöttünk A3, szűkségek A3, jövendő A3.* — **c:** *kilentz A2, hartzra A8.* — **cs:** *ditfíretet A2, parantfolt A2, kitsiny B7, garáditson B8.* — **zs:** *Afiának A2, Persia A2, Persák B7, paisát D6.* — **Jészülés:** *parantfolattya A6, utóllýára A6, ábrázattya B, partyán D5, álllyunk A2, hánnyon A3, Indúlllyunk A3, nyugodgyanak A6, el-nyomhattya A6, tudgyátok A6, hajtyuk A7, tudhattya A7, erősdgyetek-meg A7, igazgattya B, féllly B2* — **Különössége:** *a garmond cursivjában van ó-betűje: biró A2*

Buda.

Új Frigykötés... Az áhétatos, és a' fzenséges Jésus Szívéhez kaptsolatott Hiveknek Lelki Vigafztalására... Most

pedig ujjonnan magyarra fordittatván ki nyomtattatt (KATALIN LANDERERNÉ (!) betűivel 1774 dik Elztendőben).

ö, ő, ü, ű: a címlapon *ö, ű: dűtsűségének*. — A szövegben: *esendő A5, üdvűségesebb A5, gyűnyűrűségét A6*. — **De:** *lűvűk A5, illendűbb A5, leg fűbb A5, egyedűl A5*. — **c:** *Hercegek A5, czeloz- A6, nyolczvan B6, Czégères C*. — **cs:** *tsak A5, alattson A5*. — **zs:** *Zsidóknak B9*. — **Jésűlés:** *Felebaráttyokat B4, ponttyától B9, tanittyák A5, imádgyák A6, szolgállyanak A6, fel-találljuk A7*. — **Különűssége,** hogy az *ö, ő, ü, ű* hangoknak megfelelő betűkben következetlen. Ezek írására egyaránt használja a régi *ö, ű*, s az újabb *ö, ü, ő, ű* betűket.

Buda.

(VERSEGHY FERENC): Mi a poézis?... (Ny. LANDERER KATALIN' 1793).

ö, ő, ü, ű: *előtt 1, Versszerzők 1, között 1, tövétől 1, üdű 19, minémű- 19, kötűgteti 32*. — **c:** *tzűfol- 17, romántzos 17, Frantzia- 18, Proventziai 18, tzűllyának 25, tzigány 45*. — **cs:** *megtűalt 3, 3, tfupa 3, 3, garádtűfra 6, botűát- 11, tfak 25, dtűűr 43*. — **zs:** *Vizsgálljuk meg 3, 11, Kolosvári 31, mufika 32*. — **Jésűlés:** *besűzédgyében 5, 9, kaptűsolattyaira 9, képezettyei 11, rendgye 11, tzűllyá 11, űortűllyá 43, palás-tyűával 48, munkállkodtattya 6, lerajzolyák 9, elragadgya 8, tudgya 11, emellye 11, felgerjedgyűn 15, lűtűtya 15, vallyuk meg 25, ronttya 31, vűhettyűk 31*.

Eger.

HORVÁT IMRE... plebános: Midűn a' mennyei Sion Hegyén építettett Jerusaleem Városba... el-jutna... CSERNEKI DESűFI FERENCZ ur... (Ny. BAUER KÁROL JűSEF, Pűspűki Kűnyv-Nyomtatű, 1760).

ö, ő, ü, ű: *kűltűzűtt B2, Gűrűg B3, tűrűltetik B4, kűvek B4, erejekkűl B3, kűzűlűnk B4, épűllűsűnk C*. — **c:** *Frantzia B2, ortzűmon D4, harmintz B2*. **De:** *Czedrus D2*. — **cs:** *erkűltsiben B2, bűltűfsűge B2, kintse B2, meg-tsűkollya C2*. — **zs:** *vizűgálljuk B3, C4, Zsellyűrkedni C3*. — **Jésűlés:** *utűllyára D3, E., fűrafűztyűk C2, foggyafűztyűk C2, szaggattya C2, hizlallya C3, kívűnnya C4*.

Eger.

LÉPES BÁLINT: A' Halandű Tellyes Emberi Nemzetnek Fűnyes Tűűkűre. Az az Elsű Kűnyv A' Halálrűl... Elűfűzűr

Prágában SESSIUS PÁL által... (Ny. „Püspöki Oskola' Bőtfüivel“, 1771).

ö, ő, ü, ű: *öszve* I. 29, *bötsüli* I. 39, *értzből* I. 17, *bölt-feséggel* I. 17, *kő* I. 19, *bűn* I. 19, *üte* I. 19. — **c:** *tzikkelye* I. 17, 25, *portzikák* I. 28, *tzombunkban* I. 29, *kilentz* I. 35, 35, 35... , *harmintz* I. 35, 35, 35... **cs:** *Tfudálatos* I. 15, *kitsiny* I. 25, *bötsüli* I. 39. — **zs:** *'zákba* I. 37, *'zidóknál* I. 219, *'Zidókról* I. 67, *'Zúphoz* I. 61, *má'zálást* II. 116, *'zirosb* II. 117, *'zineg-* IV. 269, *mor'zalékokat* IV. 269, *'zobrák* IV. 273. — **De:** *pesgéffel* I. 28, *öszv-sugorittya* I. 29, *vizsgálására* II. 121, *alamisnálkodnak* II. 121. — **Jésülés:** *allapattyában* I. 17, *ábrázattyában* I. 19, 19, *malasztya* I. 21, 23, *hallyátok* I. 23, *bizonyittya* I. 23, *mongya* I. 23, *vághattya* I. 23.

Eger.

PÁZMÁNY: A' Setét Hajnali—Tsillag... (Ny. Typis Sch. Ep. 1774).

ö, ő, ü, ű: *erőtséget* 21, *ehettyük* 77, *vehettyük* 77, *fi-nyeségéből* 213. — **c:** — **cs:** *t/fak* 1923, *t/sonka* 25, 25, *fiints* 22. — **zs:** *Sidóktúl* 19, 19, *vizsgálását* 21, *Mufikákók* 205. — **Jésülés:** *föltyát* 13, *hivatallyárul* 65, 69, *gyalázattya* 205. — *titkollyuk* 14, *meg-mutatattya* 15, *tanítottya* 19, *parantsollya* 25, *vítattya* 25, *újítottya* 29, 57, *szóllunk* 29, *adgyák* 69.

Itt az 1779-ben megjelent nyomtatvány (PÁZMÁNY) régie-esebb állapotot tüntet fel (ö, ű), mint az 1771-es (LÉPES), amelyben az ö, ő, ü, ű jele: ö, ő, ü, ű.

Győr.

DOMBI MIHÁLY... [kanonok]: *Vizből és Vérből... Üdvös-séges Fördők...* (Ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS, 1742).

ö, ő, ü, ű: *gőgősködni* 3. — **c:** *Tzikkely* 1, *ortzádat* 17, 31, *piatzon* 45. — **cs:** *Tsászári* 9. — **zs:** *Zsóltári* (Címlap), *el-zfibbad-* 205, *megvizsgálom* 1, *meg-vizgállyam* 11, **Jésülés:** *segély* 9, *el-óltya* 11, *engedgyetek* 15, *hallyad* 17, *tagollyák* 19, *meg-lyuka/sztyák* 19, *hánnya* 27, *Tudgyad* 43. — **De:** *felel-jek* 29.

Győr.

Meg-sértődött Ártatlanság... Nepomucenus Szent János... Tifzteségére Mufika 's Comoediabéli Versekkel, Ezen Szentnek, Bizonyos Tifztelője koholta... (1749).

ö, ő, ü, ű: *tömlőtzőzésnek* D. — **c:** *ortzánkka* B, *tantzollyatok* B, *fitzkándoz* C. — **De:** *Táncz* D2, *Venczelly* A3, B, *Venczell* C, *tömlőczőz-* D. — **cs:** *tsak* A3, *külsát* A3, *tseledgye* A4, *tsikorgasz* D3, *szerentse* D. — **De:** *Cseh-Ország* C2, *Csókát* C3, *Csátsogása* D2, *Cselédgye* D. — **zs:** *visgál* A1, *Mufikusok* B, *Rófa* C4. — **Jésülés:** *Futtya* A2, *Hidgyed* A3, *tarttyák* A3 *hadgyák* A3, *adgyák* A3. — *úttját* B2.

Győr.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: Ünnepe napokon, Diaetáknak alkalmatosságával... Prédikátziók. (Ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS, 1761).

ö, ő, ü, ű: *örökőffek* 27, *dúló* 31, *kő-száll* 31, *bűczők* (vagy *támasz*) 30, — **c:** *czifra* 27, *czikkely* 28, *kilenczven* 29, *nyólcz* 51, *Herczeg* 53. — **De:** *Portziunkula* 32, *Contignátzió-* T ív, *Congregátzió-* 124, *Excellentziájok* 125, *quietantzia* 316; — *Portiunkula* 58, *Grátia-* 58, *Instantia-* 58. — **cs:** *Csak* 27, *cserép* 27, *Búcsú* 33, *Pecsétes* 33, *Vecsernyéjétől* 49, *Vacfora-* 258. — **zs:** *Zsidó* 29, *zsóltárt* 84. *'Zsóltárban* 119, *'zoltáro-* 240, *visgálván* 47, *Alamifnás* 68, *Pofony* 78, *finorja* 467, *paizs* nak 470, *paizsaiból* 470, *paiz* 426, *törsőke* 512, *semlyét* 268, *Mufika* 369, *örfébet* 440, *karma'zin* 467, *'zengéje* 570, egy *'Zubora fősvény* 1093. — **Jésülés:** *gongyai* 31, *állapottyából* 34, *malasztya* 192, *kertyén* 238, *emberkedgyél* 32, *ábrázollyátok* 32, *parancsollyon* 85, *álly-le* 102.

A *c* írásában különbséget tesz a magyar és a latin jövevényszavak között a *zs* írásában következetlen: *zs*, *'Z*, *z* és *s*.

Hallé.

TORKOS ANDRÁS: Engesztelő Aldozat... Saxoniai Halla Várofában Nyomtattatott SWÁIDLI MIHÁL Uram kölcségével (ORBÁN ISTVÁN bötüivel. 1709).

ö, ő, ü, ű: *kölleffék* 5, *nékünk* 5, *nélkül* 5, *ö* 7, *hütben* 9, *bün-* 9. — **c:** *éczakának* 9, *orczád* 157. — **cs:** *Tanics* 5, *érőfics* 5, *meg parantsoltad* 5, *dicsérlek* 9, *csak* 11, *csupán* 11, *dicső-* 12, *bölcs* 167. — **De:** *tsak* 11. — **zs:** *paisát* 73. — **Jésülés:** *malaszttyával* 11, *szentellyen még* 7, *szentellyünk* 11, *nyúgodgyék* 11, *adgyad* 11, *névély* 11, *Aldgyon* 19, *állyak* 23, *mosfogattya* 435. — **Különössége:** *edgyütt* 9. **De:** *egyedül* 11. *névély* 11, *érőfics* 5, *Szentellyen még* 7. — *ó:* *ô szerelmes Jéfus* 77.

Kassa.

Nagy Emlekezetű PETRARCHA FERENCZnek A' jó, és gonosz Szerencsének Orvoslásáról írott két Könyvecskéje... Deákbold Magyarra fordíttatott LASZLO PÁL Ruthenius Praepost... által. (Ny. Akadémiai Betűkkel, 1720).

ö, ő, ü, ű: *öröm* 1, 1, 1, *üllyön* 3, *edgyütt* 187, 193, *Be-tűkkel* (Ciml). — **e:** *nyolczvan* 2, *czifra* 35, *harczolnak* 161, *kilencz* 174. — **es:** *Szerencsének* 1, *csalni* 1, 1, 3, *gradics* 13, *nincsen* 23, *csillagok* 33, *csorda* 39. — **zs:** *'Zidók* 172, *hásár-tos* 161, *strásály* 191. — **Jésülés:** *módgya* 2, 2, *szomszédgya* 3, *úttya* 113, *akarattyát* 155, *felebaráttjának* 175, 175, *bocsá-nattyát* 160, *mongya* 2, *lálttyuk* 2, *adgyunk* 2, *üllyön* 3, *hizel-kedgyél* 3, *taszittyá* 5, *szálllyunk* 7, *kivánnyon* 159.

Kassa.

Halotti Praedikatzio... MERZE SINYEI (!) KRISTOFF (felett)... Bizonyos Romai Catholicus Lelki Páfztor-által. (Ny. Az Academiai bötűkkel, FRAUENHEIM JÁNOS által 1730).

ö, ő, ü, ű: *túrhetem* A2, *töled* A2, *túrésnek* ... *tükere* A2, *dűtsőséges* A2. — **e:** *ortzáját* A3, *páltzát* B3. — **es:** *dűtsőséges* A2, *Paraditsomában* A2, *intfelkedésfed* B, *bútsút* C. — **De:** *cselekedhetem* B. — **Jésülés:** *ábrázattyát* A3, *utó-llyára* A2, *uttyán* C4, *lálttyúk* A2, *bizonyittyá* A2, A2, *mond-gya* A3, A3, *engedgy* B, *hadgyad* B.

Kassa.

Officium Rákóczianum, avagy külömb-féle ajtatosságok... (Ny. az Akadémiai Betűkkel, 1767.).

ö, ő, ü, ű: *örökkön örökké* 3, 3, 3, *ditsőséget* 3. — **e:** *harczhoz* 283, *harczolván* 287. — **De:** *penitentziának* 179, 455, *Ignátznak* 282, 285. — **es:** *ditsőséget* 3, *cfillag* 192, *botsá-nattyára* 17. — **zs:** *'zoltár* 96, 157, 468, *'zengéjét* 205, *vi'z-gál/z* 435, 435. — **De:** *paisa* 460. — **Jésülés:** *kivánnya* 3, *Aldgyuk* 5, *magaftalllyuk* 7, *adgyák* 17.

Kassa.

A' Jésum Társaságából-való GONZÁGA SZENT ALOYSIUSnak hat vasárnap-béli tiszteleti. (Ny. az Akadémiai bötűkkel, 1749).

ö, ő, ü, ű: *kedveskedgyünk* 9, *gyállöllyük* 11, *dicsőségre* 13. — **e:** *kilencz* 33, 34, *nyolczad* 81, *czombját* 63, *Orczája-*

nál 109. — **De:** gratziát 13, 113, Florentziában 34, czilitziom 43, penitentziád 75, 83. — **cs:** dicsőségére 13, dicféretedre 12, csekély 15, cfeleked- 38. — **De:** kintses 21, bútsút 21, motsoktól 22. — **zs:** szór-zsákba 74. — **De:** visgáld 34, Terefiának 86. — **Jésülés:** akarattyát 61, uttya 75, indulattyával 83, /zolgálljunk 9, kedveskedgyűnk 9, follyanak 13, Tudgya 39.

Az 1759-ben ugyanebben a nyomdában megjelent „XAVIER SZENT FERENCZnek... cfuda-tétele“ ugyanilyen helyesírású.

Kassa.

ALVINTZI PÉTERNEK... öt Levél PÁZMÁNY PÉTERTŰL. (Ny. Kassán, Académiai bötűkkel, 1769)

ö, ő, ü, ű: űdők 3, küldöttek 5, fű, elő 5. több 31. — **c:** Profétziája 15, Apátzák- 17, értz 51, Helvétziai 99, tántzolni 221. — **De:** czéhnek 205, derczés 227. — **cs:** tfendefen 11, tanátskozzék 21, tfínál- 41, bötűsül- 63. — **De:** Csáfzár 57. — **zs:** meg-posdula 5, 'Sidók 51, Jéfuiták 243. **Jésülés:** hivatallyokat 113, fofztya 7, tudgya 11, állittyátok 11, firattyák 15, tapodgya 17, itéllyék-meg 19, mongya 19, meg-vallya 21, meg-láthattya 22, választya 21, állyon 31, számlállya 31, tfínállyanak 41, meg-házafodgyál 219, nyullyon 227, higgyék 257.

Kassa.

FARKAS ANTAL: Erköltsi Iskola... Fordította magyarra —. (Ny. FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY 1790).

ö, ő, ü, ű: különös 1, leg-főbb 1, tölök 3, tehető 3, részről 3, meg-előzhesség 2. — **c:** Hertzeg 3, értzbül 7, palatzk 15, kotzkára 23, nyoltz 37, aktziókkal 438, Inrotulátziókkal 438, Exekutziókkal 438. — **cs:** tsúprot 5, mitsoda 7, Furtsafokú 11. **zs:** vizsgálódnak 17, 'Zákokkal 23, 'Zák 23, 'Zoltárokat 135, 135, alamisnát 430, Ifop 427. **Jésülés:** minden tsi-nyát, binyát 7, utyában 7, gondgyokat 15, utóllýára 25, álapotyokban 61, parantsolatya 51, partyán 429. — **De:** beszédje 7; szóllý 5, adgya 5, hivattya 7, fel-hozattya 7, gondollyon 9, mongya 9, 11, adgyák 17, parantsollya 19, búfúly 21, bötűsüllye 23, búfúllý 35, féllý 35, mutatya 51, Tanúllýák 61.

Kassa.

Elvesztett Paraditsom MILTON által. Fordítottá Frantziából BESSENYEI SÁNDOR... Második darab... (Ny. „ELLINGER JÁNOS Ts. és Királyi privil. Könyv-nyomtatónál — 1796“).

ö, ő, ü, ű: *ó* 31, *tökéletlenül* 31, *külső* 31, *bűzke* 33, *red-űsön* 35, *ki-gőzölő füst* 37. — **c:** *lántza* 67, *tzivakodás* 207. — **cs:** *tsendes* 36, *tsalárd-* 39, *mitsoda* 39, *tsűszkált* 41, *tsók-* 43. — **zs:** *meg-vi'sgálás-* 47. — **Jésülés:** *úttában* 37—38, *úttait* 53, *utólyára* 67, *akarattját* 85, *kargya* 164, *talállya* 39, *változtattya* 43, *tsókolgattya* 43, *meg-hajtya* 43, *hidgy* 53, *meg-tíltya* 57, *el-kerüllyék* 83, *elégedgy-meg* 164, *el-töröllyed* 165. **Különössége:** *egy: mintedgy* 33, *edgy* 37, 38, 39, *edgyetlen-edgy* 51, *edgyzersmind* 570.

Kolozsvár.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: Angyali Társaságnak Szövetsége. (Ny. harmadszor... az Akadémiai bőttükkel, 1756).

ö, ő, ü, ű: *örökkön örökké* 17, *Üdvözítőnk* 31, *töredelmesség* 31, *büntetések* 31. — **c:** *kilencz* 1, *hürczol-* 15, *ortázokra* 19, *pinzét* 77, 77, *Czeremóniáiról* 80. **De:** *Céremoniák* 80, 80, 80, 80, *pénitentziát* 30, 31, 87, 87... — **cs:** *cfinálmányi* 1, *dicsírjelek* 2, *Cselédes* 2, *Búcsú* 30, *Vacsora* 105. — **De:** (kivételesen): *Kintses* 35, 35. — **zs:** *'Zidók* 35, 55, 75, 75, 160, 238. — **De:** *Rósa* 210. — **Jésülés:** *módgára* El. b., *állattját* 2, *Malaszttját* 17, *el-mondandgyuk* El. b., *El-távoztattya* 2, *áldgya* 2, *féllyétek* 2, *Indülly* 4, *buzdülly* 4, *mondgyuk* 11.

Kolozsvár.

Bóldog halálra, készítő Uj-Kalendarium... (Ny. KOLLMANN JÓSEF FERENTZ betűivel, 1776).

ö, ő, ü, ű: *Születése* 1, *környül* 1, *kőzött* 35, *Szűz* 81. — **c:** *nyólczad* 1, *orcza-* 5, 5, *arczul* 29, *harczon* 31, *látczott* 86. — **cs:** *szerentsés* 3, *cseleked-* 3, *cserepek-* 29. — **zs:** *Bálás* 27. — **Jésülés:** *tárgya* 1, *palástya* 7, *partyán* 7, *gondgya* 7, *Anyja* 33, *királlya*, *Attyától* 80, *adgyad* 1, *szolgállyon* 1, *országollyak* 29, *vigadgyak* 29, *áldgyon-meg* 35, *hallyak-meg* 35, *pártollyak* 55, *vonnyon* 87.

Komárom.

Ujj Kalendarium mellyet... 1712 elztendőre írt NEUBART JANOS... (Ny. TÖLTESI ISTVAN.)

ö, ő, ü, ű: *Vizdözön* A1, *első* A1, *Török* A1, *Bőtű* A1, *Első* A2, *öszve jövő* A2, *Négyszegű fény* A2, *kettős* A2, *Szűz* A2, *midőn* C, *közelit* C, *bölcs* C2, *előre* C2. (Betűnagyságonként)

változik az *ő, ű, ö, ü*). — **c:** *czéloz* C4. — **es:** *bölcs* C2, *czak* C2, C3, *bölczen* C2, C2, *bölt/efég* C3, *Cfillag-* C3, C4, C4, *cfűfság* C4, *szerenczetlen-* C4, *bóczatani* 35, *indiczon* C7. — **zs:** *visgáló-* C2, C2, C3, C4. — **Jésülés:** *tartya* C2, *mútatya* C2, *tekinthettyák* C3, *túgyuk* C4, *talallyuk* C4, *bóczáitják* C7, *agyon (annyit)* C7.

Komárom.

Ujj Kalendariom mellyet... 1722 elztendőre irt NEUBART JANOS... (Ny. TÖLTESI ISTVAN.)

ő, ő, ü, ű: *Főlséges* A1, *őt* A1, *Lőcsén* A1, *őzön* A2, *kőzött* A2, *idő* C2, *első* C2, *részről* C3, *Efztendő* C3. — **c:** *Vincze* C6. — **es:** *csinál* C, *csékéllyen* C5, *gyűmölcs-* C5, C6, *Csillag-* C7. — **Jésülés:** *kezdgyák* C, *mutattya* C, *engedgye* C4, *adgya* C4, *ajánlya* C4, *hidgyed* C6, *fély* C6, *állapottya* C, *utóllya* C.

Nagy Károly.

CSAPO JOSEF: Kis gyermekek isputalja... (Ny. Sz. N PAP ISTVÁN typogr. által, 1771).

ő, ő, ü, ű: *sőt* 1, *elsőre* 1, *örökké* 1, *tükör* 1, 1, *történt* 1, *született* 3, *bé-fűtött* 3, *dörgölni* 3, *először* 5, *köldök* 5, *gyült* 90. — **c:** *ortzájára* 5, *nyoltzod* 19, *Frantzia* 21, *tzukrot* 23, *piskoltz* 30, *Tzitrom* 31. — **De:** *Czamolly-fű* 33, *orcájok* 77. — **es:** *fatsard-ki* 5, *tsontos* 5, *tsútsofsan* 7, *tanátsos* 11, *tsuda* 29, *tsupa* 31, *tfiga* 31, *tseresnyefa* 65. — **De:** *csetsnek* 17, *csévéjének* 23, 23, 23, *cseresnye* 23, *cfere/nye* 32. — **zs:** *ró'sa* 5, *rósát* 7, *Basarósából* 31, 33. — **Jésülés:** *ábrázattyával* 5, 15, *tsontyai* 13, 13, 17, *állapottyak* 24, 79, *ganéjlattya* 24, *huruttya* 87, *módgyok* 107. — **De:** *ábrázatjának* 5, *scarifikálattyak* 11, *tilttya* 11, *szoptattyak* 13, *mozdithattya* 15, *kenyének* 19, *tartóztattya* 19, *akadályoztattya* 19, *nyújthattya* 19, *szorittya* 19, *bizonyittya* 27, *burogattyak* 36, *botsáttyak* 41, *fogadgyanak* 35, *engedgyék* 45, *tsinállyanak* 53, *tisztittyak* 65, *adgyák* 77, 89, *örizkedgyék* 88, *mondgyák* 109, *bánnyanak* 110, *hánnya* 111. — **De:** *halja* 15, *commendálja* 19, *orvosolják* 88, *kelljék* 107.

Nagy-Szombat.

P. BARANYI PÁL: *Lelki Paradicsom...* (Ny. „Az Académiának bőtüivel, GAÁLL FRIDERIK által“ 1720).

ő, ő, ü, ű: *bőcstelenség* G, *dicsőség* G, *könyörűly* B2, *őllely-meg* E4. — **c:** *czélozni* D, *czélokát* H, H, *orczádot* N-

orcám T2, czimbalmokon Lll2. — **De:** *sentenciáját* D2, *penitentiát* Pp2, Ss, Ss. — **cs:** *cselekedgyed* B2 *tanát* B2, *csak* B3. — **De:** *bocsátta* D, *böcstelenség* G, *dicsőség* G. — **zs:** *Zsidók* Nnn3, *Zsoltar* Iii2, 2, 3, 3, 4, ... — **De:** *visgáld* B2, *Solosma* O3. — **Jésülés:** *akarattá* B3, *magyarázattya* B4, *szolgálat* D, *módgya* F. *könyörűly* B2, *cselekedgyed* B2, *tudgya* B3, *terjedgyen* B3, *kivánnnyák* D, *mondgya* D, *bocsátta*, D2, *ajánlya* D3, *ölelly-meg* E4. — Különössége az à, è és ô betűk előfordulása benne *szàmba nem vehet/sz* Pp3, *imè* G, *jemmivè* Pp2, *ô boldogtalanok* B2, *Mójsfeffel* B2.

Nagy-Szombat.

CSIK-SZÉKI SZENT GYÖRGYI ILLYÉS ISTVÁN: Fasciculus Miscellaneus... Prédikációk (Ny. Academiai bötűkkel, 1725).

ö, ő, ü, ú: *bűnös* 2, *Erős* 7, 7, *űres* 11, *köntös* 13. *bövelkedését* 11, *dicsirő* 1, 1, *dicíretiről* 18. — **c:** *czéllya* 11, *czipókat* 13, *Ignác* 31. — **cs:** *dicsirő* 1, 1, *bocsát* 1, *csekély* 1, *csudálatos* 18. — **zs:** *sengéjében* 11, *Sigmond* 18, *szolo/más* 19, *visgállyuk* 55, *Ersébet* 63. — **Jésülés:** *palástya* 15, *módgyát* 18, *roftéllyal* 23, *állapottyoknak* 55. — *szemlélhettyűk* 17, *fondállyák* 23, *álly-elé* 27.

Nagy-Szombat.

GÁNÓTZI ANTAL—HORVÁTH JÓSEF: Emberi Okosság (Ny. A' Jésum Társasága Akad. Kollegiumán. Bötűvel, 1764.)

ö, ő, ü, ú: *szűkölködgyék* 15, *történnyenek* 19, *tzipellőt* 23, *külső* 149, *Bölts* 151. — **c:** *Tzitora* 19, *tzipellőt* 23, *tornáztában* 49, *köptzös* 297. — **cs:** *betsülly* 27, *Bölts* 151, *parantsollya* 92. — **zs:** *mužikát* 127, *vižgálni* 127, *paiz* 141, *strážát* 205, *vižgálási* 17, *vižgálni* 29, 43, 61, 79, 79, *Erzébet* 71, 71. — **De:** *'Zoltárra* 88, 88, *'zákot* 123. — **Jésülés:** *ábrázattya* 17, *ködgyei* 17, *hagyománnya* 37, *állapottyát* 49, *borbéllyától* 49, *módgya* 67, *befzédgye* 77, *baráttya* 151, 201, *mútattya* 19, *meg-vallyam* 19, *iparkodgyanak* 25, *betsülly* 27, *hidgyed* 29, *hidgy* 51, *félly* 31, *adgy* 31, *bánny* 39, 60, *láttyuk* 43, *tudgyuk* 43, *fedgye* 151, *vádollya* 163, *tartyuk* 53, *tartyák* 59, 121, *ki-mongya* 88, 93.

Nagy-Szombat.

PÁZMÁNY PÉTER: ... Minden vasárnapokra, és egy — néhány innepekre... Predikátziók. (Ny. A' Jésum Társasága Akademiai Collegiumának Bötűivel, 1768).

ö, ő, ü, ű: c: üdöben 1, földön 1, el-jöni 1, dütsőséggel 1, előző 3, nőnek 35, el-hülök 111. — **c:** Tzet-halak 35, tömlőt 79, artzúl 79, lántzán 791, nyóltz 222, hartz 227, Predikátzió 331. — **cs:** Tsak 55, ditsír- 55, dütső- 55, tsen-defen 103, tsudál 287, bõlts 287, kitsiny 331. — **zs:** 'zengéjének 11, 'zirját 27, 'Zidó 99, 157, 157, vizsgálását 101, 299, alaminát 43, dõsölt 31, 'Zidó- 23. — **Jésülés:** fajáttya 57, kinnát 57, gyalázattját 57, állapattját 67, akarattjának 79, bánattjokról 221, indúlattja 223, módgyára 331, láttják 1, emellyétek-fel 1, tudgyátok 1, féllyed 3, fogadgya 3, megáldgyuk 25, meg-nyúgodgyunk 25, sanyargattja 25, ijedgyenek 35, változtattja 35, mondgya 55, kívánnjuk 55, szenvedgye 57, üdvözüllünk 79, vastagítottja 221.

Nagy-Szombat

PÁZMÁNY: Imádságos Könyv. (Ny. A' Kir. Univers. Betüivel, 1791. Esztendőben).

ö, ő, ü, ű: részesüllünk 33, bõtsület 93, tömlöttzébe 99, szúkõlkõdõl 99. — **c:** déltzeg 97, hurtzollják 97, tömlöttzébe 99. — **cs:** porotska 91, Tsak 93, Botsásd 93, bõtsület 93, ditsérlek 93. — **Jésülés:** részesüllünk 33, adgyad 43, maradgyak 43, tífztulljak 69, élljek 101, Malafztyával 33, homállját 69, 91, akarattjokat 256.

A kurzív szedésű szövegrészekben azonban az ö, ü írása eltér az antiqua szedés írásától: ördögös 51, gyűlöl 51, gyöz 51, bõtsületes 51, ő- is 52, ördögöt 52, Remetéről 57, ő tőle 57.

Pázmány Imádságos Könyvét kiadta 1797-ben Kassán FÜSKÚTI LANDERER FERENTZ és 1804-ben Budán az Univerzitás nyomdája, — mind a kettő fonetikus helyesírással (féllyetek, tífztellyetek, betsülljetek stb.).

Pozsony

CSUZY ZSIGMOND: Evangeliomi trombita... (Ny. ROYER JANOS PÁL, 1724.)

ö, ő, ü, ű: törvény 1, sõt 1, gerjedezõ 1, mi-néma 1, pénztõl 13, csõpõgni 51, szûz 51, bûn 81. — **c:** czimborálván 1, prédikácziós 1, délczeg 1, czikkele 9, czifra 13, ál-orczás 13, czáfolni 47, tömlõczbõl 51, kelepçét 59. — **cs:** cfelekedetit 1, cselekedetekkel 1, paradicsom- 3, cfontyából 3, cfodás 3, bocát- 3, bõlcs 13, Csillag- 51. — **zs:** vízgállja 13, 143, 165, törzõkõt 13, zellyérkedõ 13, varázlok 65, úzorás 65, zidókat

67, 71, *zöldgyát* 165, *zengéjében* 164, *zákban* 279. — **Jésülés:** *módgya-hoz* 1, *foganattyát* 1, *hivatallyának* 1, *cfontjából* 3, *uttyára* 47, *ábrázattyában* 55, *kardgyáig* 55, *kúttjának* 57, *földgyét* 143, *cfelekedgyenek* 1, *meg-felellyen* 1, *gondollyúk* 3, *hasonléttják* 1, *higygyúk* 9, *áldgya-meg* 9, *vižgállya* 13, *mondgya* 13, *bátoréttya* 35, *szolgály* 55, *ragaszkodgyál* 55, *aléttya* 59, *szóllyak* 65, *tanéttya* 67, *szállyon* 71, *be-óltya* 201.

Különössége a *zs*-nek *ž*-vel írása.

Pozsony

A' halandó testben szenvedő halhatatlan Istennek szenteséges históriája (Ny. ROYER JÁNOS PÁL, 1727).

ö, ő, ü, ű: *útók* 311, *egyenlő* 69, *kúldgye* 227, *örüllýön* 232. — **c:** *piacról* 224, *cél-* 388, *hurczol-* 227, *orczád* 232, *kilencz* 233. — **cs:** *Császár* 310, 310, 310, *csak* 227, *cfigák* 232, *cfeleked-* 224, 224, 311, *csác/ogó* 311. — **zs:** *židók* 224, 224, 225, 226, 227, 238, 239, 317. — *Istrásákat* 225, *vižgállýuk* 232. — **Jésülés:** *baráttya* 310, 310, *gyalázattyára* 311, *láltya* 224, *kivánnýák* 225, *kúldgye* 227, *ragadgya* 232, *örüllýön* 232.

Különössége a *zs*-nek *ž*-vel írása: *židó*,

Pozsony

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: Regnum Decoris . . . Ékességnek Országá. (Ny. ROYER PÁL Maradékinak Bötüivel, 1741).

ö, ő, ü, ű és cs: *dicsőfségére* B2, *dicsőfségesb* B2, *böcsül-letére* B2, *erkölcsöket* B2, *cfikorgatása* C2. — **c:** *Herczegek* C, E, *Pálczáját* D, *czeremoniáit* D2. — **zs:** — **Jésülés:** *Nemzettyeknek* B2, *bottýát* D, *mondgya* C2, *indully* D, *mondgyák* D.

Pozsony

PADÁNYI BIRÓ M.: *Esther* (Ny. ROYER maradéki, 1746). Ebben az *ö, ő, ü, ű*, nyomdai jele ujból az *ő, ű, érthettyúk* A2, *bölcfen* B, stb. — tehát régiesebb, mint az öt évvel korábbi másik pozsonyi nyomtatvány: az *Ékességnek Országá*. Az 1741-es nyomtatvány borgisz, ez utóbbi, 1746-os nyomtatvány garmond szedésű. A borgisz betűkészletben az *ö, ü* jele *ő, ű* — úgy látszik már újabb beszerzésű betűanyag volt, a garmondban *ő, ű*. — Az 1746-os nyomtatványnak különössége: az *á, ó: á' hegyivel* D2, *roſtró* D2.

Pozsony

HALLER JÁNOS: Harmas istória... (ki nyomtattatta SPAISER DOMUNKOS FERENCZ, compactor, 1751). Első Könyv Nagy Sándor dolgairól.

ö, ő, ü, ú: közzül 16, követit 17, termő 39, bővséggel 39, színü 65, völgyön 65, élödtek 65, színü 65, görög 69. — A cursiv szedésben: értettük 17, gyermekünkhez 17, színől 17, esküszünk 38, Kőből 49, élünk 49, zöld 49, edgyütt 69. De a „Laistrom“-ban a cursiv szedésben ismét ö, ü: ötet, mindenetől, kövek-, ékesült, küldött, győzte, közzül töle stb. — **c:** Párdutzok 40, harmintz 45, lantzön 69. — **De:** Macédon- 73, 73, 73. — **cs:** garádits 69, tsináltt 69, Tsászár 69, dütső- 69, tsók- 71. — **zs:** paifsát 41, balsamom 73. — **Jésülés:** adgyon 16, támadgy 16, ragadgya 41, hadgyátok 45, meg-láttjátok 45, meg-parantfollya 47, bérellyék-meg 47.

II-dik könyv, Példa-beszédekről...

ö, ő, ü, ú: több 1, gyönyörűsége 1, őt 1, ök 1, midőn 1, termetű 1, gyűlölni 5, fősvénységünkkel 5, kálomben 5, bűn 23. — A cursiv szedésben is ő, ú: Teremtsünk 23, őrdögnek 23, El-költöttem 29.

A III-dik könyv, a Trójai hadról ugyanolyan helyesírású (ö, ü,) mint a II. Könyv.

Pozsony

HALLER JÁNOS: Harmas istória... (Ny. LANDERER JÁNOS MIHÁLY, 1767).

ö, ő, ü, ú: közzül 5, kiről 5, elől 5, földre 39, egyedül 39, erős 39. — A cursiv szedésben: előlők 33, jött 33, mentől 33, kerül- 33, földi 49, készitünk 49, gyönyörűségünk 49. — **c:** Fátzános 33, katzagás 49, nyóltz 55, kilentzven 57, zomántzos 58, Párdutz 59, artzül 71. — **De:** Velenczét III. 7, Franczia III. 7, Sicilia III. 7, Saracénusok III. 6, czimborálni III. 11, czirkalom III. 37. — **cs:** szerentse 10, tfak 10, tsűfoltam 10, tfonka 25. — **zs:** Persák 25, vísgállya 47, paift 56, pais 56, balsamum 58, rósákkal 58, meg-posdúl III. 11. strásáját III. 173, Afiai 175, Páris 175. — **Jésülés:** ábrázattyában 63, báttýával 71, kinnyának 72, ki-hozattya 25, el-botsáttya 25, adgya 25, vélekedgyetek 32, mondgyák 47, bérellyék-meg 47, válally 59, kiáltya 71, titkollya 71, szorittya 71, kiáltya 71, hánnyák 73.

A II-dik könyv (a Példabeszédekről) helyesírása ugyanaz.

A III-dik könyv (a' Trójai hadról) helyesírása általában ugyanaz, ami az első könyvé, azonban a III. könyvben a

jésülés közben megváltozik. Eleinte: *bánattyában* 2, *báttya* 2, 2, *módgyával* 5, *tfonttyai* 5, *akarattyát* 9. — **De:** *módjával* 131, *bátyjoknak* 139, *tzéljok* 147, *ábrázatját* 163, *atyjának* 165, *követjét* 179; eleinte *mondhattuk* 1, *szóltatta* 3, *megbizonyítottuk* 9, *indította-meg* 13, *kellyenek-fel* 25, *küldgyünk* 45. — **De:** *ajánlja* 93, *meg kívánja* 113, *álljanak* 143, *látja* 153, *Hidjek* 153, *vélje* 162, *parantsolja meg* 162, *ragadja* 163, *meg öllje* 165, *meg valja* 177, *menj* 179, *ki-vonjad* 179. Körülbelül a 100. laptól kezdve *ref.* helyesírású.

Pozsony és Kassa

MOLNÁR JÁNOS: A' Természetiekről, NEVVTON tanítványinak nyomdoka szerint Hat könyv. (Ny. LANDERER MIHÁLY, 1777).

ö, ő, ü, ú: *Bölts-* 1, *kivülötte* 5, *lévöket* 5, *idökkel* 175, *söt* 175. — **c:** *artzulatunkhoz* 3, *pitzinkeségek* 13, 13, *pertzenése* 17, *atzély* 21, *tzérna* 21, *páltza* 24, *bukfentez* 193, *Tziklusi* 211. — **cs:** *Bölts-* 1, *tsapodását* 3, *tsillagokat* 3, *inatskái* 5, *tselekfi* 19. — **zs:** *visgállya* 7, *hamu 'sir* 23, 23, *rozsdásodik* 23, 31. — **Jésülés:** *láttattuk* 1, *állapottya* 5, *közép pontyában* 183, *tapasztalluk* 3, *láltuk* 3, *méretegyük* 3, *adgya* 7, *nevezhetjük* 9, *okoskodgyunk* 15, *mozdúllyon* 19, *tudgyuk* 29.

Pozsony és Pest

DUGONICS ANDRÁS: Az Arany Pereczek. (Ny. FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, 1790.)

ö, ő, ü, ú: *henyélő* 3, *míró* 3, *Sűrű* 6, *Könyvből* 11. — **c:** *Herczeg* 6, *tömlöczből* 6, *Pereczeket* 9, 9, *Piaczon* 91, *Ercz-czé* 21. — **cs:** *dicsérvén* 6, *csillagzatban* 7, *ki-csordúltanak* 7. — **zs:** *Morzsát* 11, *Rozst* 11. — **Jésülés:** *Tisztjei* 13, *Báttya* 15, *parantsolattya* 35, *attya* 120, *utóllát* 228, *Ellyen* 7, *bánnya* 13, *szólgállyanak* 13, *Tudgya* 15, *Hallyátok* 17, *Tudhattátok* 17, *ragadgyátok-meg* 17, *Maradgy* 21, *Szaladgyunk* 21, *vonnyuk* 23.

Sopron

P. SZABÓ ISTVÁN: Prédikátziók . . . (Ny. RENNAUER FILEP JÁNOS, 1743).

ö, ő, ü, ú: *ingerlő* 1, *győzze* 1, *ördögnek* 1, *feleletül* 1, *Ötet* 9, *egyedül* 9, *böltseségű* 9, *fűstölő* 9, *felöletek* 21, *bűnsők* 21. — **c:** *nyóltz-* 1, 23, *penitentzia* 37, *prédikátzió-* 95, *tzim-*

balmoz- 105, *grátzia-* 143, *harmintz* 151. — **De:** *délczeg* 109, *orcza-* 179, 197, 197, 199, 199, 201, *amaleczita* 95. — **cs:** *tsak* 1, *típi* 21, *tfudát* 33, *tsók-* 53, *tser-* 95, *tsótsmóssók* 109, *otsmány* 131, *tsalárd* 131. — **De:** *parancsolta* 109, *Császfár-* 143, 143, 143, 143. — **zs:** *Jerusalem* 39, *Persák* 81, *Jósef* 185, *visgáлом* 185, *pésma-* 207, *sinagoga* 209. — **De:** *'zidó* 131, 131, 143, 151, 193, 223, *'Zóltár* 225. — **Jésülés:** *Attya* 33, *uttyán* 27, *bóltozattyán* 105, *illattya* 131, *akarattyából* 194, *kinnyai* 215, *halgattyák* 21, 21, *mondgya* 33, 33, *öldgyátok* 37, *szenvedgyétek* 37, *szóllyon* 37, *tulajdonithattyuk* 39, *itillye* 41, *szoríttýák* 53, *szalasztya* 59, *vigafztallyák* 59, *follyon* 95, *súrödgyék* 95, *tudgyátok* 95, *tanúllýák* meg 171, *rémúllýetek* 200, *szállý* le 201, *vonnya* le 209.

A jésülés jelölésében egészen következetes, a c-t azonban felváltva *tz*-vel és *cz*-vel, a *cs*-t *ts*, *tí*, *cs*-vel, a *zs*-t *s*, *f*-sel és *'z*-vel jelöli.

Sopron

KORTONAI SZENT MARGITnak Csudálatos-meg téréfe ... valaki által magyarra fordéttatott (Ny. SIESS JÓSEF JÁNOS, 1757).

ö, ő, ü, ú: *jövendölés* 9, *hútvós* 9, *ötet* 9, *szült* 9, *el jó* 11. — **c:** *kilencz* 11, *Ferencz* 17, 21, *tetczés-* 19, *lánczokkal* 31, *Prédikátziókon* 25, *Lucifert* 41, *nyolczvan* 83, *poenitentzia* 11, 81, *tömlőcz* 149, 149, *harmincz* 149, *Apácák* 151. — **De:** *ortza* 15. — **cs:** *ocsmány* 13, *fiacskájával* 17, 23, *incselkedés* 17, *cselekedete* 21, *Takácsok* 25, *házacskája* 31, *kincset* 39, *erkölcs* 85. — **zs:** *'Zsidók* 84, 93, *alamisnáért* 23, 25, 153, *bé-balsamoz-* 144, *Isaiás* 144, *Jerusalem* 145. — **Jésülés:** *gyalázattya* 17, *beszedgyét* 19, *bóttýában* 25, *ruházattyának* 27, *czéllýában* 28, *úttýában* 41, *fátyolyát* 53, *gondgya* 89, *malasztyát* 99, *beszedgyét* 131, *csontjai* 145. — **De:** *akarátja* 16, *akarátjok* 23, 51, *állapotját* 19; — *vetemedgyen* 13, *tudgyátok* 29, *Hallyátok* 43, *kellyetek-fel* 43, *meg-másollyad* 43, *itéllyed* 43, *ajánlya* 47, *áldozhattya* 191, *vállýék-is* 127, *bizonyéttyák* 145, *láltýák* 146, *engedgyen* 155. — **Különössége:** *ó:* *elől járó* 47.

Sopron

BENICZKY PÉTER: Magyar Rithmusok ... (Ny. SIESS JÓSEF, 1753. Posonban Találtatik SPAIFER FERENCZNél).

ö, ő, ü, ú: *El-túrjek* 3, *úldözést* 3, *bűnőmben* 27, *táled* 41. — **c:** *ortzámat* 51, *Tzigán-* 244, *páltzával* 247, *pintze* 272. — **cs:** *szereintsés* 7, *tsend-* 9, *otsmány-* 9, *kintset* 11, *nintsen* 16. —

zs: *Visgállya* 45, *sóldod* 45, *lasnak*- 244, 254. — **Jésülés:** *úttýában* 25, *rondgya* 35, *gondgyát* 51, *el-hadgyon* 5, *buzdúllýon* 5, *fogadgyad* 7, *Adgy* 9, *Tisztúllýak* 11, *Vifely* 11, *Könyörűly* 19, *mennyek* 23, *Hafznállýon* 27, *állýak* 31, *jéllýetek* 31, *szag-gattya* 33, *Visgállya* 45, *álgyad* 45, *segély* 51, *állýak* 63. — **De:** *Szentelj* 43, *Tisztúlj* 45, *Szálj-le* 51.

Szeben

NÁDUDVARI PÉTER: Botránkozás nélkül - való Lelki - Ismeretű Keresztyen . . . (Ny. HETZDÖRFFER MIHÁLY, 1708).

ö, ő, ü, ú: *gyönyörködő* A2, *ülni* A2, *fekünni* A2, *sőt* A2, *előtt* A2. — **c:** *czombig* A2, *czitált* B, *pronunciállýa* B, *koczkázás* B2, *céllyá* B3. — **cs:** *tsak* A3, *mitsoda* B, *nints* B, *tseleked-* B2, *gyümöltse* B4. — **Jésülés:** *utyán* A2, *akarattyával* A3, *vádgya* B, *parantsolattya* B2, *lábolhattya* A2, *gyakorolhattya* A2, *javallya* A2, *le-rajzollya* A3, *szolgállýa* A3, *próbállýa-meg* A3, *adgya* A3, *tekozóllýa-el* A3, *mondattya* A4, *pronunciállýa* B, *nyűly* B, *szólly* B, *nyűjtya* B2.

Vác

Egy Nemes Magyar Hazánk 'Fia 'S Vátz Megyének Papja: Amaz jó hír . . . Nepomukbéli Sz. Jánosnak Neve 'Napján. (Ny. AMBRO FERENTZ IGN. 1776).

ö, ő, ü, ú: *tüzből* B, *szörnyü* B, *üdönek* B. — **c:** *tzif-ráknak* A3, *ortázjokrul* A3, *nyóltz* B, *értzből* B. — **cs:** *Tfehek* A2, *tfillagzó* A3, *tfatára* B3, *tsókkal* C3. — **zs:** *rózsákkal* B2, *rózsájában* B3, C3. — **Jésülés:** *ábrázattyának* B, *hivatallyát* C, *módgyára* B2. — **De:** *módjára* B3; — *változtattya* B2, *ábrázollya* B3.

Vác

FR. HORVÁTH IMRE: Szent Mária Magdolna esete (Ny. AMBRO FERENTZ IGN. 1780).

ö, ő, ü, ú: *böls* 11, *ki-ne hülyön* 15, *öllyön-meg* 16, *vesz-szöt* 7, 7. — **c:** *darótzba* 5, *penitentziát* 5, 6, 6, 6, 7, *ke-mentzében* 7, *tzifra* 9. — **cs:** *motskos* 8, *tfemeletet* 6, *böls* 11, *tsépre* 13. — **zs:** *zsákba* 5, 6, 26, 54, *zsidóságot* 25, 51, 52, *zsóltáriban* 93. — **De:** *visgállýuk* 9, *sámolya* 81, *alamisna* 235. — **Jésülés:** *malasztya* 12, 13, 13, 15, 15, *módgya* 27, *útyokról* 94, *kardgyával* 240, *vizsgállýuk* 9, *talállýa* 10, *mond-gya* 13, *tartyák* 27.

A fonetikus és etimologikus helyesírás keveredése.

18. A következőes fonetikus és etimologikus helyesírású nyomtatványok mellett vannak olyan XVIII. századbeli nyomtatványok, amelyekben a kétféle helyesírást keveredve látjuk, vagyis főként a jésülésnél keverten, vagy felváltva használják a katolikus és református helyesírási alakokat. Érzik ezt maguk az írók is és be is vallják olykor, hogy a helyesírás nehezebb kérdéseiben nem tudnak eligazodni. Az egyik ilyen nyilatkozat MAROS VÁSÁRHELYI BABA FERENTZ-től való:

„(A)kinek valamelly fzőnak írása nem fog tetfzeni, a'-mint ő-néki leg-jobbnak tetfzik, úgy gondolja. En a' melly írást leg-helyesebbnek lenni ítéltem, azt követtem: éljen másis a' maga szabadságával, — írja 1722-ben MAROS VÁSÁRHELYI BABA FERENC a hibák kiigazítása után.

„Némelly fzőkat kétféle módonis írtam, mindeniket egyaránt jó és helyes írásnak ítélvén.“

„Az elsőbb árkokokban az *i* betű körül nem vóltunk eléggé vígyázók: az *ö* és *ü* betűknekis a pontotskáik, azoknak alkalmatlan vóltok miatt, nem mindenütt látfzanak elég világofon. De mind ezek az okos Olvafót méltán nem kéfedelmeztethetik.“ (CAMPEGIUS VITRINGA: *Lelki Elet . . . Magyar Nyelvre fordított M. V. B. F.* [MAROS VÁSÁRHELYI BABA FERENCZ] Francofurtumban, ny. SCHWARTZ JÁNOS, 1722).

BABA FERENCZ azonban a jésülés kérdésében következetesen az etimologikus írásmódot követi.

„Mitfoda írás-módot (orthographia) követtem? Az iminnen amonnan, egytől 's máftól tanult tulajdon magamét — írja ANDRÁD SÁMUEL 1789-ben. — Mivel még eddig fenki sem adott -ki tudtomra egy olyan közönséges jó írás-módot, mely fzerént mindnyájan irhatnánk. De e' bizony nem-is egy Magyart illető munka vólna, mint fzíntén a' fző-tár írás-is. Az elmeretlen törvény pedig fenkit sem kötelez így vagy amugy ftelekedni. (Lex non publicata non obligat.) Annakokáért a' mit mások írásaiban, leveleiben, fzájokban, 's tulajdon fejemben jónak lenni ítéltem, azt kellett követnem az írás-módra nézve. Ha valaki azért valamely hibámról fundamentomos okokkal meg-győzend, közfönettel fogom venni, és a' jó tanáts fzerént

magamat meg-jobbítom, melyet ki-is fogok jelenteni a' következendő Daraboknak Előbefzédjekben. . .

(ANDRÁD SÁMUEL: *Elmés és Mulatságos Rövid Anekdoták* Bétsben, 1789. I. k. XVII—XVIII. l.).

ANDRÁD SÁMUEL 1789-ben írja ezt, pedig — amint láttuk — két „olyan közönséges jó írás-módot“ is megtanulhatott volna, amely szerint írhatott volna.

„Senkinek írása' módgyát, vagy ortografiáját nem óltsárlom. Én az enyimben néholt változtatást tettem, a' régiebb Írók' nyomdokira vissza-térvén; hogy a Magyar ígéknek tulajdon hangzattyokat-is igazábban ki-űthetném. Ennek-előtte-is tsak azon végből tértem vólt amaz általabb útra, mellyen most mások sokan járnak, hogy Verseim' sorai a' nyomtatásbann, a' mennyire lehetne, a' meg-törést el-kerülhetnék,“ — írja BARÓTI SZABÓ DÁVID „*Költeményes Munkáji* (Kassa, ELLINGER JÁNOS 1789) Utólsó Ki-adásának Elő-szó“-jában.

Ez nyilván a RÉVAI-féle modernizálásra vonatkozik. RÉVAI ugyanis — amint győri és pozsonyi FALUDI-kiadásáiban láttuk — már szakít a katolikus helyesírással s elfogadja a református nyomdák által használt etimologiai helyesírást. A katolikusok azonban RÉVAI helyesírását nem fogadták el, s a két helyesírás, a katolikus és református helyesírás élt a XIX. század második évtizedéig, az ypszilon-iota háborúig, amelyben az iotisták diadalmaskodtak.

Amstelodam

BOROSNYAI NAGY SIGMOND: Az igaz keresztyén embernek papi tisztiről . . . (Ny. HENDRIK SMETS, MDCCXXXVI.).

ö, ő, ü, ú: könyörgés 3, Szükség 3, tömlőt- 35, dit-
föiteni 21. — c: tzelom 15, 57, tzigéres 23, hartzot 35,
trifra 57, éjtzaka 151. — cs: tsufo- 35, Tselédes 51, tsendes
55, tfelekefzel 121, tfókolni 141. — zs: Sóltáros 75, 75, 147,
Sidók 139, 143, Eklésia 153. — Jészülés: gondja 87, módja
137, szolgálattyára 55, 61, akarattyát 63, tzellyát 82, áldja
meg 49, adjon 49, adgya 3, tudgya 3; nevedjenek 51, imád-
jad 58, mondgyák 7, mondják 151, gyakorollya 15, vallyák 23,
ellyünk 33.

Amint látjuk, az Amstelodamban megjelent magyar munka helyesírása kevert: a jésülés írásában felváltva használja a katolikus és református helyesírást (*mondják és mondgyák*).

Bécs

P. HERMOLAUS: Boldog halálra el-kézfítő Imádságok ... (Ny. HRASCHANZKY JÓSEFnek Betőivel, 1789).

ö, ő, ü, ű: küldöm 1, mélyfégből 1, bővfégeben 2, Könyörülj 2, ő 3, töled 5, meg erősödni 5, gyönyörűség- 45, Elő 47. — **c:** penitentzia- 5. ortzámat 7, 33. — **es:** tfontyaim 2, tfeleked- 6, parantsolj 25, tsak 27, ditsér- 35. — **zs:** mor'falekit 6, visgáloed 7, paisok 47. — **Jésülés:** tfontjaim 2, botsá-nattyát 27, malasztyát 27, áldozattyát 39. — **De:** gondjával 177, gondját 177, Halljad 1, vezérelj 2, Könyörülj 2, 15, ditse-kedjem 3, 16, valljam 5, gondolkoddjam 6, segélj 15, maradjak 19, itélj-meg 19, tudjuk 19, hánnj ki 23, meg-maraddjak 29, bé-fogaddja 33, nevedekdjék 35, Maraddj-meg 35, el-ne merüllj 41, haddj-el 45, szégyenüljek 45, telyefeddjék 51, meg-haljak 51, ne vidj engem 53. — **De:** meg-bánnnyam 5, buritya 7, történnyék 9, meg-tíftitya 31, menny ki 33, talályom 37, megtartya 41, mennyünk 47, el-lankaddjon 177, szenveddj 197, epe-keddyél 197.

Buda

Egyedől Valóság, az az Magános Istenes, és Szent Beszelgetések ... Déák nyelven irattak. Moft pedig egy nevetlen Seraphicus Sz. Ferencz ... által ... Magyar nyelvnek tulajdonságára fordétattak. (Ny. VERONIKA NOTTENSTEINNÉ, özvegnél, 1749).

ö, ő, ü, ű: cfendülél-/fel 15, böcsületért 53, Első 147, tömlőcz 345, kőzül 141, gyönyörűségtől 205. — **c:** piarczokat 27, harmincz 43, czudar 57, cziloztad 83, tömlőcz 345, 346. — **De:** Audientziát 47, Ignátz 147. — **es:** cfendülél-/fel 15, cfak 15, cfalárd 17, kincset 29, csél-csap 43, kincs 63. — **zs:** rozsdája 365, 365, Dézsmát 131, dizsmát 132, zsóldosa 181, 198, zsengejét 217, stráz-/sálás. Aj-Lev. 2. — **De:** meg-visgál 25, 132, 205, Rósákkal 165, 'Sidó 169. — **Jésülés:** szolgálatjára 27, akaratjokat Aj-Lev. — **De:** gondgyát 153, kinnyait 154, harmattyából 168, bizonyítja 15, szálljanak 19, véljük 21, győnyörkedjél 23, követjük 25, tartjuk 27, mondj 29, tudjátok-meg 43, szolgálj 339.

Buda

ETÉDI S. MÁRTON: Scytha király (ny. LANDER KATALIN, 1796).

ö, ő, ü, ú: Böltset 5, kiről 5, ötet 5, jött 11, szörnyű 11. — **c:** ortzádat 5, Palatzk 7, hartzolni 29, Párdutzos 35. — **De:** Czyrus 124, 125. — **cs:** tsudálja 7, szerentse 8, tsak 9, ditsössége 9, nintsen 19. — **zs:** Musikák 222. — **Jésülés:** Battyának 5, gondolattya 7, baráttját 23, tzéllya 125, úttjába 55, gyalázattját 57, uttyára 79. — **De:** utóljára 79, útjának 55; — Mennyünk 7, Láttya 19, Bánnya 19, fel-kellyen 31, meg-gyujtyák 51, fennyék ki 87. — **De:** Engedjen 88, mondja 7, tsudálja 7, vonjuk 15, szünjél 29, adjon 29, beszélek 51. — **Különössége:** edgyet 7, edgyik 29.

Buda

Z. Sz. J.: Igaz barátságnak és szives szeretetnek tüköre... (Ny. LANDERER FERENTZ LEOPOLD, 1765).

ö, ő, ü, ú: ki-költem 7, jöttem 7, bé-fült 9, örlött 9. — **c:** Gerlitze 7, ortzám 9, tzél- 15, hartzot 32. — **De:** Céres 7, tzégére 32. — **cs:** nints 7, tfak 9, meg-botsás 9, Parant/olj 11, tfínálni 14. — **zs:** vizsgálni 14, rófa 32, torfa 67, rosán 89. — **Jésülés:** módját 11, uttyát 13, állapottját 14, mód-gyát 15, kinnya 26, állapottya 37, hadgya 9, 32, félj 13, adja 14, szaladgy 15, kennyen 15, vífelly 25, éllyetek 25, mennyen-bé 25, keljen-fel 26, mennyen-ki 26, orvosoljad 26, beszéljen 31, teljen 32, vífelj 33, fel-találjátok 35, forraljátok 35, hid-gyed 37, ofzlattya 45, hántattya 45, hajthattya 45, Fogadgy 69, kerüljön 69, űlj-le 69, adjon 70, sajnállya 71, talállya 71, mondjuk 73, fedje 85, hidjék 95.

Győr

PADÁNYI BIRÓ MÁRTONY: Angyali társaságnak szövetsége... (Ny. STREIBIG GERGELY, 1754).

ö, ő, ü, ú: ezekbűl 3, felől 3, bűnös 51, örökös 67, kút-fő 67, Misérűl 181. — **c:** kilencz 37, Ferencz 41, 41, ércz 67, czérna 68, orczáját 63, 81, czéloz 480. — **De:** szententziáz 465. — **cs:** ditső 1, tsudál- 2, tseleked- 7, ditsír- 31, 31, 32, nintsen 32; cseleked- 33, dicső- 33, 37, bölcs- 43, csak 67, csigáz 465, csillag 640. — **zs:** 'zirral 32, 'Zidók 467, 623, visgállyuk-meg 729, 729. — **Jésülés:** szolgálatjával 9, 14; — állattját 51, bocsánattját 113, gyalázattya 465, magasztaljátok 2, tellyefedjetek 2, fáradjatok 2, foghatjuk 2, mondhatjuk

2, *értjük* 3, *kezdjük* 3, *halljátok* 7, *viseljük* 9, *adják* 11, *szolgájak* 13, *tiszteljük* 31, *Aldjad* 31, *teljék* 32, *-fel-ajánlyuk* 33, *mondhattuk* 33, *fajnállyuk* 33, *szerettyük* 34, *tisztellyük* 34, *kivánnuk* 39, *El-távoztattya* 39, *el-mondandgyuk* 47, *hara-gudgyék* 47, *Mutattya* 51.

Az első két íven a *cs-t ts-sel* írja, azontúl mindig *cs-vel*. Az első két íven etimologikus helyesírással ír (*adják*), azontúl az egész könyvön végig következetesen fonetikussal (*adgyák*).

Hallé

AUGUST. HERMANNUS FRANKÉNak... fz. Irás szerint való Eletnek regulai... (Ny. Saxóniai Halla Városába ORBÁN Ift-VÁN bötüivel. 1811. Efst.).

ö, ő, ü, ű: *Elöl* 3, *midön* 3, *első* 3. — **c:** *tzillja* 12, *ortzá-val* 12. — **De:** *harczolni* 29. — **cs:** *tsak* 3, *tsuda* 15, *tfak* 15, *szerentsét* 16, *otsmány* 23. — **De:** *tfak* 39. — **Jésülés:** *tzillja* 12, *ruházatjokban* 12, *tanuljuk* 4, *el mulatják* 12, *utallja* 13, *fakadjon* 13, *gyakorollyák* 13, *olvasandja* 15, *szolgállyon* 20, *kivánnja* 21, *tselekedjete* 21, *tarthatja* 23, *töldja meg* 23, *adjad* 26, *halgattják* 27, *kezdj* 27, *vonnyad* 12, *vezérellye* 16, *szállj* 20, 21, 21, *szünnyél meg* 27.

Jena

ÁTS MIHÁLY: Boldog halál szekere... moft harmadfzor... (Nyomdász? 1751).

ö, ő, ü, ű: *egyedül* 2, *sőt* 2, *ő* 2, *hivőket* 2, *ördög* 3, *bún* 3, *felől* 75, *előtte* 75, *győlől* 75, *erővel* 105. — **c:** *Grátziát* 5, *hartzol-* 5, *harmintz* 7. — **cs:** *szerentsés* 2, *tsak* 3, *fints* 4, *tsap-doffa* 4, *kitsiny* 5. — **zs:** *földgya* 3. — **De:** *'Zidók* 74, 74, 74, 74, *'Zolt* 129, 145, 179, 179. — **Jésülés:** *földja* 3, *akarat-jokbul* 75, *szom/zédját* 81, *útjok* 94, *parantsolatjáért* 129, *mód-ját* 143, *tsontja* 179, *botsánattyáért* 175, *képezhetjük* 3, *vág-hatja* 4, *fel-bontja* 5, *igazgatja* 77, *gondolja* 77, *adja* 77, *fel-inditja* 77, *látogatja* 77, *meg-fosztja* 77, *rendelje* 77, *találja* 81, *Eljünk* 91, 91, *mondja* 93, *viseljük* 93, *higgyed* 120, *el-ronttja* 3, *fel-bonttja* 3, *mútogatya* 5, *visellyek* 7, *szentellyem* 7, *tsallyad* 9, *kivánnj* 9, *fogadgya* 13, *öltözködgyenek* 15, *bot-sáttja* 15, *mennyetek-el* 15.

Tulnyomó részben etimologikus, lapokon át egyetlen követ-kezetlenség nincs. Helyenként azonban erősen keveredik az etimologikus és fonetikus helyesírás.

Kassa

JABLONSKI DÁNIEL—SEBŐK JÓSEF: Bölts Salamonnak utolsó szavai... magyar nyelvre fordítván ki-nyomatta, a' böcsi reformáta ekklesia lelki pásztora. (Ny. FÜSKÜTI LANDE-RER MIHÁLY betüivel, 1792).

ö, ő, ü, ű: *elsőben 3, könyvnek 3, Szerzője 3, külső 5, ezüstből 5. — c: tzedrus 5, tzéllya 11, 11, 11, 17, rántzos 31, ortzával 31, geréntzén 129, tántzolnak 173. — cs: tsak 5, gyümöltse 5, tseleked- 17, bölts 19, mitsoda 23. — zs: 'sidók 5, visgálljuk 23. — Jésülés: meg-gondollyuk 7. Láttjátok 7, meg-tanította 9, meg-mutatta 9, vettyük 9, éllyen 11, szol-gállyon 11, szólljak 15, félljétek 15, kívánnya 24. — De: meg-mondja 9, engedjétek 15, engedelmeskedjünk 19, meg-nyu-godjunk 19, hidjük-el 19, tudjuk 19, hidjétek 45, gondjának 15.*

(v. ö. FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLYnak 1786-ban Pozsony-ban nyomtatott kiadványával, amely tiszta református helyes-írású).

Kolozsvár

(Ref. nyomda.)

SZAKMÁRI PAP JÁNOS: Kegyes ajakak áldozó tulakai... (Ny. TELEGDÍ PAP SÁMUEL, 1707).

ö, ő, ü, ű: *miből 21, elő 21, hü 35, ő 36, egyedül 36, erő/s 36. — c: orczájává 27, tömlöczben 120, pálczája 270. — cs: becses 21, csüggedező 21, csatolja 23, kincset 27, bocsáffa 33, csak 37. — Jésülés: áldozattjának 19, akarattja 29, gyalázattjának 53, mondgyák 19, kívánnya 20/21, mutattja 23, nyerhettyük 23, alkalmaztattja 23, választja 25, bizo-nyittja 25, imádgya 25. — De: táplálja 19, csatolja 23, gyakoroljuk 25, találja 33, meg-vallja 39, énekeljek 63, Kelj-fel 63, tapasztaljuk 65, viseljük 73, segítje 81, tanuljuk-meg 121, lakoljék-meg 293, örülj 303.*

Fonetikus helyesírás, kivéve az *lj* kapcsolatot.

Kolozsvár

(Ref. nyomda.)

PÁPAI PARIZ FERENCZ: Pax crucis... Szent David... Sol-tari. (Nyomtatta TELEGDÍ PAP SÁMUEL, 1710. gyáfzos Elz-tendőben.)

ö, ő, ü, ű: *örizzed 47, ő 47, erőtelen 47, bővölködnek 47, söt 47, felyül 57, bennünket 89. — c: orczádat 89. — cs:*

böltseféget 57, *nintsen* 57, *tsudálatos* 57, *tsendes* 59, *kintse* 60. — **zs:** *Ekléfiának* 60, 61, *soltár* (600-szor), *sidó-* 149. — **Jésülés:** *indulattyából* 59, *állapottyában* 60, *áldozattyokra* 61, *gondolattyok* 65, *tudhattya* 59, *engedgyed* 59, *uralkodgyanak* 59, *adgyad* 59, *tselekedgyük* 59, *terjedgyen* 61, *tsökönnység* 65, *tudgyuk* 65, *fordittyuk* 71, *szerttyük* 85, *lattyuk* 127. — **De:** *Vifelj* 47, *gondolja-meg* 59, *gondoljuk* 59, *szóljuk* 59, *meg-mozdúljon* 65, *megtalálja* 65, *országoljon* 68, *itéljed* 85, *magasztaljanak* 127, *teljenek-bé* 481.

Kolozsvár

(Ref. nyomda.)

Isten Jobb keze' férjfiának ÓRÓK EMLÉKEZETE, ... VERESTÓI GYÖRGY... [Verestóiról halotti prédikációk]. (Ny. PÁLDI ISTVÁN, 1767.)

ö, ő, ü, ú: ÓRÓK Címl. GYÖRGY Címl. — *nélkül* C, *erősfebbek* D2, *ö* D2, *gyülekezetiben* H, *ötet* H, *ki-üzi* H, *gyönyörűség* H3, *reménységü* J. — **c:** *tzimerez-* B4, *tzéloznak* C, *kementzébe* C2, *Letzkén* D. — **cs:** *tsak* A3, *tselekedte* A3, *tsalárd* A4, *parantsol-* C2, G. — **zs:** *'Sidók* A3 B, C2, *Jo'sua* 134, *Kolo'sv.* E. — **De:** *Sido* B4, *műfikáló* G4, *Soltárt* I. — **Jésülés:** *állapotjára* C2, *parantsolatjának* C2, *akaratjára* C3, *Tudományja* D4, *barátjával* D4, *állapotjában* F3. — **De:** *baráttya* F3, F3, *parantsolattyát* G, *indulattyának* G4. — *szoritjuk* D, *számláljuk* D, *tudják* D2, *tudja* E2, *ki-mondjak* D3, *vigasztalja-meg* E3, *kivánja* E3. — **De:** *vifellyen* E3, *tartyák* F3, *Gondollyátok* F3, *lattya* F3, *meg-jelennység* H2, *indittya* G4, *meg-mútattya* H.

Kolozsvár

(Ref. Nyomda.)

Keresztyén Utazás a bődög örökkévalóságra. Irattatott Angliai Nyelven, BUNIÁN JÁNOS által. Moftan pedig... Magyarra fordittatott. (Ny. a. Ref. Coll. Betüivel, 1777).

ö, ő, ü, ú: *Tömlöztbe* 4, *üllyenek* 285, *edgyütt* 7. — **c:** *ortzát* 1, 7, 9, *sententziázva* 4, *Tömlöztbe* 4, *Grátziában* 9, *Piatzon* 14, *Hertzeg* 82. — **De:** *czédulát* 4, 4, — **cs:** *tselekedjem* 1, *motskolni* 3, *tsudájára* 5, *tsóvál-* 289. — **zs:** *malosát* 80, *visgálnák* 65, *morsalékokkal* 68, 69 — **De:** *ro'ssal* 67. — **Jésülés:** *partja* 244, *állapotjok* 245, *állapotja* 262, *kardjával* 265, *utján* 265. — **De:** *útt Yokat* 9, *útt Yát* 12, *állapottyából*

12. — *tselekedjem* 1, *álljak* 4, 4, *szabaduljak* 15, *menj* 18, *adjam* 265. — **De:** *mennyen* 3, *meg-halyak* 4, *tsóválllyák* 284, *üllyenek* 285, *taszigálllyátok* 285.

Miaburg [Utrecht]

MELIANUS GNATERETH: Igasság Paisa mellyel a' Kristus-tól fizeztetett sákramentomi Sz. Vatsora felől, a' Helvétziai Confellióban ki adattatott igaz tudományt erősíti; és..., BERNÁRD PÁLNAK... nyilai ellen óltalmazza MELIANUS GNATERETH. (Ny. Miaburgban. URANIUS NATHANAEL által. 1741. Eftendőben).

ö, ő, ü, ű: *örök* 1, *Teremtő* 1, *fő-képen* 1, *elevenétő* 1, *egyefül* 1, *értelmű* 3. — **c:** *hartz* 2, *tzélozó* 4, 128, *tzégér* 215, *Prédikációját* 4, 128. — **cs:** *parantsolat* 2, *Vatsora* 3, 4, *Vatfora* 6, 6, *tfak* 6, *botfánat* 7, *tselekfszi* 7, *tanátsát* 129. — **De:** *kicsoda* 185, *ki bocfáttatott* 3. — **zs:** *Zsidók* Elöl 186, 187, 187, *sid.* 1, 186, *sólt.* 1, *'sidók* 141, *finor* 144, *finór* 146. — **Jésülés:** *kardja* Előb., *példázatja* Előb., *állatjának* Előb., *állatjává* Előb. — *vonják* Előb., *támadjon* Előb. — Az Előbeszéd következetesen református helyesírású. — *bot/á nattyát* 7, *módgyát* 7, 15, 131, 131, *állattya* 138. — *ki ábrázollya* 5, *tanittya* 5, *éllyen* 7, *ragaszkodgyúnk* 7, *meg tagadgya* 9, *meg fontollya* 11, *adgya* 17, *parantsollya* 19, *értyük* 21, *talállya* 129, *tudgyuk* 131, *le nyelleyen* 140, *hidgyük el* 229. — **De:** *mondja* 129, 135, 193, *el rontják* 133, *adja* 139, *mutatja* 183, *rontja* 183, *tartják* 184, *tanítják* 193. — **Különössége:** A nagy *A* jele néha *A'*: *A'gazatit* 2, — a kursiv szedésben néha előfordul az *à*: *meggondolhatàfa* 9. — Antiqua szedésben is *à*: *tanitáfokra* 2, *használatos* 11. — A nagy *E* jele néha *E'*: *EGYESÜLE'SÜNK* 2. — *ó:* *ó Testamentomi* 220, 221.

Nagy Károly

VETSEI P. ISTVÁN Magyar geographiája... (Ny. „A' M. N. KAROLYI GRÓF, KÁROLYI FERENTZ Ur' ó Excell: Priv: Typographiájában. Sz. N. PAP ISTVÁN Typogr. által. 1757. Eftendőben“).

ö, ő, ü, ű: *Föld* 1, *együtt* 1, *gömbölyű* 1, *kerületi* 1, — **De:** *kerületi* 1, *gömbölyű* 2, *Mértföldek* 2, *között* 49. — **c:** *tzélja* 1, *kilentz* 2, 2, *Frantziák* 2, *Hertzeg* 9, *Svétzia* 10. — *Rátz* 3. — **De:** *czitrom* 262. — **cs:** *Tselédes* 3, *Tsillagok* 5, *tsinál* 5, 5, *tsoportos* 7, *szeretsen* 7, *kintsű* 10. — **zs:**

Persák 2, Balás 9, Afiában 10, S'idók 11, 15, alamisnás 10, 'fengéjét 25, Jésuiták 29, 'földjén 28, Sinat 90, Riskása 262, In'sinérség 376. — Jészülés: tészlja 1, szigetjébe 2, módja 8, akarattja 24, partjain 39, Kővetje 92, 136, harmatját 381, szorulatján 390, pamutja 291. — De: Szigettyei 7, pártját 19, Attyainak 27, Ann yok 43, Nénnyétől 49; — állitják 12, megjegyezhetjük 10, szőlünk 11, parantsolándja 35, nyomtatják 53, mutogatja 376, haladják 376, tanulják 376, tudják 376, mondhatják 376, toldják 390, tartja 393, állitják 394. — De: hivatattya 9, ragadgya 18, szénvedgyen 35.

Nagy Károly

TISSOT-MARIKOWZKI MÁRTON: A' Néphez valo tudósítás miképpen kellyen a' maga egéffégere vigyázni (Ny. A'. N. M. GRÓF KAROLI ANTAL Ur Typografiajában SZATMARI NAGY PAP ISTVÁN Typ. által 1772).

ö, ő, ü, ú: földünk 1, különbözö 1, közzül 1, vehetjük 51, előtte 51, győtrödés 419, főbül 419. — **c:** kilentzven kilentz 3, tészlom 9, tzikkeljére 11, frantziaul 195, tzitrom 531, piskóltz 629. — **cs:** tfak 3, tfelédet 7, 7, tfipőjőkbe 371, nints 371. — **zs:** semlyéért 15, Rosda 629, mosárban 628. — **Jészülés:** tészlja 4, akadálja 7, állapotját 11, nyavaljának 15, 29, mindjárt 29, akarattjából 589. **De:** sullya 263, 280. — látjuk 1, Tedjük-fel 3, akadalyoztatja 3, 5, meg tartják 7, alkalmaztathatja 11, olvasandják 13, értjük, 13, ohajtják 15, ragadják-meg 15, fordithatják 17, vehetjük 51, füljon 66, higitja 67, ofzlatja 67, hajtja 131, szihatják 259, meg-nyitja 369, éljenek 371, gondolják 561. — **De:** kíványa 310, állityák 349. A könyv tiszta református helyesírású. D. Marikowzki Márton ajánlása azonban katolikus helyesírású: *ki-mondgyam, fontollya; — állapottyához. — Katolikus helyesírású az „Előre tett befzéd“ is: barátja (2) egyátallyában (15), befzédgyét (5), [befzédjét (6), bizonyétya (7), meg-értetődgyék (8), mutatya (10), meg-tsallya (10), szolgállyon (15), meg-vallyam (16). — De: kiadják (11), Várhatják (12). A c-t cz-vel, a zs-t z/-vel írja: cészlom (1), Parizfiak (5). A címlap is katolikus helyesírású: kellyen, állapottyához.*

Nagy-Szeben

MÁLNÁSI LÁSZLÓ: Templum Tri-Unitatis. (Ny. SÁRDI SÁMUEL, 1769).

ö, ő, ü, ú: gyűjtötték 9, szüz 9, Ditsőfé 23. — **c:** Frantzia 9, Grátziát 9, Letzkénk 15, hartzot 22. — **cs:** tsak 9,

nintsen 22, *tseleked-* 23. — **zs:** 'Sirjával 9, 'Sidók 11. — **Jésülés:** *Kely-fel* 7, *utály meg* 7, *dámalya* 9, *bizonyittyák* 12, *foglalya* 15, *által-láttya* 15, *biztattya* 15, *féllyetek* 15, *állyatok* 15, *nyomozhattuk* 21. — A *d-nél* azonban a fonetikus helyesírástól eltérően etimologikusan ír: *tudjátok* 11, *hidjétek* 11, *Tudjuk* 12, *tudják* 21.

Pécs

KALLÓ ANTAL: Községes Keresztény Tudomány. (JÓSEF ENGEL JÁNOS, 1780).

ö, ő, ü, ű: *Községes* 1, *előnkbe* 3, *öröktől* 3, *miből* 9, *üdő* 27, *bünért* 35, 35, *szüz* 14, 16. — **c:** *tzégéres* 34. — **cs:** *Mitsoda* 1, 3, *Nintsen* 3, *tselekezik* 31, *Tsudája* 69, *Vatsorán* 69. — **zs:** 'Sidó 27, *Alamishálkodás* 47, 72. — **Jésülés:** *Tsontyát* 9, *Parantsolattya* 11, *Malasztyával* 17, *akarattyara* 23, 59, *szolgálatnya* 49. — **De:** *módja* 64, 67; — *igazgattya* 23, *tanétyák* 23, *langasztya* 31, *anyargattyuk* 49, *vettyük* 49, *szerettyük* 51, *mondgya* 53, *közölhettyük* 53, *ofztya* 71, *áldgyák* 26. — **De:** *tudja* 39, *hidje* 43, *adja* 45, *adjon* 49, *tselekedjétek* 71. — **Különössége:** IGAZSAGH 3, *Felségh* 3, *Háromszagghan* 5, *Világh* 7, 21, *erdögh* 11, 11, 11, *méggh* 19, 19, *végghéig* 21, 41, *e' koráighlan* 25, *pedigh* 25, *gyilkofságh* 33, *leggh* 47, *világhban* 37, *fillérigh* 37, *Boldoghsagghan* 39, *foggh* 41, *véggh* 43, 43, *Edgy* 5, 5, 5, *edjik* 9, *edgyaránt* 25, *edgyefséget* 27, *edjütt* 35, 49, *edgyikét* 53, *edgytzer* 68, 79, *edgy-máft* 81, *edgyedöl* 44.

Pécs

LETHENYEI JÁNOS: Első Remete Szent Pálnak ... élete. (Ny. ENGEL JÁNOS betűivel, 1786).

ö, ő, ü, ű: *Püspöke* 3, *erdő* 9, *egygyütt* 19. — **c:** *értz* 7, *harmintz* 7, *páltzáját* 9, *tzérna* 23. — **cs:** *szereintsés* 3, *tfa-tázna* 5, *Kovátfok* 7, *tsótkot* 13. — **De:** *Császár* 11. — **zs:** *zsákban* 5, *rozsdás* 7, *kámzsáját* 9, *zsóltárt* 20. — **De:** 'zobrák 5. — **Jésülés:** *lággyittyá* 5, *gondolhattuk* 7, *mondhattuk* 7, *magasztallya* 7, *nyittyá* 13, *kételkedgyél* 23, *Engedgyetek* 24, *mennyen* 8. — **De:** *áldja* 7, 7.

Pécs

LETHENYEI—PLUTÁRKUS: Apophtegmata. (Ny. ENGEL JÁNOS, 1786.)

ö, ő, ü, ű: *erős* 23, *üdőben* 23, *dözsölésre* 25. — **c:** *piatzokon* 27. — **cs:** *erköltsüek* 1, *ditsöfséget* 1, *ditséri* 9, *tanáts-*

kozás 13. — **zs:** *lazsnakja* 21, *dőzsölésre* 25. — **Jésülés:** *éllyenek* 13, *Urallya* 25, *bárdollyák* 27, *állapottya* 5. — *gondjok* 3.

A pécsi nyomda katolikus helyesírást használ, de nem következetes. Az 1783-ban Angyal János betűivel nyomtatott MEDICEI—ROSTHY: *A zsidóknak szokasi* . . . c. könyvben kétféle a *c* írása: *nyóltz* 49, *czérnák* 56, *szikelyeket* 61, *láncz* 61, *meg-tzáfolni* 61, *tömlöttzbe* 67. *Piatzon* 132, *piaczra* 134. — A *zs* írásában is következetlen: *Sinórkák* 49. *De:* *mindég* *Zsidó*, *zsatskókban* 54, *zsóltárban* 75. A **jésülésben** hol a katolikus, hol a református helyesírást alkalmazza: *mondya* 56, *mondgyad* 56, *mondják* 57, 57, 67, 109, *engedgyük* 73, *tudja* 79, *áldgyatok* 139, *el-hadja* 140, *magyarázattyát* 60, 63, *módját* 109, 124, *szom/zedja* 133.

Különössége: *ij* helyett *y* írása: *szy* 51, *szyjakat* 49, *szyja* 49, 49, *szyjat* 49, *szyjak* 54. — **De:** *szíjjak* 51, *szíjjakat* 53.

Pozsony

DORELL—FALUDI FERENTZ: *Istenes jóságra* . . . oktattott Nemes Ember . . . Második kiadás. (Ny. PATZKO. ÁGOST. FERENTZnél. 1787). Előszót írt hozzá RÉVAI MIKLÓS FALUDI FERENTZ' élete és munkái címen.

ö, ő, ü, ű: *ütközzenek* 3, *erő/sebb* 3, *sűrű* 3, *sőt* 3. — **c:** *pertzentéfét* 5, *tántz* 5, *lántz* 5, *-hartz-* 15. — **cs:** *tsap-* 5, *gyümölts* 5, *szereintséje* 11, *tseleked-* 11. — **zs:** *vi/gál* 121, *rosdás-* 163, *zsebünket* 192, *Zsidó* 223. — **Jésülés:** *pártját* 115, *állapotjok* 129, *barátja* 133, *hivatalja* 170, *nyargalják* 3, *roftálják* 3, *alugya* 5, *saiditjuk* 5, *hagyjunk* 5, *tudjanak* 5, *kérődjem* 7, *meg-útállja* 7, *öleljelek-meg* 7, *találjak* 7, *kárhoztatják* 9, *tudja* 11, *gondolják* 21, *mutogatja* 23, *kevelykedjél* 23, *meg-tagadjad* 31, *tudjuk* 33. — **De:** *akarattyával* 196, *egyáltalljában* 201, *hivatallyára* 217, *Attya* 218, *kivánnya* 31, *meny* (udvarlására) 31, *maradgy* 31, *meg-kivánnnyák* 167, *Hidgy* 221, *mennyünk* 222, *kerefztény* 195.

Pozsony

A' Mi Urunk Jéhus Kristusnak haláláról való gondolatok . . . Magyarra fordítottak BESSENYEI GYÖRGY által (Ny. LAN-DERER MIHÁLY, 1777).

ö, ő, ü, ű: *töröllyed-el* 45. — **c:** *ortzáját* 21, *tzikkellyét* 25, *etzettel* 25, *tzállal* 45. — **cs:** *tsak* 5, *tsudával* 8. — **zs:** *'Sidok* 5, 5, 9, 15. — **Jésülés:** *bánattyából* 19, *áldozattya* 28, 29, *kárpittyai* 28, 42. — **De:** *módjával* 9; — *meg-foztyák* 6, 13, *le-szaggattya* 6, *meg-ne hallyon* 8, 9, *kivánnnyátok* 18, *visellyem* 19, *meg-láttya* 21, *Vallyuk-meg* 31. — **De:** *viszfa adják* 6, *Engedj-meg* 9, *mondják* 11, 26, (*bádjadásra* 8), *szakadjon* 46.

A fonetikus helyesírást követi, de a *d*-végű főneveknél és igéknél az etimologiait. Tehát azt írja: *meg-foztyák*, — de *mondják*; *bánattyából*, de *módjával*.

Pozsony

A' Kereszténynek Ájzatossága ... (Ny. FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY' Betüivel, 1789).

ö, ő, ü, ű: *kiffebbüljön* 47, *erösödgyék* 57, *gyüjtsétek* 61, *ditsöségeffen* 5. — **c:** *Apázták* 45, *ortzáját* 13, *penitentzia* 37, *nyoltzvan* 55, *tzikkelyeit* 63. — **cs:** *Ditsérlek* 5, 5, *ditsöségeffen* 5, *sints* 21. — **zs:** *Zsóltár* 49, 55, 68, *Zsidók-* 23, *Zsidók* 27, 27. — **De:** *visgál/z* 9, (*az én első*) *Zengeim* 7. — **Jésülés:** *áldozatját* 75, *felebarátjához* 85, *akaratjából* 92, 92, *áldozatja* 107, 117, 117, 123, *szolgálatjok* 43, 43. — **De:** *uttyát* 9, *akarattyát* 11, *Indulattya* 13, 15, *malasztya* 37, *módgya* 45, *módgyát* 45. — *mutatjátok* 11, *tartják* 15, *terjedjen* 31, *bánjuk* 33, *ajánlja*, 41, *gondolja* 45, *vélje* 47, *vallja* 63. — **De:** *mondgya* 55, 55, 56, 56, 56, *erösödgyék* 57, *szedgyétek* 61, *adgy* 83.

Ez a helyesírás keverten etimologikus és fonetikus. Míg azonban az 1777-es pozsonyi nyomtatvány éppen a *d* végű szók-nál alkalmazta az etimologikus írást, — ez a *d* végű szók-ragozásában fonetikus.

Pozsony

Theophron ... Tanácsadó (Ny. BELNAY GYÖRGY ALOYS, 1804).

ö, ő, ü, ű: *örizkedgyen* 99, *eszközöllyük* 147, *mennyünk* 179. — **c:** *czéllyát* 57, 107, 107. — **cs:** *csinálly* 87, *csallya* 343, *cselekedj* 479. — **Jésülés:** *czéllyát* 57, *czéllyává* 107, 107, *ruházattya* 73, *áldozattyaiban* 75, *utóllýára* 85. — **De:** *utól-jára* 108, 513, *barátjainak* 391. — *follyanak* 57, *útállýad* 75, *meghomályosittya* 75, *indúlly* 77, *feltalállya* 87, *megtanúlly* 95, *csallya meg* 343, 427. — **De:** *terjeszkedjen ki* 427, *beszélj* 479, *cselekedj* 479.

E nyomtatványban már a hosszú *i* teljesen eltűnt. Még az *sz*-ben sem fordul elő: *eszközöljük* 147, *beszélj* 479, az *ö, ő, ü, ű* jele *ö, ő, ü, ű*. — A jésülés írása következetlen, de általában mégis a fonetikus írás van túlsúlyban.

Pozsony és Kassa

HALLER ALBERTnek a' Szent Írásban Lévo Igazságokról írott Levelei. Fordítottak Német Nyelvből Magyarra SZILÁGY MÁRTON Pataki Professor által... (Ny. FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, 1785).

ö, ő, ü, ű: *öröömre* 9, *következendőnek* 11, *időt* 13, *gyűlöli* 25, *erősítheffen* 11, *erősen* 21. — **c:** *tzél-* 77, 77, *pál-tzák* 31, *harmintz* 71, *tzáfol-* 75, *Tzeremoniákat* 107. — **De:** *Czeremoniak* 61. — **cs:** *tsak* 11, *szerentséfen* 15, *nints* 19. — **zs:** *visgál-* 17, *Ekklesiának* 73, *Strásákat* 113, *sinor* 137. — **De:** *'Sidók* 55, *'Sóltárt* 83. — **Jésülés:** *kö/zönettyeket* 74—75, *magyarázattyok* 81, *akarattya* 27. — **De:** *befzédjeiket* 41, *befzédje* 45, *tzélja* 65, *módjok* 87. — *vitattya* 17, *nézhettyük* 25, *szorittják* 27, *láltya* 47, *rontya* 63, 81, *szólljak* 65. — **De:** *gondolja-meg* 23, *engedjen* 27, *el-ragadják* 35, *váljon* 47, *útálja* 63, *szólljak* 83, *tagadják* 125, *mondjak* 65.

Pozsony és Komárom

PIKTÉT BENEDEK—FELSŐ-ŐRI FÜLEP GÁBOR: Egy kegyes hallgatónak a' maga lelki-pásztorával valo istenes beszélgetései. I. (Ny. WÉBER SIMON PÉTER, 1790).

ö, ő, ü, ű: *előre* 43, *lehető* 43, *Bólts* 43, *kerülheti* 43, *örök* 43. — **c:** *tzélozás* 47, 129, 155, *tzímere* 172, *tzerimoniákat* 259. — **cs:** *Bólts* 43, *tseleked-* 43, *parantsol-* 43, *meg-tsal-* 53, *tsak* 81, *dítséretet* 81, *betsületre* 81. — **zs:** *'Sidók* 43, 51, 51, *visgálván* 128. — **Jésülés:** *felebarátjaiknak* 125, *indulatjaiknak* 149, *akarattjától* 83, *állapotjokat* 93, *bálványjának* 109, *tudományjának* 141. — **De:** *hivatallýában* 11, *állapottýának* 11, *magyarázattyok* 12, *egyáltallyán* 17, 25. — *kivánja* 43, *kárhoztatja* 43, *mondja* 47, 83, *el-hidje* 47, *látjuk* 59, *tagadják* 71, *tapodjuk* 125, *kelljen* 189, *tudjuk* 81, *mutatja* 81, *tartjuk* 83, *találjanak* 83 *viselj* 85, *menyjetek* 109, *fényljenek* 25, *örvendj* 27. — **De:** *gyakorollyák* 11, *mutattya* 10, *meg-vallya* 11, 14, *meg-tsallyuk* 12, *vallyuk* 13.

Az első két íven katholikus helyesírási alakok fordulnak elő, — később következetes református helyesírás.

Vác

HUNYADI FERENTZ: Keresztyén archivarius . . . (Ny. MAR-
MAROSSI GOTTLIEB ANTAL, 1794).

ö, ő, ü, ű: követ 11, tölte 11, kőveket 11, költetik 14, különös 143, kívül 145. — **c:** meg-tántzoltat- 14, tzeremónia- 14, tzél- 15, lántz- 51, piatzon- 77, hartz- 143. — **cs:** tsindl- 12, ditső- 21, tsillagok 21, tsal- 21, tseleked- 41. — **zs:** Isák 13, muzsikához 14, 141, 'Sidó 27, Jó'sef- 229. — **Jésülés:** Attya 19, úttyok 20, ábrázattyát 21, magyarázattyában 25, gyalázattyokra 93, parantsolattyában 135, baráttya 139. — **De:** módjára 20, állapotját 63, 177. — **Bizonyította** 11, parantsollya 13, mozgattyák 12, halljuk 12, lóvagoltattya 17, tartya 17, számlállyák 65, tartják 74, tselekedhettyük 85, bizonyította 93, találjuk 179. — **De:** mondja 11, 12, 13, tudja 26, tanítja 26, 27, parantsolja 27, mutatják 33, állítják 33, fogadatok 41, tsinálja 41, mutogatja 53, halgatja 55, imádjuk 55, el-ol/ztatja 61, tanítja 63, tartja 64, citálja 175.

19. A XVIII. század nyomtatványainak átvizsgálása alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1) e századnak nincs egységes helyesírása,

2) a helyesírás vagy fonetikus, vagy etimologikus, vagy a kettőt összekeverő helyesírás.

a) A fonetikus helyesírást az egyházi nyomdák közül következetesen használja az egri (püspöki), kassai (akadémiai), kolozsvári (akadémiai), nagyszombati (akadémiai) nyomda. A magánnyomdák közül a bártfai, budai (VERONIKA NOTTENSTEIN, KATALIN LANDERNÉ-[Landererné]), győri (STREIBIG GERGELY JÁNOS), kassai (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, ELLINGER JÁNOS), nagykárolyi (GRÓF KÁROLYI-család magánnyomdája), pozsonyi ROYER JÁNOS PÁL), „Pozsony és Kassa“ „Pozsony és Pest“ jelzésű (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY), soproni (RENNAUER FILEP JÁNOS, SIESS JÓZSEF), szebeni (HETZDÖRFFER MIHÁLY), váci (AMBRO FERENC IGNÁC) nyomdák. Tehát a katolikus egyházi nyomdák és a magánnyomdák, amikor katolikus könyvet nyomtatnak. A külföldi magyar nyomdák, a bécsi (HEYINGER ANDRÁS, GHÉL JÁNOS) és a halléi (ORBÁN ISTVÁN) nyilván kézirat szerint szedték ki a szöveget, anélkül, hogy bármily irányú helyesírási meggyőződésük is lett volna. HEYINGER és GHÉL valószínűleg nem is tudott magyarul. ORBÁN ISTVÁN

pedig, külföldön nyomdászkodván, talán nem foglalt állást a helyesírás kérdésében.

b) Etimologikus helyesírás szerint a következő nyomdák dolgoztak: debreceni (összes nyomdászai), győri (STREIBIG GERGELY JÁNOS, STREIBIG JÓZSEF), a kassai (jezsuita akadémiai és ELLINGER JÁNOS), kolozsvári (ref. nyomda legtöbb bérlője és a püspöki ny.), komáromi (TÖLTÉSI ISTVÁN, WÉBER SIMON PÉTER), lőcsei, nagyenyedi (DEBRECENI SÁMUEL), nagyszebeni (SÁRDI SÁMUEL, HOCHMEISTER), nagyszombati (JELLINEK WENCEL), pesti (EITZENBERGER FERENC ANTAL, ROYER FERENC, PATZKÓ FERENC, STÁHEL JÓZSEF, TRATTNER MÁTYÁS), pozsonyi (PATZKO FERENC ÁGOSTON, FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, LOEWE ANTAL, WEBER SIMON PÉTER). A külföldi nyomdák: bécsi (Süket-némák), lipcsei (?). Tehát az itthoni református nyomdák, kivételesen a kassai és kolozsvári katolikus nyomdák és azok a magánnyomdák, amelyek RÉVAI MIKLÓS fellépése előtt református szerzőtől való kéziratot szednek ki. RÉVAI MIKLÓS fellépése után már katolikus szerzők művei is sokszor etimologikus helyesírással jelennek meg.

c) Kevért helyesírást a következő nyomdák nyomtatványaikban látunk: budai (VERONIKA NOTTENSTEINNÉ, LANDER KATALIN), kassai (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY), kolozsvári református (TELEGDI PAP SÁMUEL, PÁLDI ISTVÁN), nagykarolyi (a gróf KÁROLYI-féle magán-nyomda: SZ. N. PAP ISTVÁN), nagyszebeni (SÁRDI SÁMUEL), pécsi (ENGEI JÓZSEF JÁNOS), pozsonyi (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY), Pozsony és Kassa (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY), Pozsony és Komárom (WÉBER SIMON PÉTER), Vác (GOTTLIEB ANTAL). A külföldi nyomdákban: amsterdami (HENDRIK SMETS), halléi (ORBÁN ISTVÁN), miaburgi [utrechtli] (URANIUS NATHANAEL).

A régi, hagyományos, fonetikus helyesírást (*lálttya, mondgya*) tehát, amelyet a XVIII. században PERESZLÉNYI PÁL grammatikájának második kiadása továbbra is előír, a katolikus nyomdák közül minden általam megvizsgált nyomtatványában következetesen alkalmazza a nagyszombati és egri egyházi nyomda. A kassai akadémiai és a kolozsvári püspöki nyomdának van egy-egy etimologikus helyesírással nyomtatott nyomtatványa is, az előbbi BENITZKI PÉTER *Magyar rhythmusok*

1769, az utóbbi MEDVE MIHÁLY A' *bőjtnek meg magyarázása* 1784 c. művét nyomtatta ki etimologikus helyesírással. Egyéb-ként ezek a katolikus egyházi nyomdák többi nyomtatványaikban következetesen alkalmazzák a fonetikus helyesírást (*láltya*).

A GELEJI KATONA ISTVÁN-, TSÉTSI JÁNOS-féle etimologikus helyesírást (*látja, mondja*) következetesen alkalmazza a debreceni és kolozsvári református nyomda. Tehát a helyesírás kérdésében eltértek egymástól a református és katolikus felekezeti nyomdák. A magán-nyomdák, amint látjuk, hol a fonetikus, hol az etimologikus helyesírást alkalmazzák, nyilván a kézirat szerint, anélkül, hogy állást foglalnának egyik, vagy másik helyesírás mellett. A kevert helyesírás magyarázata lehet a szerzők vagy a korrektorok helyesírási tudásának bizonytalansága.

20. Az *ö, ő, ü, ű* (*ô, û, ö, ü, ő, ú*), *c(tz, cz)*, *cs (ts, cs)* *zs* (*/, s, 'z, z', ž, ź*) jelölése a katolikus és protestáns nyomdák között nem oszlik meg ilyen határozottan.

a) A nyomdák már a XVII. században kezdenek áttérni az *ö, ü* nyomdai jelek használatára, de még a XVIII. század végén is találkozunk az *ô, û* nyomdai jelekkel. (L. PÁZMÁNY: *Imád-ságos Könyv*, Nagy-fzombat, 1791. Ebben az *ö, ü* nyomdai jele még mindig az *ô, û*).

b) „Elhalgatván (!) azon-helytelen megjegyzést, hogy a' *cz, cs*-sel való írásról egyik, a *tz, ts*-sel való írásról a' másik vallásbéli felekezethez tartozókat lehet megismerni; úgy azt is, hogy *cz, cs*-set kell írni ott, a' hol lágyabb, *tz, ts*-et ott, a' hol keményebb hangejtés van... Egyik óhajtasom az, hogy a' ki ezen tárgyat jobban meg tudja fejteni, fejtse meg...” olvassuk a Nemzeti Társalkodó 1830. május 29-én megjelent 22. számában (a 176. lapon), amely arról elmélkedik, hol írjunk egyszerű *c*-t. (Csupán az „idegen” szavakban).

A „megjegyzés” a *tz, ts*-nek és *cz, cs*-nek vallásfelekezetek közt való megosztásáról korántsem helytelen. TSÉTSI JÁNOS határozottan kimondja, hogy a „*Tz* rectius scribitur per *tz*, quàm per *cz*... ut *tzérna*...” s a „*Ts* accuratius exprimitur, per *ts*, quàm per *cs*. Viszont PERESZLÉNYI PÁL jezsuita, bár mind a két írásmódot helyesnek tartja, *Grammatica*-jában *cz*-t, *cs*-t ír következe-

sen: *Gönczi* 26, *Harminczad* 54, 54, *Czél* 55, 55, *Aczél* 55, 55, *Bécsi* 22, 22, *jó-erkölcsű* 26, *dicsőült* 29, *Jancsi* 30, *Benedekcske* 30, *kicsoda* 31, *micfodás* 31. GELEJI KATONA ISTVÁN viszont azt írja, hogy „A' *tsitsegés* a' Magyar ízónban vagy *ts*-vel, vagy *ds*-vel, vagy pedig *gyf*-vel elik. *Ts*-vel: mint *Kétfég*, *restfég*, *követség*... etc. *Ds*-vel, mint: *Imádfág*... *Gyf*-vel, mint: *Lágyfág*... *Cs*-vel igen ritkán; mert talán tiz ízők a' Magyar nyelvben alig találathatnak, a' mellyekben *c* után *f* következnek, hanem ha valami tsinált ízőkban, mint: *Malacfág*, *paducfág*, *káburfág*... vagy valami a' félékben. A' *Ch* a' Magyar ízőtol idegen... A' *Cz*-is pedig tsak ugy pronuncialodik, mint a simplex *c*, hanem még-is lágyítáfnak okáért adatik melléje a' *Z*, hogy ugy ne pronuntiáltaffék, mint a' *ch*: mint: *Malacz*... *czél*, *aczél*... *paducz* etc.“ GELEJI KATONA ISTVÁN tehát a *c*-t *cz*-vel, a *cs*-t *ts*-sel írja.

TSÉTSI JÁNOS szerint „Loco *c*, scribenda est *tz*, sonum cum omnibus Vocalibus retinens, ut: *tza*, *tze*, *tzi*, *tzo*, *tzu*, *tzö*, *tzü*;“ — és „*Ts* accuratius exprimitur per *ts*, quam per *cs*.“ (*Observ. Orthogr.-Gramm.*)

A mi megfigyelésünk szerint a protestáns nyomdák, amelyek az etimologikus helyesírást használják, általában *tz*-t és *ts*-t, a katolikus nyomdák pedig, amelyek a fonetikus helyesírást használják, vagy *tz*, *ts*-t, vagy *cz*, *cs*-t szednek és nyomtatnak.

A *c* és *cs*-nek *tz*-vel, vagy *ts*-sel, vagy *cz*-vel, *cs*-vel való írása tehát nem olyan következetes különbség a katolikus és protestáns nyomdák helyesírása között, mint a jésülés jelölése (*láltya* — *látja*).

c) A *zs* hang nyomdai jelölésében érdekes, hogy e tekintetben határozott, következetes írásmódja nincs egyik nyomdacsoportnak sem. A *ž* a pozsonyi ROYER-nyomda (CSUZY: *Evangeliumi trombita* 1724), a *ž ž* a nagyszombati nyomda (GÁNÓTZI—HORVÁTH: *Emberi okosság*, 1764, PERESZLÉNYI PÁL: *Grammatica lingvae ungaricae*) kiadányaiban fordul elő. Elképzelhetetlen, hogy protestáns nyomda kiadványában akár a *ž*, akár *ž*, akár a *ž* legyen a *zs* hang nyomdai jele.

d) a RÉVAI-féle helyesírás abban különbözik a reformátusok helyesírásától, hogy *cz* és *cs*-t ír *tz* és *ts* helyett.

21. Amikor HELTAI GÁSPÁR 1571-ben újra kiadja VERBŐCZI *Decretomának* magyar fordítását, amelynek első kiadása 1565-ben Debrecenben, HOFFHALTER RAPHAEL nyomdájában jelent meg, kiadványa előbeszédében azt írja:

„Im valamenyére meg tisztítottam és meg iobbitottam: de nem szinte annyira, mint én akartam avagy kévantam volna. Mert műel hogy egyéb fele soc dolgokban, az ió Istennek akarattýából vagyoc foglalatos, nem lőn űdöm hoza, hogy az egész Könyuet wyonnan a' Deakbol tolmaczolhattam volna Magyar nyelure: De hogy az iambor olvaso meg ne akadion az olvasassban, el hántam a' nehez Orthographiat, auagy irasnac modiat, és a szokottra hosztam.“ (SZABÓ K.: R M K T. I. 45. T. i. az általam használt példányból az előbeszéd hiányzik).

Ebből az adatból is nyilvánvaló, hogy a XVI. századbeli nyomdász tudatosan változtatta meg a műhelyébe került szövegek helyesírását, mert egyedül a saját maga helyesírását találta jónak. (L. bővebben TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: *A XVI. századbeli nyomtatványok e jelölései* 57—62 l.)

22. A XVIII. században már volt két kinyomtatott helyesírási „utasítás“: a katolikus és a református. Az egyházi nyomdák ezeket tartották szem előtt és megfigyelésem szerint nem volt rá eset, hogy Debrecenben a PERESZLÉNYI-féle, vagy Nagyszombatban, a katolikus nyomdában a TSÉTSI-féle helyesírási szabályok szerint nyomtattak volna ki bármily kiadványt: akár vallásos, akár világi tartalmút. A magán nyomdák azonban már nem ragaszkodnak egyikhez sem. Tudják mind a két helyesírást — mint még a világháború előtt a nyomdászok tudták az akadémiai és a középiskolai helyesírást — s a megrendelő kézírata, vagy kívánsága szerint szedték ki a kéziratot, — mint harminc évvel ezelőtt, amikor az akadémiai helyesírást követő szerkesztő a középiskolai helyesírással írt kéziratot nem javította át, hanem csak ezt írta rá: „akadémiai helyesírással szedendő!“ Annál feltűnőbb, hogy a pesti EITZENBERGER-nyomda 1758-ban a „*Buzgó ahitatoság*“, 1773-ban BONA JÁNOS apát-nak „*Az égben kézen fogva való vezetés*“, a kassai jezsuita nyomda 1769-ben BENITZKY PÉTER: *Magyar rhythmusok* c. művét s a kolozsvári „püspöki“ nyomda MEDVE MIHÁLY-nak: „*A'*

bőjtnek meg magyarázása c. művét 1784-ben a reformátusok helyesírásán, etimologikus helyesírással nyomtatja ki.

Ennek az lehet a magyarázata, hogy az EITZENBERGER-nyomda korrektora (vagy szedője) református iskolában tanult s az etimologikus helyesírás szerint szedett és korrigált. A kassai és kolozsvári katolikus nyomdák helyesírási kisiklását nehezebb megmagyarázni. A BENITZKY-féle újraszedés esetében talán az történt, hogy a szedő az elébe tett szöveget gépiesen kiszedte, nem gondolva arra, hogy ők más helyesírás szerint dolgoznak, — s régi protestáns kiadású szöveg alapján csinálta meg a korrekturát is. — A kolozsvári katolikus nyomda kivételes esetének talán az lehet a magyarázata, hogy a nyomdára felügyelő tanár már tudott a RÉVAI MIKLÓS-féle helyesírási javaslatról, vagy tőle függetlenül ő is logikusabbnak tartotta az etimologikus helyesírást s szakítani akart a hagyományos helyesírással.

23. A kevert (*látja, láttya*) helyesírás sem Nagyszombatban, sem Debrecenben nem fordul elő. Az egyházi nyomdák közül csak a kolozsvári református nyomda néhány kiadványában találkozunk velé, viszont a magánnyomdákban gyakori, aminek talán az is lehet a magyarázata, hogy itt vegyesen voltak katolikus és protestáns alkalmazottak, akik katolikus vagy protestáns iskolában tanult helyesírás szerint szedtek és korrigáltak akkor is, ha a másik helyesírás szerinti kézirat feküdt előttük.

A két helyesírásnak, a katolikus és református helyesírásnak egymás mellett szigorú következetességgel való fennmaradását megértjük, ha tudjuk azt, amit már fennebb láttunk, hogy más helyesírást tanítottak a katolikus iskolákban (a PERESZLÉNYI PÁL-félét) s mást a reformátusokban (a GELEJI KATONA ISTVÁN—TSÉTSI JÁNOS-félét), — továbbá, hogy e században, különösen első felében a nyomdák még túlnyomó részben felekezeti nyomdák voltak: a nagyszombati, kassai s az egyik kolozsvári nyomdát a jezsuiták tartották fenn, az egrit a püspökség, — a debreceni nyomdát a református városi tanács, a kolozsvári másik nyomdát a református egyház ill. kollegium. A debreceni és a kolozsvári református nyomdák-ból nem ismerek egyetlen egy katolikus helyesírással nyomta-

tott könyvet sem s a nagyszombati, egri egyházi nyomdából kikerült nyomtatványok között sem láttam egyetlen egyet sem, amely a reformátusok helyesírásával lett volna nyomtatva. A kassai és kolozsvári katolikus nyomdákban előfordult, hogy egy-egy nyomtatványt református helyesírással nyomtattak ki (BENITZKI M. *Rythmusok* és MEDVE: *A' bőjt* stb).

A nyomdai betűk alakjának változása.

24. Aki nem foglalkozott a hangok nyomdai jelének kérdésével, azt hiszi talán, hogy a nyomtatott betű, a latin betűk nyomtatott alakja nem ment át változásokon. Tudjuk azonban, hogy például az *e*-féle hangoknak a következő nyomdászati jelei voltak *e, è, é, e, é, ë*, amelyek a XVII. században szórva-nyosan megmaradtak. Az *i* betűnek volt *i* és *î*, valamint pontos fedeles *ï* nyomdai alakja (SYLVESTERNÉL), volt *ij* betű az *ij* diphtongus jelölésére; az *ö, ó, ű, ű* betűk régi alakja *o, u, o, u, o, u*, amelyek közül az *o, u*, a XVIII. század végéig megmarad, de közben már a XVII. században megjelenik az *ö, ű*, később a hosszúság jelölésére az *ö, ű*. Az *s*-nek két nyomdai jele volt: az *f* és az *s*. Ez a kétféleség a XIX. század első évtizedének végéig megmarad. A magyar nyelvtörténeti kutatásoknál az *f* és *s*-re, minthogy a kettő között hangzásbeli különbség nincs, a nyelvészek nincsenek tekintettel, s régi könyvekből vett idézetekben az *f*-et átírják *s*-re. Könyvészeti kutatásoknál azonban a legcsekélyebb szedésbeli eltérés alapján már változatokat lehet megkülönböztetni és — minthogy az *f* a XIX. század elején a nyomdák betűkészletéből és a magyar nyomtatványokból kimarad, megléte, vagy meg nem léte korhatározó, — nem hanyagolható el s a könyvésznak a hosszú *f*-et idézésnél hosszú *f*-el kell írnia. A régi magyar nyelvű nyomtatványok meghatározásánál a nyomdai betűjelek mineműségére, alakjára figyelemmel kell lenni.

25. Meg kell még itt jegyezni, hogy a címlap betűjeleiből nem szabad következtetnünk a szövegrész betűjeleire, mert a címlap más betűkből készülven, mint a szövegrész, az *ö, ű*-nek az öreg betűk között sokszor más nyomdai jele volt, mint a szöveg-betűk között.

26. HUSZTI GYÖRGY: *Acus Magnetica* ... Deáki F. Jósef ... (felett) ... ki-beszéllett. — (Kolozsvár 1748) c. könyv címlapjának szedése kilenc betűnagyságból készült.

A szöveg szedése kétféle. Az elejétől (N4-el kezdődik) garmond antiqua és cursiv, a P ív első levelének első oldaláig. A P levél második oldalától kezdve ugyanezen ív végéig borgisz antiqua és cursiv; a P4 oldal versoján a vers-idézet garmond antiqua; a hátralevő Q (egy levél) ismét garmond antiqua és cursiv.

Tehát a 19 levélből álló szövegben két féle betűtípus van használatban.

Hogy HUSZTI: *Acus Magnetica* az N4 ívjelzéssel kezdődik, annak az a magyarázata, hogy a DEÁKI FÉLEP JÓSEF-ről szóló halotti beszédek (SOOS FERENTZ, VERESTÓI GYÖRGY, ZÁGONI A. GYÖRGY, HUSZTI GYÖRGY beszédei) együtt jelentek meg, közös, ill. folytatólagos ívjelzéssel. Volt-e közös címlapjuk, nem tudom, de valószínű. A múzeumi példánynak közös címlapja nincs meg, az első (Soos F.) beszéd előtt egy kirepesztett levél salátás maradványa látható.

A SOOS FERENTZ-beszéd szedése egészen garmond, az utolsó oldal kivételével, amely — nyilván azért, hogy ne kelljen új lapra „spitz“-et átvinni, — petit-kompresszsel van szedve.

A halotti beszédek mint colligátumok jelentek meg: egy halottról elmondott prédikációk együtt, folytatólagos ívjelzéssel lapszámozás nélkül.

Egy könyvben háromféle betűtípus — háromféle helyesírás.

27. „PÁPAI PÁRIZ IMRE: *Keskeny út* (Debreczenben, MISKOLCZI FERENCZ által,) 1719. Elftendőben“ jelent meg.

E műben (a címlap első és második oldalát nem számítva) a szövegrészben három betű-nagyságot és háromféle helyesírást látunk. „A' Kegyes Olvasóhoz“ szövege garmond, az 1—68 lap borgisz, a 69—158 lap petit, a végén 14 számozatlan levél petit. Azonkívül az 1—68 lapon levő szöveg borgisz cursiv és antiqua, a 69—158 lap petit cursiv és antiqua. A számozatlan lapok nyomása petit. (A különböző nagyságú címbetűkkel írt címeket figyelmen kívül hagyjuk).

A háromféle helyesírás megfelel a három különböző nagyságú betűformának. Vizsgáljuk meg ezeket egyenként:

Az 1—68 (borgisz) lap helyesírásának figyelembeveendő sajátosságai a következők:

ő, ó: *gyüölölje* 25, *bünnék büntetésében* 25, *önnön-maga* 24, *közzül* 33, *vefz/zö* 33, *büntető* 32.

a szókezdő s mindig f: *soha* 21, *femmi* 21, *fokfzor* 27.

a szóvégi s mindig s: *ditsöséges* 27, és 27, *is* 33.

a szóközépi s: a) intervocalis helyzetben f és s: *Tusakodjál* 43, *máfokat* 44, 56, *vi/elj* 55, 63, *Me/íás* 55; *ditsöséges* 27, *büntetésében* 27, *gyarlóságból* 27. — b) Mássalhangzókkal kapcsolatban: az st mindig ft: *Isten*, *Kri/tus* (következeten), *Pápi/táknak* 8, *Magi/stratu/tól* 27, *te/tet* 43, *re/tell* 49. — Altalában az egész XVIII. században, amikor az f már kezd is kimenni a használatból, az st mindig ft; a többi mássalhangzó-kapcsolatokban következetlen: *e/méreti* 27, 40, *í/f-vénysége* 33, *eshetik* 31, *í/mét* 56, *vakoskodásában* 35, *kemény-ségében* 35, *eshetik* 39, *tudatlanságból* 40, *meg-fojtsad* 43, *külsöképen* 45.

ss: *nyavalyáságnak* 43, *El-távoztasad* 43, *alkalmatofságot* 43, *kif/sebket* 44, *egyezésel* 46, *eröltetéssel* 46, *lásák* 53, és előfordul így is: *viheffed* 45.

sz: mindig fz.

cs: *Tanátslásfal* 46, 46, *tsak* 47, *parantsolatinak* 42, *tsikorgatja* 49, *nintsen* 43, *kitsín* 43.

c: *Strucz* 17, 17, *tömlöczre* 56, *pálczának* 57, *kilencz* 61. — De: *pénitentziát* 67.

zs: *ítrásán* 43, *Isák* 60, *visgálja* 60, *varáslók* 39.

Jésülés: *folyamatja* 58, *akaratját* 60, 65, *parantsolatjára* 60, de elvértve előfordul a fonetikus írása is: *sullyát* 43, *kútyát* 53; — *hajtogatja* 55, *mútatja* 59, *tudják* 59, *meg-kiáltják* 59, *meg-világosítja* 65, *meg-áldja* 65, *Szánja* 65, *Kívánja* 65, *foljon* 53, *haljon-meg* 64.

A 69—158 lap helyesírási sajátosságai a következők:

ő, ó, ü, ű: *őzönvizben* 83, *öröm* 83, *sőt* 86, *mindenfelől* 82, *töríbe* 84, *ördögnek* 83, *tőle* 85, *elő* 85, *bűneinek* 83, *Bűn* 85, *tűnteti* 85, *fűgg* 87.

A szókezdő *s* mindig *f*: *femmi* 72, *fanyarú* 72.

A szóvégi *s* mindig *s*: *tselédes* 113, *Tóbiás* 113, az intervocalis *s* mindig *s*: *erősítésére* 92, *feleséget* 111, *birására* 97, *eső* 113, *Bőséges* 115, — mássalhangzókkal kapcsolatban: *st-* mindig *ft*: *Isten*, *Kristus*, *máft* 121. Egyéb kapcsolatokban: *elsőség* 119, *szegénységnek* 119, *koporsójára* 121.

ss: *idvességre* 71, *lehess* 93, *Hatalmasságának* 115, *nemes-ségéhez* 119, *jussod* 121.

sz: mindig *fz*.

cs: *tsíp* 95, *parantsol*, 111, *tselédes* 113, *motsok* 119.

zs: *'Sidóknál* 121, 121, *'sémbeledése* 109, *'sengéjében* 125, *varásló* 135, *Jósef* 79, *Isákot* 102, 111, *Perszában* 121.

c: *pénitentziára* 69, 78, *hartzokon* 121, 125, *ortzádnak* 123, *nyoltzad* 92. — *De Czirusnak* 121, 121.

Általában következetes mind a két helyesírás, de persze nem mindenütt, át-átcsúszik egyik a másikba. A két helyesírás között az az állandó eltérés, hogy az 1—68 lapon *ö*, *ü* van, a 69—158 lapon *o*, *u*. A *c* az 1—68 lapon *cz*, a 69—158 lapon *tz*. — Az *ss* az 1—68 lapon */s*, */f*, — a 69—158 lapon *s*. A jésülés jelölése, a 69—158 lapon, ugyanolyan, mint az első részben.

A harmadik helyesírás a garmond-szedésű, „A' Kegyes Olvasohoz“ című előbeszédben látható. Ez a helyesírás a szöveg-rész kétféle helyesírásának a keveredése: az *ö*, *o* jele itt *o* is, *o* is, az *ü*, *u* jele *u*:

meg-erősítésére, *lövö*, *lövö*, *előnkbe*, *szövevény*, *időt*, *könnyen*, *a' kettőnek örököse*, *erőtelen*, *erős*, *Könyv*, *tövisaitól*, *o*.

idvességünknek, *nélkül*, *bennünk*, *születtek*, *utköznek*, *kegyességünknek*.

ss: *tsendességében*, *kegyességünknek*, *idvességnek*, *idvességeket*, *idvességünknek*.

Egy mű, három betűnagyság, a három betűnagyságnak megfelelően három helyesírás.

Mint különösségét meg kell még említenem a nazalizációnak a magánhangzó felé tett kis hullámos vonallal való jelölését, ami már a XVII. századbeli nyomtatványok legtöbbjében előfordul: *I/tē* 55, *légyē* 61, *időbē* 61, *vagyō* 64; — *fundusodō* 121, *jelētetik* 103, *I/tē* 149, *nē* 149, *elmédbē* 153, —

s ezenkívül előfordul a kettőztetésnél: *meňyország*hoz. Ez azonban éppúgy nem helyesírási, hanem inkább tipográfiai kérdés, mint az *ő*, *ü*-nek *ő-ű*-vel való írása. Mert az *ő*, *ü*-t a szerző kéziratában bizonyára mindvégig ugyanazokkal a betűkkel írta, a nyomdásznak azonban a borgisz-nagyságú betűkészletében csak *ő*, *ü*-je, a petit-nagyságúban pedig csak *ő*, *ü*-betűje volt. Az *n*-nek a magánhangzó felé írt hullámvonalkával való jelölése — takarékoskodás. Tudniillik amikor a sor a szedésben úgy jött ki, hogy — nyomdásznyelven szólva — egy betű „kilógott“ a sorból, éppen csak egy betűvel volt több az utolsó szó, mint amennyi a sorba belefér, ilyenkor *en*, *on* helyett alkalmazta a nyomdász *ē*, *ō* jeleket, minek következtében a sorban egy betűvel kevesebb lett.

Betévednek a betűk közé elavult, régi betűk is. Pl. *ó embernek* . . . *Uj embernek* 75, *Az ó ember* 76, — pedig van *ó* betűje s általában mindig ezt használja az egész könyvben. Azonkívül megtörténik, hogy az *ő*-nél is jelöli a hosszúságot: *tőör* 108, 108. — Ezek azonban ritka kivételek.

PÁPAI PÁRIZ IMRE a Keskeny út-ja (1719) a nagy kezdőbetűk használatában is következetlen. Amit egyházi könyvekben általában látunk, *Isten*, *Angyal*, *Anyaszentegyház*, *Idvezítőnk*, *Messiás*, *Evangéliom*, *Keresztyéni Hit*, *Keresztség*, *Sátán*, stb., itt is általában nagy betűvel vannak írva. Azonkívül már ekkor szokás nagybetűvel írni a *Király*, *Fejedelem*, *Magyistrátus* stb. szavakat, továbbá a nép- és felekezet-neveket: *Törökök*, *Mahometisták*, *Pápisták*, *Pogány* stb. De PÁPAI PÁRIZ IMRÉNél ezeken kívül már jelentkezik az első íveken a XVIII. század vége felé egyre erősbödő divata a főnevek nagy kezdőbetűs írásának: *Nap*, *Hóld*, *Tsillagok*, *Tenger*, *Hollók*, *Strucz*, *Sas*, *Bagoly*, *Nemzet*, *Oskola mester* stb. — Ez azonban a későbbi íveken elmarad s csak az egyházi és világi tekintélyi szavak íratnak nagy kezdőbetűvel.

A század végén a főnevek nagy kezdőbetűs írása — német hatás folytán általában divatba jön.

Egy szerző művei különböző helyesírással.

28. GYÖNGYÖSI ISTVÁN: *Cuma városában építtetett Dedalus temploma* megjelent 1724-ben (valószínűleg Debrecenben), s

Rosa Koszoru c. műve 1772-ben Nagy-Szombatban. A két XVIII. századbeli kiadás más-más helyesírással jelent meg.

Az 1724-es *Dedalus*, ... **ö, ő, ü, ú:** *sürjen* B4, *repülé/sel* B5, *hűségét* B5. — **c:** *orcájában* B5. — **cs:** *ablakotskán* B4, *tsordát* A3, *tsak* A3. — **zs:** *rósát* B5. — **Jésülés:** *bánatjokat* B4, *magzatjokat* B4, *szaggatják* B4, *adják* B4, *tsattogatják* B4, *nyitják* B4, *állítják* B4, *tartja* B4, *látja* B4.

Az 1772-ben megjelent *Rosa Koszorú*-kiadásban: **ö, ő, ü, ú:** *Bóltzeség* 37, *Bótsállli* 41, *fengéjéből* 49, *edgyútt* 55. — **c:** *bérczére* 1, *kilenczen* 2, *tánczott* 4. — **De:** *kilentz* 13, *tzifrázat* 29, *Tzitharáját* 31. — **cs:** *cselekedet* 4, *Cfillagok* 7. — **De:** *Kortsmás* 15, *Bóltzeség* 37, *Tanátsot* 39, *nints* 45, *Tsak* 55. — **Jésülés:** *Lantya* 2, *gondgyait* 4, *úttját* 7, *adgya* 3, *hadgya* 3, *állapodgyál* 16, *formálya* 3, *találya* 3, *indittya* 4, *tágittya* 4, *Hallyam* 29.

A két új GYÖNGYÖSR-kiadás helyesírása között eltérés van: az 1724-es kiadás *ö, ü*-t, az 1772-es *ő, ú*-t ír. Az 1724-es kiadás a *jésülés*ben a református (*látja*), az 1772-es a katolikus helyesírást (*indittya*) követi.

A két kiadásban, két nyomdában megjelent művek helyesírási eltérése.

29. Annak a kérdésnek a tisztázására, hogy a nyomdász a XVIII. században érvényesítette-e helyesírási elveit a hozzákerült kéziratokon, mint a XVI. században, összehasonlítottam a két kiadásban más-más nyomdában megjelent műveket.

A „*Lelki-Fegyver, Avagy ... Buzgó Háladások ... fordítottak ...* DIÓSZEGI K. ISTVÁN ... által“ megjelent Debreczenben 1751-ben, nyomtatta MARGITAI JÁNOS, és megjelent negyvenhárom évvel később, 1794-ben Pozsonyban „FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY költséggével és betűivel is.“ Összevetettem a két kiadást és azt találtam, hogy a pozsonyi kiadás majdnem változatlan lenyomata a debreceninek. Csak a hosszú / és rövid s használatában van itt-ott eltérés (*paisom* 28 — *paísom* 18, *egésségben* 28 — *egé/ségben* 18). Minthogy azonban a szó belsejében az / és s betűk alkalmazásában általában nincs következetesség, ez az eltérés nem szándékos javí-

tás, lehet egyszerű véletlenség is. A pozsonyi új kiadás a debreceni helyesírással van nyomtatva.

A „*Lelki Iskola Es a' Jó Halálnak Mestersége ... Melly a' Seraphicus Szent Ferencz kiseded szerzetébéli ... egy szerzetes által deák nyelvből magyarra fordittatott*“ (ny. Pofonban ROYER JÁNOS PÁL által, 1722), 1776-ban új kiadásban jelent meg Egerben: „*Újabban pedig fok hibáktúl meg-mentetett*“ („Egerben, ny. a' Püspöki Oskola Betőivel,“ 1776). Mind a kettő katolikus helyesírás, a jésülés jelölésében mind a kettő *y*-ista, a *c*, *cs*, *zs* írásában azonban, továbbá több szó írásában eltérések mutatkoznak (*czéljá*hoz 16, — *tzélyá*hoz 11, — *juthacz* 17 — *juthatz* 12; — *Tanács* 1, *Tanáts* 1, *meg-érecse* 1 *meg-értse* 1, *ocsmány* 11 — *otsmány* 5; — *Zidóságrúl* 1, 358; — *Zsidóságrúl* 1, 419; — *edgy* 35, 35 — *egygy* 34.

Amint látjuk az egri nyomda nem követi a pozsonyit. Az új kiadásban a régi kiadás *cz*, *cs* kettős betűje helyett *tz*, *ts* kettős betűket, az *edgy* alak helyett pedig *egygy*-et találunk.

P. GROSECZ ISTVÁNNAK „*A' Szentek Laistroma ...*“ c. művét P. BARANYI PÁL fordításában kiadta a nagyszombati nyomda 1713-ban és az egri 1771-ben. Mind a kettő katolikus helyesírású, amennyiben a jésülésnél a fonetikus helyesírást használja (*tanittya*, *baráttya*), a *c* és *cs* írásában azonban eltér egymástól. A nagyszombati 1713-i kiadásban a *c* jele: *czéllya* 4, 5, *Ignác* 29, *nyólczvan* 31, *grácziája* 37. — Az egri 1771-i kiadásban: *tzéloz* — 19, 63, 83, *hartz* 295, *nyóltzvan* 55, *kotzkára* 77. — A *cs* a nagyszombati 1713-i kiadásban: *Csak* 5, *kincsekben* 5, *bócsüllöd* 5, *bócsős* 5. — Az egri 1771-i kiadásban: *botsánattya* 17, *bótsület* 61, *parantso-lat* — 75, *kintsét* 97.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: *Esther* c. halotti prédikációja megjelent Pozsonyban önállóan 1746-ban és „*Ünnep-napokon ... Prédikátziók ...*“ c. prédikáció-gyűjteményében Győrben (ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS, 1761). A kettő között a helyesírás elvi kérdéseiben nincs eltérés: mind a kettő katolikus helyesírású (*érthettyűk*). Egyes szavak írásában és a kötőjel használatában van különbség a kettő között (*meg egyeznek* A2 *meg-egyeznek* 1070, *által érthettyűk* A2, *által-érthettyűk* 1070,

Házastárfa A2, *Házastársas* 1071, *kilencz száz* D2, *kilencz száz* 1085).

DREXELIUS JEREMIÁS—DÉVAY ANDRÁS: *Nap után forgó virág*... megjelenik 1764-ben Nagy-Szombatban és 1770-ben Egerben. A jésülésben mind a kettő ypsilonista, tehát mind a kettő a katolikus helyesírást követi. A *c*, *cs*, *ö*, *ü* írásában azonban a kettő között eltérést látunk (*pálca* 13 — *páltza* 10, *pánczér* 332 — *pántzér* 263, *árbocz fák* 330 — *árbotz-fák* 261; *csinált* 3 — *tsináltt* 2, *bocsáttatván* 2 — *botsáttatván* 1, *Tágics* 3 — *Tágits* 2, *cselekedettel* 6, — *tselekedettel* 5, — *állicsuk* — *állítsuk* 6, *meg-csalattatnak* — *meg-tsalattatnak* 7, *fincs* 330 — *fints* 261).

Az egri nyomda tehát nem fogadja el a nagyszombati *cz*, *cs* írást, hanem átjavítja az egész könyvet *tz*, *ts*-re. Ami az *ő*, *ű*, *ö*, *ü* betűk használatában való eltérést illeti, a nagyszombati nyomda *ő*, *ű*-t és az egri *ö*, *ü*, *ó*, *ű*-t (*szemünk* 1, — *szemünk* 1, *Kettős* 1 — *Kettős* 1, *örzöjévé* 2 — *örzöjévé* 2, *pörzsölés* 328 — *pörzsölés* 259) nem helyesírási elvi okokból használ, hanem azért, mert a nyomdák a XVIII. században már lassanként áttérnek a régi *ő*, *ű*-ről az *ö*, *ü*, *ó*, *ű*-re s betűkészletében e jelek voltak meg.

Összevetettem még PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: *A feneketlen és ki meríthetetlen mélységű Isteni titkoknak Kis-Oskolája* c. prédikációnak 1728-as budai (ny. NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY) és 1761-i, győri kiadását, mely utóbbi az, Ünnepe napokon... Prédikátiók... gyűjteményben jelent meg (ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS). E két kiadás között, bár helyesírási elveik teljesen azonosak, nagy az eltérés egyes szavak írásában (*áétatos* 3—4 — *aitatos* 105, *leg ottan* 4 — *leg-ottan* 105, *meg olvasása* 6 — *meg-olvasása* 108, *Jőjj-fől* 11 — *Jőj-fől* 114. stb.) Bajos eldönteni, hogy az *áétatos* szóalaknak *aitatos*-ra való kijavítása szerzői vagy nyomdai korrektúra eredménye-e? Az *s*, *f* váltakozása szó belsejében nem elvi kérdés; viszont az már elvi kérdés, hogy az összetett szavakban alkalmazunk-e kötőjelet, vagy sem. A budai nyomda a kötőjelet az igekötő és az ige közé általában nem teszi ki: *meg olvasása* 6, *meg tanuljuk* 8; a győri kiteszi: *meg-olvasása* 108, *meg-tanuljuk*

110. Viszont ha az igekötő hátra kerül, valamint az *is* kötőszó előtt mind a két nyomda kiteszi: *Jőjj-fől* 11 — *Jőjj-fől* 114, *azt-is* 12 — *azt-is* 114, — *Neme-is* 12 — *neme-is* 114.

A katolikus nyomdák a jésülés jelölésében általában meg egyeznek. Az *ö, ő, ü, ű* jelölésében azonban eltérnek egymástól, aszerint, hogy régiebb, vagy újabb betűkészletük van-e? A régi betűkészletben az *ö, ő, ü, ű* hangok jele *o, u* az újabb betűkészletben *ö, ü*, majd *ö, ő, ü, ű*.

A különféle *ö, ü* jelek a nyomtatványok korára nem, — csupán a betűkészlet korára vonatkozólag nyujtanak felvilágosítást, vagy útbaigazítást.

A katolikus nyomdák eltérnek egymástól a *c* és *cs* írásában is, de ha egy katolikus nyomtatvány a *c-t* *cz*-vel írja, akkor a *cs-t* is *cs*-vel írja, ha pedig a *c-t* *tz*-vel írja, akkor a *cs-t* is *ts*-vel írja. De a nyomdák különböző nyomtatványaikban nem írják mindig következetesen ugyanúgy e hangokat. Például 1720-ban jelenik meg Nagy-Szombatban P. BARANYI PÁL: *Lelki Paradicsom* c. műve. Ebben a *c, cs: czélozni, cfak*, — 1725-ben CSIK-SZÉKI SZENT GYÖRGYI ISTVÁN: *Fasciculus Miscellaneus*. Ebben is: *czéllya, bocsát* alakokat látunk. A későbbi nagyszombati nyomtatványokban GÁNÓTZI—HORVÁTH: *Emberi okosság*, 1764, PÁZMÁNY: *Minden vasárnapokra... Predikátziók*, 1768, PÁZMÁNY: *Imádsagos Könyv*, 1791 *tz, ts: bõtsület, tõmlõtz*.

A *zs* írásában nincs egység. Írják *s*-sel, *f*-sel, *'s*-sel, *z'*, *'z*, *ž* és *z*-vel. A *zs*, amely a legritkább hang a magyarban, nem volna fontos, de minthogy előfordul *z* alakja oly nyomdákban, amelyek tót nyomtatványokat is nyomtattak, a *z* jelölés sokszor önmagában eldönti, vagy legalább is két nyomdára korlátozza a kérdéses nyomtatvány nyomtatási helyét: a nagyszombatra, pozsonyira.

A könyv nagysága.

30. SOÓS FERENCZ erdélyi református püspöknek 1720-ban jelent meg „*Positiones De Peste*” című munkája, amely a pestis történetéről, természetéről, különböző fajtáiról, megelőzéséről és gyógyításáról szól. — 1722-ben jelent meg „*A' Döghalál Isten Harcza az Emberekkel*” című műve, amelyben arra

tanít meg, miként készüljön fel az ember az Istennel való harcra döghalál idején mint „Lelki vitéz“. A Lelki vitéz fegyvere a hit. E második magyar munka tehát theologiai munka, amely hitbeli oktatásokat és könyörgéseket tartalmaz döghalál, pestis idején.

SOÓS FERENCZnek az Erdélyi Magistratushoz intézett ajánlásában ezt olvassuk:

„Ha meg-nézem szép, jeles, és feles fzámból álló állapotját a' Hazában Religiónknak; ha Méltóságára vigyázok.... nem egynéhány *plagulákból* álló kitsíny Munkával kellett volna egy STATUST meg-tiftelnem; hanem egész *Corpussal*, mondjam *Volumennel*, nagy türedék pappirosból álló Könyvvel. Nem olyan együgyü fzókból álló és a' Magyar Stylusnak pompás vóltát nem érő befzédekkel kell vala (:mellyen fokfzor inkább kapnak az emberek:) kimutatnom magamat. Mélységesebb dolgokat-is ne-talám kívánt volna a' M. T. N. STATUS; mellyben ugyan kéfz más Munkám által tudnék eleget tenni; de hadd vefzekedjenek azon egy kevésé a' pappirosat eméltő molyok. Én mostan, édes Religióm, e' kitsíny elől-járó 'sengével kedveskedem; Iftennél lévén titokban, ha még az aratás-is következhetik a' 'sengének bé-mutatása után. Igen biztat az a' gondolat, e' méréfzségemben; hogy a' *nagy könyveknek olvasásában nagyobb a' fáradtság; és az időt el-foglalja az embertől, és meg-únja az olvasó: és kedvesebb a' kitsíny Corpusban lévő Livius, mint sem a' melly nagy könyv-tartó helyben-is nehezen férhet-bé.*

CÍIK—FZÉKI SZENT GYÖRGYI ILLYÉS ISTVÁN prédikációi 1725-ben, Nagyszombatban a következő címen jelentek meg: „*Fasciculus Miscellaneus. Az—az, Némelly ünnepi Solennitásokra... kéfzítettett, és Kötéskébe Foglaltatott Egynéhány Prédikációk...*“ E címhez szerzője az ajánlásban a következő magyarázatot fúzi: „Hogy pedig ezen kötéskébe foglalt egynéhány Magyar prédikációimat Deák igével *Fasciculus*snak (miként az előbbi, Sertum Sanctorum) nevezem; fenki azon, mintha valami fzoikatlan ujság volna, neakadozzon: Mert hífzem, más Magyar könyvekben is Deák nyelven előfzör feltétetett, s' utánna mindgyárt Magyar fzókra fordittatott *Titulus*fokat találunk.“ Nehány sorral alább pedig ezt írja: „minémű *mate-*

riák... ezen munkásczámban, mint valami *Fasciculuf*ban vagy is kötéseben és fűrtöcskében foglaltatnak“.

A *fasciculus*, azaz *kötéske* ez esetben negyedréti alakú, 8+159+7 oldalas könyv.

A könyvek nagysága általában ugyanaz, mint az előző századokban: ívrét, negyedréti, nyolcadrét és kisnyolcadrét. De előfordult a keskeny, hosszúkás tizenkettédreتي alakú könyv is (ARND—HUSZTI—BÉL: Paraditsom-kertetske). A nyilván gazdagabb katolikus nyomdáknál továbbra is használatos a nagy ívrét és negyedréti-alak, a protestáns nyomdáknál azonban a nyolcadrét és kis nyolcadrét az állandó forma, olykor a tizenhatodréti (imádságos könyveknél). Negyedréti alakot a protestáns nyomdák közül inkább csak az erdélyi (kolozsvári, székényi, enyedi) nyomdák használnak főként a halotti prédikációk kinyomtatására.

A könyvek díszítése.

31. A katolikus és református nyomtatványok külső előállítása tekintetében is eltérnek egymástól. A katolikus nyomdák nem sajnálják a papírost. Nagy betűtípusokkal nyomtatnak, a szedés ritka, a margó széles (l. PÁZMÁNY, LÉPES BÁLINT műveinek XVIII. századbeli kiadásait). — A református nyomdák inkább apró betűtípusokkal dolgoznak, a szedés sűrű (kompressz), a margó keskeny. A református nyomtatványok címlapja sűrűn telenyomtatott, dísztelen lap. Illusztráció nincs bennük, kivéve HORVÁTH GYÖRGY császári prédikátornak „*Természetnek és kegyelemnek iskolája*“ (Győr, STREIBIG GERGELY JÁNOS, 1775) című, félig theologiai, félig természettudományi művét, melynek frontispice-metszetén felhők mögött a csillagos égbolt látható, közepén, a nagy golyóbison koronás, szárnyas angyal ül, egyik kezében szögmérővel, másik kezében könyvvel és kormányrúddal; a kép magyarázata: „*Ismérd a Teremtőt az ő munkáiból*“. Egyik metszetén csontváz szavaló pózban az elmúlásra és Istenfélelemre int. Három metszet a csillagászati elméleteket magyarázza. — Az ájtatos irodalomból való két lutheránus nyomtatvány: GERHARD—INTZÉDI: *Liliomok* völgye és az ARNDT—HUSZTI—BÉL-féle Paraditsom-kertetske szimbolikus barokk rézmetszetek-

kel ékes. A könyvdísszel (fejléc, záródísz) is takarékosabban bánnak a református nyomdák, különösen a debreceni. A katolikus nyomdák gyakran illusztrálják kiadványaikat, (egyik legszebb XVIII. századbeli magyar könyv e nemben PADÁNYI BIRÓ MÁRTONY veszprémi püspöknek „*Angyali társaság szövetsége*“ c. művének kolozsvári, harmadik kiadása, melyet gyönyörű rézmetszetek díszítenek). A nagyszombati jezsuita nyomda figurális és ornamentális initialékkal, fejlécekkel, záródíszekkel bőségesen föl van szerelve és kiadványaiban e tekintetben nagy változatosságot látunk. A magánnyomdák szintén kedvelik és használják a könyvdíszeket. E tekintetben egyik leggazdagabb a győri STREIBIG-nyomda, amelynek RÁTH MÁTYÁS: „*Eggy Iftent-félő... Anyának... vizsgálásai*“ (1785) c. 92 oldalas művében kilenc könyvdísz látható, nem is szólva az ízléses lineákról és fejezet-elválasztó csillagokról.

32. A régi magyar nyomtatványok meghatározására a következő művek és értekezések használhatók. MELICH JÁNOS: Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás 1908. — A négyféle magyar *e*-ről. MNy. XVI. 80. — LOSONCZI ZOLTÁN: A magyar nyelv a XIV. század közepétől a XVI. század végéig. 1931. — A magyar nyelv 1600 óta. 1933. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XVI. századbeli nyomtatványok *e* jelölései, 1908. — A XVI. századbeli nyomtatványokban *i* és *j* betűk hangértéke MNy. XII. 224. — Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből. MNy. XIV. I, 55, 120. — Régi magyar nyomtatványok meghatározása (Könyvgyűjtők Évkönyve 1919). — Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. 1934.

Zoltán Trócsányi : *Die Identifizierung ungarischer Bücher aus dem XVIII. Jahrhundert.* Der Verfasser stellt die Methoden zusammen, mittels deren ungarische Bücher ohne Orts- und Zeitangaben zu bestimmen sind. Die zwei Methoden sind: typographische Vergleichung und orthographische Untersuchung. Der Verfasser stellt fest, dass es in der ungarischen Orthographie des XVIII. Jahrhunderts zwei Richtungen geben, die protestantische und die katholische und es ist ausgeschlossen, dass eine protestantische Druckerei die katholische Orthographie benütze, oder umgekehrt. Also die Orthographie zeigt schon an und für sich, ob eine Drucksache in einer protestantischen oder katholischen Typographie hergestellt wurde. Die protestantische Orthographie war nämlich etymologisch, die katholische aber phonetisch. — Die Privat-Druckereien benützten beide, nach der Handschrift, oder vermischten sie beide im demselben Buch. — Zeitbestimmende Bedeutung soll man den Typen, ob alten, oder modernen, kaum aneignen, weil man in Büchern aus den ersten Jahrzehnten des XVIII. Jahrhunderts oft modernere Typen angewendet hat, als in den späteren Jahrzehnten. Es werden noch die altmodischen *ő, ű, ő, ű, ó, ú, í, íz* neben den neueren *o, u, u, o, u, s, sz* benützt. Die älteren *é, e, è* verschwinden schon in diesem Jahrhundert.

JAVÍTÁS:

Az 5. pont utolsó bekezdése (10. l.): 1772-ig eredeti és fordított énekes, imádságos könyvek, Bibliafordítások, tankönyvek, erkölcsi oktatások, 1772 után szépirodalmi művek is.

21. lap: TORKOS ANDRÁSNAK Halléban megjelent két munkája (l. 236. és 252. l.) oly helyesírással van nyomtatva, amely sem nem tisztán fonetikus, sem nem tisztán etimologikus helyesírás — *itt törölnöd!*

23. l. 1. A szókezdő s mindig f.

A 34. lap utolsó sorában *fonetikus* helyett *etimologikus*.

A magyar nyomtatványokban *ő, ű* nincs, csak *ó, ú* van. Az *ő ű* (dőlt ékezzettel) a nyomda mai betűjeleiből került szövegünkbe (pl. a 24. lapon).

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke.

- I. **Horváth Ignác:** A Magyar Nemzeti Múzeum ősnymtatványai. Budapest, 1895. (Elfogyott.)
- II. **Dr. Áldásy Antal:** A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. I. kötet. Budapest, 1904. — II. kötet 1—2. füzet. Budapest, 1923—30.
Ára 20 pengő.
III. kötet. Sajtó alá rendezte Dr. Czobor Alfréd, kiadta Dr. Áldásy József. Ára 12 pengő.
- III. **Dr. Gulyás Pál:** A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő Aldinák. Budapest, 1908.
Ára 2 pengő.
- IV. **Dr. Gulyás Pál:** Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Budapest, 1917. — Függelék. 1920.
Ára 10 pengő.
- V. **Kereszty István:** Hirlapok és folyóiratok 1867-ig. Budapest, 1916. Ára 3 pengő.
- VI. **Isoz Kálmán:** Zenei levelek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Budapest, 1912—1924.
I. 1—3. füzet. Ára 9 pengő.
- VII. **Akantisz Viktor:** A Todoreszku-Horváth-könyvtár. Budapest, 1922. Ára 6 pengő.
- VIII. **Dr. Bártfai Szabó László:** Gróf Széchenyi István könyvtára. Budapest, 1923. Ára 4 pengő.
- IX. **Dr. Váczy János és Rédeyné dr. Hoffmann Mária:** Irodalmi Levelestár. I. kötet. Budapest, 1923. Ára 5 pengő.
- X. **Végh Gyula:** Rariora et Curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. Budapest, 1925.
Ára 3 pengő.
- XI. **Végh Gyula:** Régi magyar könyvkötések rajzai az Országos Széchényi Könyvtárban. Budapest, 1936. Ára 4 pengő.